

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

ФРАНКІВ ЛІЛІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 340.12(043.3)

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ
ДІАЛОГІЧНО-ПРАГМАТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

Дисертація
на здобуття наукового ступеня |
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Токарська Антоніна Семенівна,
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ I	
ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	11
1.1 Теоретико-світоглядні передумови становлення і розвитку комунікативної взаємодії.....	11
1.2 Методологічна функція діалогу	29
1.3 Філософсько-правові підвалини прагматизму комунікативної взаємодії.....	46
Висновки до першого розділу.....	58
Розділ II	
ДІАЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	60
2.1 Історико-генетичний аналіз філософсько-правового підґрунтя діалогу у праві	60
2.2 Правовий діалог як визначальна складова комунікативної взаємодії	73
Висновки до другого розділу	95
Розділ III	
СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ У ФОРМУВАННІ НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ СПІВПРАЦІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	98
3.1 Діалогічно-прагматична спрямованість механізмів правової взаємодії на встановлення істини.....	98
3.2. Герменевтичний феномен діалогізації у здійсненні права.....	114
3.3 Діалогічний характер забезпечення інтеракцій «ОВС – митні органи»	131
3.4 Діалогічно-правова освітня модель професіоналізації працівників ОВС	155
Висновки до третього розділу.....	171
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ	207

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку суспільства зумовлює потребу розкриття нових можливостей правової активності працівників правоохоронних органів, дієвості, динамічності. Розв'язання завдань покликане не лише оновити суспільні відносини, але й розвинути особистий потенціал кожного правника на етапі утвердження верховенства права у державі.

Шлях до більш ефективної професійної діяльності полягає у використанні наявних ресурсів такої недостатньо вивченої сфери, як діалогізація у взаємодії правоохоронних органів. Її освоєння з метою розробки концептуальних засад зовнішньої і внутрішньої взаємодії стає вимогою часу і потреб суспільного вноормування практики, узгодженого виконання державних завдань на правовому рівні.

Скоординоване поєднання зусиль правоохоронних відомств із унормованим діалогом між підрозділами та організаціями, громадськістю відкриває невикористані резерви для запобігання, розслідування і розкриття злочинів. Основним засобом організаційного забезпечення нормативної взаємодії є професійний правовий діалог, який сприяє уникненню непрофесіоналізму, подоланню протистояння у виконанні різними підрозділами одних і тих же функцій у конкурентному змаганні за показники.

Діалогічний підхід у праві набуває пріоритетності не лише в аналізі феномена комунікативної взаємодії, а й заслуговує бути окремою парадигмою правового мислення у зв'язку з тим, що: 1) діалогізація спроможна найбільш адекватно на основі консенсуалізації спроектувати вирішення проблем неефективної правоохоронної діяльності, адекватного способу співпраці та вноормування конфліктних інтеракцій; 2) правовий діалог впливає на правове

мислення і спосіб ухвалення правового рішення; 3) актуалізація «діалогічної антропології права» (як метод дослідження) зумовлена об'єктивними тенденціями розвитку філософії права; 4) в антропології права діалогізація виокремлюється як проблема і об'єкт дослідження.

Окрім зазначеного, у контексті діалогічно-прагматичної професійної спрямованості можуть бути осмислені питання міждисциплінарного характеру, які позиціонують нові підходи і загальнотеоретичного, і вузькогалузевого характеру правової комунікативної взаємодії.

У вітчизняній науці цій проблематиці присвячували свої дослідження такі вчені, як А. Аксьонов, О. Балинська, М. Біргеу, М. Бобровник, Т. Возна, Т. Гарасимів, І. Гетьман, Д. Гребельський, С. Гречанюк, В. Грищук, О. Грищук, В. Грохольський, Д. Заброта, Г. Зуйков, В. Коваленко, В. Лисенко, О. Литвинов, С. Максимов, Ю. Назар, І. Олійник, В. Онисьєв, Є. Павленко, П. Рабінович, С. Рабінович, А. Сачаво, А. Токарська, В. Тропін, Г. Туманов, Л. Фещенко, Г. Цимбал, М. Цимбалюк, І. Шутак та ін.

Проблемі взаємодії правоохоронних органів присвячено чимало праць у Росії. Вони, зокрема, стосуються співпраці з іноземними державами і міжнародними організаціями в боротьбі зі злочинністю (В. Аتماжитов, А. Балашов, А. Бастрикін, Д. Бекешева, Р. Белкін, П. Бірюков, А. Бойцов, В. Бурданов, І. Гуценко, Р. Данилов, А. Закатов, В. Зеленський, В. Звірбуль, Е. Іщенко, Е. Карасьов, І. Карпеца, В. Куликов, А. Ларін, Е. Ляхов, А. Піхов та ін.).

У зарубіжній науці це дослідження К. Амбоса, М. Бассіуні, Дж. Гілберта, Дж. Даугарда, А. Кізера, Ф. Манна, П. Маргуандта, Ф. Мортенса, А. Мюллера, І. Стенбрука, Д. Харріса, І. Шифера, а також внесок дослідників символічного інтеракціоналізму (Г. Блумер, Н. Дензін, Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Шибутані та ін.).

Соціально-філософські праці діалогічного напрямку належать М. Бахтіну, М. Буберу, Б. Вальденфельсу, А. Гурвічу, Ф. Ебнеру, Е. Левінасу, Л. Лі,

Ф. Розенцвейгу, О. Розеншток-Х'юсту, М. Тойніссену, С. Франку, Б. Хюбнеру, у феноменології – Е. Гуссерлю, М. Хайдеггеру, А. Шюцу, в теорії екзистенціалізму – Г. Марселю, Ж.-П. Сартру, Е. Фромму, М. Хуго, в теорії неопрагматизму – Р. Рорті.

Українську комунікативну філософію представляють праці таких дослідників, як С. Гатальська, А. Дондюк, І. Донець, Р. Даниляк, А. Єрмоленко, А. Ішмуратов, Н. Колотилова, С. Кошарний, В. Лук'янець, В. Малахов, Л. Озадовська, В. Петрушенко, М. Препотенська, Л. Саввіна, В. Самохвалова, О. Соболю, О. Чорба, Г. Шалошенко, С. Щербак та ін.

Назагал знані фахівці хоча й створили науково-теоретичні основи вивчення права, діалогу, проте не ставили своїм завданням проаналізувати особливості комунікативної взаємодії працівників правоохоронних органів. Фундаментальних праць оцінки комунікативної взаємодії із діалогічно-прагматичних позицій на дисертаційному філософсько-правовому рівні з обраної проблематики поки що немає.

Ця дисертація є першою спробою комплексного міждисциплінарного дослідження сформульованої проблеми із погляду сучасних вимог до її вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження пов'язані з філософсько-правовим аналізом діалогічно-прагматичних засад правової комунікативної взаємодії правоохоронних органів на основі діалогічно-антропологічного підходу, спрямованого на забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Для досягнення мети передбачається вирішення таких *задач*:

– визначити стан дослідження проблеми комунікативної взаємодії;

- описати загальнометодологічні підходи до розуміння діалогу, діалогічно-прагматичної проекції взаємодії у праві;
- встановити філософсько-правові підвалини прагматизму комунікативної взаємодії через правовий діалог (особливості, зміст, принципи);
- з’ясувати семантику ключових понять «комунікативна взаємодія правоохоронних органів», «правовий діалог», «співробітництво», «координація», «правова допомога» та місце правового діалогу серед засадничих складових забезпечення комунікативної взаємодії у правоохоронній практиці;
- розкрити теоретико-світоглядні передумови становлення і розвитку правової комунікативної взаємодії через діалог;
- встановити діалогічно-прагматичну спрямованість комунікативної взаємодії на з’ясування істини;
- описати герменевтичну сутність діалогічно-прагматичної інтеракції у правоохоронній діяльності;
- виокремити на рівні невивчених галузевих взаємин діалогічно-прагматичну модель комунікативної взаємодії «ОВС – митні органи» як складову демократизації та стабілізації розвитку держави;
- спроектувати заходи щодо вдосконалення освітньої моделі правоохоронної практики в її комунікативно-діалогічному аспекті.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, сформовані на рівні комунікативної правової взаємодії, спрямовані на вдосконалення і саморегулювання взаємин у співпраці.

Предмет дослідження – комунікативна взаємодія правоохоронних органів у філософсько-правовій діалогічно-прагматичній проекції.

Методи дослідження. В основу аналізу покладені методи, зумовлені предметом дослідження, філософсько-світоглядна основа якого – принцип плюралізму. Методологічну основу дослідження становлять *загальнонаукові* та *спеціально-наукові, філософські* методи, сформовані на основі

теоретичного та емпіричного підходів до аналізу наукових напрацювань дослідників у галузі філософії права (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1); *метод логіко-семантичного аналізу* сприяв вивченню фундаментальних проблем функціонування опорних дефініцій у різногалузевих концепціях (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1); з цією метою використаний метод *категоріального аналізу* для авторського визначення змісту ключових термінолексем у цьому дослідженні (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *діалектичний метод* – для характеристики зв'язку комунікативної взаємодії правоохоронних органів із процесами демократизації суспільного розвитку (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1); *історико-порівняльний метод* застосований у висвітленні особливостей ретроспективи проблеми діалогізації у науковій проблематиці та її еволюціонування (підрозділи 1.3, 2.2, 3.1); *метод критичного аналізу* використаний в аналізі наукових джерел (підрозділи 1.1, 1.4); *статистичний метод* – для збору, аналізу та узагальнення результатів співпраці правоохоронних органів (підрозділи 2.2, 3.1); *діяльнісний метод* – для аналізу правової діалогічної практики працівників ОВС і митних органів (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2); *соціологічний метод* – для опитування працівників правоохоронних органів (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1); *герменевтичний* – для вивчення процесу розуміння складного феномена правової реальності – професійної діалогізації, яка опосередковує втілення права у правопорядок (підрозділ 3.2); *метод моделювання* – для проектування діалогічно-прагматичної взаємодії у діяльності правоохоронних органів (підрозділ 3.4).

Емпіричну базу дослідження становлять результати проведеного анкетування працівників правоохоронних органів (більше 200 осіб).

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що в ньому вперше виконаний комплексний системний аналіз комунікативної взаємодії правоохоронних органів із позицій її діалогічно-прагматичної реалізації, одержані нові науково-теоретичні та науково-практичні результати, які мають важливе значення для розвитку філософсько-правової науки.

У науковій роботі *вперше* одержано:

- визначення терміна «комунікативна взаємодія правоохоронних органів», який тлумачиться як діалогічно-прагматичний взаємозв'язок з метою унормування режиму правових дій, узгодженості спільної діяльності, сформованої на підставі її основних інтенцій в межах взаємних обов'язків щодо захисту прав і свобод людини і громадянина;

- концепцію правового діалогу у взаємодії правоохоронних органів, в якій він постає інструментом утілення права;

- опис напрямів комунікативної взаємодії у діалогічній правоохоронній діяльності (встановлення істини інтеракції через ціннісні, функціональні форми діалогічної співучасті), ефективної взаємоузгодженої однаково вмотивованої цінностями діяльності; принципів окресленої взаємодії (захист прав і свобод людини; правдивість, індивідуальність, рівність, справедливість, моральні ідеали, пропорційно-компетентна відповідальність);

удосконалено:

- положення про реалізацію права у правоохоронній діяльності, пов'язане із проблемою професійного правового діалогу через його недостатню законодавчу і непрофесійну вмотивованість, змагання за показники, руйнівну конфліктність;

- дослідження онтологічного та етичного вимірів феномена комунікативної взаємодії, залежних від правосвідомості, правової культури, системи соціальних зв'язків учасників діалогу; деформованості у зв'язку з корупційністю;

- категоріальний апарат цієї проблематики в сучасній авторській інтерпретації;

дістали подальший розвиток:

- система принципів взаємодії на діалогічно-прагматичному рівні;

- особливості діалогічної взаємодії у правоохоронній діяльності;

– комунікативно-дискурсивна концепція інтерсуб'єктивістського напрямку, пов'язана зі значенням діалогу у функціонуванні права та формуванні суспільної правосвідомості.

Практичне значення одержаних результатів у тому, що вони мають належний ступінь готовності до використання: у подальшій науковій розробці проблем раціональності моделювання комунікативних взаємин у правоохоронній діяльності; для вдосконалення комунікативної діяльності з метою забезпечення сучасного рівня дискурсу правового діалогу; у правозастосовній практиці з метою удосконалення суспільної взаємодії у правоохоронній діяльності, захисту прав і свобод людини і громадянина (акт впровадження № 008/04/12 від 25.04.2012 р.); у комунікативно-пізнавальних просвітницьких заходах, спрямованих на утвердження прав людини і її свобод, рівності і справедливості; у навчальному процесі під час викладання нормативних дисциплін «Філософія права», «Філософія», «Професійна етика» та ін. (акт впровадження № 11/1-1502 від 14.09.2012 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, а також під час участі в роботі наукових і науково-практичних конференцій різного рівня: Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні аспекти національної безпеки» (м. Львів, 27–28 вересня 2011 року); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ» (м. Львів, 3 червня 2011 року); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 4 листопада 2011 року); III Всеукраїнському «круглому столі» «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспективи, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (м. Львів, 9 грудня 2011 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми державотворення та правотворення в

Україні» (м. Львів, 17 лютого 2012 року); Міжвузівській науково-практичній конференції «Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі» (м. Дніпропетровськ, 11 квітня 2012 року); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (м. Острог, 26–27 квітня 2012 року); IV Міжнародній науковій конференції «Компаративістські читання» (м. Львів, 27–29 квітня 2012 року).

Публікації. Результати дослідження опубліковано у п'яти статтях у фахових наукових виданнях із юридичних наук, затверджених ВАК України, а також у десяти публікаціях виступів, статей, тез доповідей за результатами наукових і науково-практичних заходів.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1.1 Теоретико-світоглядні передумови становлення і розвитку комунікативної взаємодії

Увесь спектр досліджень вчених з актуалізованої проблематики можна диференціювати за кількома напрямками: історичний аспект; теоретико-пізнавальний і теоретико-праксеологічний.

Аналіз концепцій комунікативної взаємодії започаткований ще грецькою філософією (Платон, Сократ, Аристотель). Активність суб'єкта у взаємодії вивчали Р. Декарт, І. Кант, Й. Фіхте. Вагомі концептуальні підходи щодо комунікативної взаємодії ґрунтувалися на суто філософських – сприйняттях іншості та її статусу в досвіді таких вчених, як М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, Х. Ортега-Гассет, Ж.-П. Сартр, М. Шелер, А. Шюц). Теорію діалогу (як комунікацію) у дослідженні сформували праці М. Бахтіна, М. Бубера, Ф. Ебнера, В. Левінаса, Ф. Розенцвайга, О. Розеншток-Хюссі, С. Франка та ін. Об'єднувальним чинником цих праць є підхід учених до діалогу як до комунікації «двох рівноправних та самостійних суб'єктів».

Ще один важливий теоретичний напрям досліджень комунікативної взаємодії пов'язується із герменевтичним спрямуванням аналізу досвіду Іншого, взаємодії з ним. Такий підхід реалізований Г.-Г. Гадамером, П. Рікером.

Виокремлення теоретико-праксеологічного підходу в дослідженні комунікативної взаємодії пов'язується із дослідженнями конструктивістського підходу, який вибудовується на способах і механізмах побудови комунікативного буття на основі взаємодії з Іншістю. Цей напрям розвинули П. Бергер, П. Вацлавік, Т. Лукман, А. Шюц.

Вийшовши у своєму постмодерністському переосмисленні із «суб'єкт-об'єктних» зв'язків на «суб'єкт-суб'єктні», філософи акцентують увагу на поверненні суб'єкта до провідної ролі у суспільному бутті та з метою забезпечення його правових дій. Акцент зроблений на тому, що людина зі своїм світобаченням, неоднозначними поглядами і навіть протистоянням ніколи не залишається у своїх діях однією. Вона взаємодіє зі світом, його інститутами, іншими суб'єктами. Тобто, суб'єкт для врегулювання професійних проблем вступає у діалог.

Відтак філософське осмислення концепцій взаємодії та діалогізації представлене у вітчизняній науці дослідженнями комунікативної взаємодії «Я» та «Іншості».

Саме в нинішній час спричиненість актуальної діалогізації підтверджується Л. Удовикою, визначенням нею сучасних завдань реорганізації системи права в напрямі його антропологізації: «суспільству необхідна самоактуалізована, креативно, інтелектуально розвинена особистість, яка володіє інформаційно-комунікативною культурою, соціальним інтересом і активністю творення й самотворення. Іншого шляху ефективного вирішення проблем модернізації правової системи в умовах глобалізації немає. Навіть в екстремальних умовах глобалізаційного світу, на думку дослідниці, набувають усе більшої теоретичної актуальності та практичної значимості оптимізація правової системи в умовах глобалізації; її антропологічний вимір, гуманістична спрямованість на людину, її гнучкий раціоналізм [216, с. 26].

Відтак, обираючи дослідницьке спрямування у вивченні теми, вдаємося до напрацювань учених, які вже проголосили те, що «найбільш універсальним методологічним підходом до пізнання соціальних явищ є антропологізація зі своїм комунікативним методом дослідження» [39, с. 25].

Закладаючи у своїй праці основи «Антропології із прагматичної точки зору», І. Кант бачив перспективи розвитку людства не лише як його добру волю. Він зазначав, що «...ніхто не буває справедливим із власної волі, але лише із примусу, якщо кожна людина не вважає справедливість саму по собі

благом, і, де тільки спроможна вчиняти несправедливо, вона так і поступає». Відтак «Закон ставить за мету не благодіяння одного якого-небудь прошарку населення, але благо всієї держави. То переконанням, то силою забезпечує він згуртованість всіх громадян, роблячи так, щоб вони були один одному взаємно корисні тією мірою, якою вони взагалі можуть бути корисні для всього суспільства» [114, с. 359].

«Філософія діалогу», за твердженням дослідників, стала теоретичним підґрунтям становлення і розвитку кількох напрямів сучасного гуманітарного знання, таких, як синергетика, феноменологія, герменевтика. Так, Ю. Кристева створила теорію інтертекстуальності на основі вивчення праць М. Бахтіна і сучасних семіотиків.

Для концепцій Ю. Габермаса і К.-О. Апеля характерним є зближення теорії діалогу з соціологією і лінгвістикою. Габермас створив теорію комунікативної поведінки, яка описує «дворівневу» будову сучасного суспільства («система» і «життєвий світ»), у якій розрізняє два типи поведінки: «комунікативний», який спричиняє виникнення соціальних структур, здатних до саморозгортання та самоздійснення, і «стратегічний», який має на меті утилітарний інтерес і призводить до обману партнера. К.-О. Апель, поєднуючи трансценденталізм з герменевтикою, заново обґрунтував трансцендентальну філософію через поняття комунікації. О. Ахієзер у своїх узагальненнях пішов далі і на матеріалах російської історії доводить необхідність створення діалогічної моделі управління, яка здатна віднайти шляхи вирішення складних соціальних проблем, подолання розколу між владою та народом на основі розвитку відповідних організаційних форм та відносин, спрямованих на обмеження монологізації управління» [177, с. 5].

Пошуки механізмів взаємодії та побудови раціональних соціальних відносин започаткували дослідники різних наукових шкіл і напрямів, переважно різноспрямованих філософських поглядів у сприйнятті взаємозв'язку і спілкування. Однак характер системи інститутів суспільства, якій притаманні проблеми асиметрії взаємин, потребує досліджень прагматики

постійно змінюваних антрополого-комунікативних спрямувань мети сучасного суспільства. Вивчення правового регулювання професійних сфер буття і їхнього співвідношення із наявними практиками для досягнення результату дає можливість зрозуміти внутрішні механізми розв'язання проблем професійної діяльності, а також простежувати межі паритетних і симетричних взаємин суб'єктів діалогу.

Потреба пошуку інших підходів до віднайдення «людиною власного місця у світі, смислоутверджуючих орієнтирів ставлення людини до людини, відношення людини й світу тощо» призводить до встановлення діалогу. Саме діалогізація відкриває у цьому напрямі значущі кроки, – резюмує Л. В. Озадовська. У ХХ ст. розвиток філософії діалогу відбувається передусім у сфері гуманітарних наук, «оскільки діалогічний підхід визначається представниками цього напрямку як засіб дослідження самої сутності людини, її реального призначення у житті як досягнення істинної свободи» [177, с. 4].

На жаль, незважаючи на вивченість проблем праворозуміння і ролі діалогізації, на антропологічно-правовому рівні уваги до міжорганізаційних проблем взаємодії у правоохоронній сфері не приділено. Постає завдання – з'ясувати роль діалогічно-прагматичного процесу у взаємодії.

Діалогічна теорія, яка продовжує гегелівську і розвиває її, була сформована у ХХ ст. філософськими доктринами М. Бахтіна, В. Біблера, М. Бубера, Б. Вальденфельса, О. Розеншток-Хюссі, І. Честнова та семіотичними концепціями Ю. Лотмана і Б. Успенського.

Діалог (грецькою – *dialogos* – бесіда) – це інформативна та екзистенційна взаємодія між сторонами-комунікантами, через яких відбувається розуміння. Діалог трактують або як вибір сторонами спільного курсу взаємодії, який визначає особу «я» і «інший», або як раціоналізований діалог, коли подія зустрічі переглядається на основі одержаного результату і набуває ознак телеологічності і діалектичності; при цьому змінюється екзистенційний пласт спілкування і гіпостазується теоретико-інформативний [113, с. 317].

Здобутком учених є те, що в науці сформоване розрізнення діалогу у традиційному розумінні – логічного і в сучасному розумінні – феноменологічного. Логічний діалог передбачає зв'язок, який здійснюється через сферу загальнозначущого, через мову (логос), а гарантом розуміння є повнота перевтілення у мовленнєвого суб'єкта, що обертається репресією індивідуального.

За М. Бубером, діалог поділяють на «справжній», «технічний» та «монолог, замаскований під діалог». «Технічний діалог» автор трактує як суто інформаційний, конвенційний. «Замаскований монолог» – це дискусія заради милування, самоствердження, в якій «кожен вважає себе абсолютною та законною величиною, а іншого – відносною та сумнівною» [197, с. 120].

«Феноменологічний діалог» вибудовується через безпосередній обмін між персональними єдностями, світами, які зберігають свої особливості. Як зазначає Д. Майборода, повнота розуміння може бути забезпечена лише знанням мови Іншого у всій її специфіці [113, с. 317].

Не викликають жодної критичної оцінки інші теоретичні напрацювання в цій галузі. Ще один підхід до трактування діалогу полягає у тлумаченні поняття як форми (способу) мовного спілкування, прямий, віч-на-віч обмін думками у формі мовлення. У сучасних філософських та культурологічних напрямках це одна із фундаментальних характеристик людського мислення, самоорієнтування та самоідентифікації. На відміну від комунікації діалог передбачає живу участь людини у процесах взаємин із іншими, а тому він спрямований не стільки на поінформування, скільки на виявлення людських суттєвих душевних станів і проявів. Відтак автор розрізняє діалог звичайний та глибинний [186, с. 59].

Сутнісні відмінності між поняттями «діалог», «комунікація», «спілкування», що не мають чіткого розмежування і до певної міри сприймаються як синонімічні, ґрунтовно диференційовані в Л. Озадовської: «Близькість цих понять, – на її думку, – полягає в тому, що кожне з них розкриває процес взаємодії однієї людини з іншою чи з самим світом на

основі ідеї міжсуб'єктності або інтерсуб'єктності як сутнісної ознаки цього процесу, що становить підґрунтя їхньої єдності. Але кожне з них реалізує різні виміри цієї взаємодії» [177, с. 99]. Із цим твердженням ми погоджуємося і далі спробуємо це довести на прикладах із практики.

Важливу методологічну настанову для правової комунікації (діалогу) підтверджує дослідник В. Петрушенко. Добре акцентованими у його твердженнях є аксіологічні та антропологічні засади діалогічної практики. На його думку, «Я – Ти» позначають особливий, істинно гуманний тип людського спілкування на відміну від спілкування за способом «Я – Воно». Саме «цей тип спілкування передбачає, що людина бачить у своєму співбесіднику частину самої себе, визнає початкову та принципову з ним єдність, рівність, як і навпаки, визнає себе рівною тому, з ким спілкується, цінуючи як єдність, так і взаємну відмінність учасників спілкування» [186, с. 243].

Ще одна важлива особливість правового діалогу підтверджується думкою М. Препотенської: «Тільки у відносинах «Я – Ти» людина зустрічається з іншим і розгортає інтерсуб'єктивне спілкування. Поняття «Воно» дає змогу зрозуміти екзистенційну різницю вимірів ...: ставлення до слухачів як до об'єктів чи до суб'єктів» [197, с. 120].

Згадана особливість діалогізації творить важливий методологічний підхід для обґрунтування моделі взаємодії між суб'єктами права на рівні різних видів діалогу.

На основі аналізу античної філософської думки і сучасних вітчизняних та зарубіжних впливає висновок: комунікативна (діалогічна) парадигма є найбільш виправданою для ретроспекції міжорганізаційної взаємодії. Вона сприяє адекватному з'ясуванню сутності семантики цього елементу правоохоронної діяльності. Філософсько-правове пізнання формується в межах інтерсуб'єктивістської взаємодії в рамках «діалогічної антропології права» (І. Честнов). Відтак усе дослідження вибудовуватимемо на основі діалогічно-антропологічно-правового підходу, а ключовими визначимо, крім терміна «діалог», ще такі поняття, як «комунікативна

взаємодія», «діалогізація», «організація», «координація», «співпраця», «правова допомога», «співробітництво», які вважаємо дотичними до окресленої проблематики.

Найбільш узагальненим є поняття взаємодії – як взаємного зв'язку між предметами у дії, а також погоджена дія між ким- або чим-небудь [56, с. 125].

Відтак, випереджаючи характеристику особливостей діяльності «організації», вважаємо за необхідне з'ясувати значення опорної категорії. На нашу думку, комунікативна взаємодія – це такий різновид організаційної діяльності взаємозалежних і взаємоорганізованих спільною метою і прагненням до її професійного здійснення двох або більше суб'єктів співпраці, який спрямований на правовий діалог. Міжорганізаційні відносини функціонують у рамках суспільних відносин, які забезпечують функціонування правоохоронних органів як системи, що діє на підставі єдиної мети. Така система взаємин скерована на саморегулювання і вдосконалення відносин співпраці.

Розгляд комунікативної взаємодії вважаємо за потрібне здійснювати у тісному зв'язку із поняттям «взаємодія», «співпраця», «координація». Найбільш точним в науці вважаємо підхід до з'ясування першого терміна дослідника Ю. Назара. Він зауважує, щоправда, на взаємодії щодо профілактики правопорушень, що ми цілком приймаємо у зв'язку з метою комунікативної діяльності «як управлінський процес, який полягає у діяльності кількох (не менше двох) суб'єктів профілактики, які впливають один на одного та на об'єкт засобами і методами, що властиві кожному учаснику, для досягнення спільної профілактичної мети». Координацію дослідник визначає «як необхідну передумову узгодженої діяльності кількох суб'єктів профілактики, які мають спільну мету, і є організаційним етапом управлінського процесу взаємодії» [170, с. 15].

Отже, комунікативна взаємодія у діяльності правоохоронних органів – це діяльнісний суб'єкт-суб'єктивний процес взаємозалежного і взаємоорганізованого різновиду правового вербального зв'язку, скерованого

на ефективність розв'язання суті проблеми співпраці на етапі встановлення істини та раціонального взаєморозуміння. «Співпраця» трактується у даному випадку як «спільна з ким-небудь діяльність» [56, с. 1367].

Важливу роль у теоретико-методологічному розкритті концепту відіграють дослідження вітчизняних та зарубіжних дослідників організацій – щодо вивченості взаємодії. Найбільший внесок у вивчення організацій в сучасній науці належить польському філософові А. Леткевічу. Він узагальнив різноспрямовані погляди дослідників і створив, на наш погляд, найсучаснішу універсалізовану теорію діяльності організацій. Відповідно до поглядів Ю. Зеленецького в А. Леткевіча термін «організація» використовується в значенні:

– функціональному, де організацією є «процес організації або організація дій»;

– атрибутному, коли організація є «особливістю комплексу речей, тобто система взаємозалежних елементів, що складають всю сукупність або характерну діяльність»;

– предметному – це організована річ, що існує в просторових вимірах і змінюється з часом, включає людей, інструменти та машини, пов'язані один з одним у партнерстві для досягнення окресленої мети [155, с. 15].

Неоднаковість підходів до трактування поняття «організація», крізь призму якого доводиться аналізувати професійний діалог, відтворено у Додатку Д.

А. Леткевіч зауважив, що «термін «організація» розуміють у трьох значеннях: матеріальному – як цілісність, колектив людей, озброєних спільною метою. Організацією в цьому сенсі буде підприємство, товариство, партія або група людей; атрибутному – у значенні характеристики об'єктів, що входять до структури цієї цілісності. Йдеться про спосіб її внутрішньої організації або організаційної структури; функціональному – як вид організованої діяльності, спрямованої на досягнення певних людей. Причому організація з точки зору функціональності є не що інше, як процес

включення особистих і матеріальних компонентів діяльності до більш складних систем, пристосованих до задоволення потреб [155, с. 17–18].

Ближче до питань організаційної взаємодії в ОВС кваліфіковано підійшов Ю. Назар, який окреслив семантичне коло (діалогічної – Л.В.) співпраці. Міжорганізаційні зв'язки у системі суб'єктів: а) це зв'язки субординаційного та координаційного впливу із метою налагодження взаємодії з іншими суб'єктами системи; б) це зв'язки співробітництва з державними, самоврядними органами та громадськими організаціями; в) це зв'язки організаційного впливу на інші суб'єкти [170, с. 15].

Однак цим правовий комунікативний дискурс не обмежується. Його доповнюють інші складові. Так, близьким до поняття взаємодія є термін «координація». Координація – це «погодження, зведення до відповідності, встановлення взаємозв'язку, контакту у діяльності людей, між діями, поняттями тощо [56, с. 572]. Близьким за семантикою є ще одне поняття – співпраця. Співробітництво, як і співпраця, взаємодія є синонімічними термінолексемами, оскільки позначають «спільні дії», «працю в якій-небудь установі» [56, с. 1367]. На слушну думку дослідників, координація усе-таки виступає організаційним етапом управлінського процесу взаємодії [170, с. 7].

Однозначно, на наш погляд, зміст комунікативної взаємодії правоохоронних органів як різновиду співпраці поглиблює і розвиває поняття «правової допомоги», як форми співробітництва суб'єктів у боротьбі зі злочинністю, змістом якої є надання допомоги у здійсненні дій, що сприяють виявленню злочинів, їх розслідуванню, судовому розгляду і реалізації вироків, а також інших профілактичних дій і рішень.

Питання «взаємодії» в ОВС його дослідниця Л. Фещенко розглядає як синтезоване у філософському тлумаченні у значенні «взаємозв'язку, управлінського аспекту узгодженості, а також функціональної спрямованості цих правоохоронних органів.

Під взаємодією ОВС (із державною податковою службою, зокрема), автор пропонує розуміти їхню спільну узгоджену діяльність, яка базується на

об'єктивно наявних необхідних взаємних зв'язках між ними та спрямована переважно на захист прав і свобод людини і громадянина та економічних інтересів держави» [219, с. 4].

Правовою основою взаємодії (за Л. Фещенко) визнана «система адміністративно-правових актів, які визначають основні напрями та завдання взаємодії, загальні принципи її здійснення, права та обов'язки взаємодіючих суб'єктів, види та форми узгодженої діяльності органів внутрішніх справ при реалізації завдань, передбачених чинним законодавством України». Вважаємо таке визначення аргументованим і конкретним. Однак воно (у зв'язку з об'єктом дослідження «ОВС – ДПС») не охоплює усіх багатосторонніх зв'язків правоохоронних органів, а обмежене лише «системою адміністративно-правових актів». Відтак таке трактування дає нам підстави для викладення свого бачення і формулювання правової основи комунікативної взаємодії правоохоронних органів, яке можна тлумачити як таке, що охоплене системою законодавчих актів у кримінально-правовій, оперативно-розшуковій, криміналістично-процесуальній, цивільно-правовій та інших сферах діяльності.

Л. Фещенко співвідносить «взаємодію» із «необхідністю та обов'язковістю», а «координацію» – із «владністю». Ці ознаки, як вважає дослідниця, «є умовами виконання взаємоузгоджених заходів», з чим цілковито погоджуємося, зауважуючи все-таки на тісному взаємозв'язку, оскільки взаємодія без координації позбавлена прагматичного сенсу.

Дослідниця справедливо вказує на підстави для встановлення взаємодії: «пріоритетним визнано вирішення проблем, які становлять спільний державний інтерес для учасників взаємодії, а не задоволення вузько корпоративних інтересів». Можна погодитися і з твердженням автора про те, що «взаємодія виступає фактором, який характеризує організаційну сторону управління правоохоронними органами», разом з тим сама організаційна структура правоохоронної системи через взаємодію різних елементів відображає ступінь своєї раціональності, доцільності та ефективності [219].

Однак єдиного і найважливішого засобу взаємодії не називає ніхто із дослідників у сфері правоохоронної діяльності. Це діалоговий ресурс, який покладений, на нашу думку, в основу професійного виду діяльності (взаємодії, координації, співпраці, правової допомоги) і становить засадничу умову комунікативної взаємодії.

Діалогічна антропологія права охоплює у своєму вимірі три сфери життя людини, зазначені М. Бубером: «життя з природою», «життя з людьми» та «життя з духовними сутностями». А тому автор слушно робить акцент на «діалогічній багатовимірності» [197, с. 120].

Дослідниця М. Препотенська, як і Гадамер, відмічає «універсум діалогу», в якому прихований «шлях до істини» [197, с. 141], що, на нашу думку, цілковито єднає його (діалог) із функціональною метою – прагматизмом правової професійної діяльності.

На підставі проведених аналітичних зіставлень характеристик діалогу встановлено, що згадана ознака – пошук істини – визначає сутність прагматизму, чим перетинається із метою діалогізму. У даному випадку для нас така мета формує і підтверджує правильно обрані основи методологічних засад діалогічної антропології права.

Діалогічно-прагматичний конструкт трактований як правовий умотивований засіб комунікативної взаємодії, смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної інтерпретації, як один із модусів існування права – комунікації, спрямованої на унормування проблеми «семантичних дисонансів» у встановленні істини з метою забезпечення «універсальної згоди», що передбачає захист прав і свобод людини і громадянина, безпеки держави і суспільства.

Л. Удовика робить доречне, науково вартісне для розвитку нашої проблематики у дослідженні визначальне зауваження: «Зміст антропологічного виміру виявляється в законах і закономірностях, принципах і функціях цілеспрямованої діяльності людей як основі правового регулювання. У центрі – людина з усіма потребами й можливостями, інтересами й діями».

Нею – людиною – лише і визначається ефективність функціонування правової системи в остаточному підсумку», – резюмує дослідниця [216, с. 26]. Цей висновок, на нашу думку, найбільш показово концептуалізує саме практику взаємин у сфері правоохоронної діяльності.

Якщо, за словами автора, «антропологічний вимір трансформацій правової системи в умовах глобалізації ґрунтується на антропологічній парадигмі й гуманізмі як дієвих інструментах пізнання, якими володіє людство», то беручи до уваги, що «буття-у-праві» здійснюється лише через діалогізацію, робимо висновок: діалогічно-антропологічний базис констатує і репрезентує рівень «визнання цінності і значущості кожної людини, забезпечення її прав і свобод, надання реальних механізмів їх реалізації й захисту, які в кінцевому підсумку забезпечують стійкий розвиток людини і суспільства – складові антропологічного виміру правової системи [216, с. 27].

Скориставшись визначеними методологічними засадами філософа М. Препотенської, можемо ствердити, що філософсько-антропологічні ідеї дають можливість розглядати діалогізацію «як сутнісну рису людини, ставити у центр дослідження не лінгвістичні моделі, а саме людину, «яка символічно та ексцентрично діє словом у своєму бутті, розглядати *homo verbo agens* у взаємодії душевного, вітального, духовного» [197, с. 208].

Теоретичну і методологічну основу у сучасній теорії права творить діалогічний підхід антропології права. За І. Честновим, формулюємо поняття діалогу перш за все онтологічно, що обґрунтовує висновок про діалогічність соціального буття і, відповідно, діалогічність буття правової реальності, яка являє собою єдність взаємодії індивідів і ментальних уявлень... Діалог, як стверджує дослідник, це нетотожність соціального явища самому собі у його становленні; це взаємна зумовленість, доповнюваність і «перехід один в одного протилежних моментів», які створюють структуру даного явища; це взаємодія даного явища як цілого з іншим соціальним явищем, у якому виявляється його зміст; це існування даного явища у якості моменту, сторони метасистеми (цілого більш високого порядку), в якій виявляється його службова роль, призначення, сутність [238, с. 5].

В основі теорії діалогічного принципу в сучасній теорії права та історії І. Честнов продовжив «лінію гегелівської діалектики», однак заклав свій підхід, який вирізняє його концепцію від попередньої. Вона виокремлюється тим, що буття не ототожнюється із мисленням, а історія не вважається єдиним критерієм істини [239].

Дослідники визначають три виміри людського буття й людської комунікації: розум (когнітивну комунікацію), волю (сугестивний вимір комунікації) та почуття (експресивний вимір). Вказані виміри комунікації, на думку М. Препотенської, «корелюють з багатовимірністю риторики. Когнітивна комунікація на основі розуму здатна логічно розгортати процес аргументації, демонструючи волю до істини. Сугестивна комунікація, детермінована волею до істини чи волею до влади, впливає на душевний стан людини, на її поривання, емоції» [197, с. 80].

Р. Адлер та Ж. Родман визначають чотири функції комунікації (фізичні потреби, потреби в ідентифікації, соціальні потреби та практичні). Щодо моделювання комунікації, то воно представлене двома видами: *лінійна* модель (відправник інформації закодує думки і почуття у послання та передає мовою одержувачеві, який декодує його) та *транзакційна* (міждієва модель), яка є двосторонньою (одночасно отримання та відправлення послань) [242, с. 4–14].

Пошуки «третього шляху» між нездійсненим ідеалом об'єктивності в дослідженнях про людину і картезіанським зведенням власної індивідуальності до певного «Я», абсолютно не пов'язаного з іншими «Я», спонукали філософів-діалогістів до висновку: існування людини завжди є «співбуттям», співіснуванням з іншими людьми; істини про людину можна досягнути через аналіз зустрічі однієї людини з іншою, де суб'єкт постає у відмінному від інших вимірі – діалогічному.

Усвідомлюючи існування «Іншого», людина усвідомлює буття як таке. Адже закинутій у цей світ, їй доступні лише свідчення її розуму. Те, що насправді належить людині і становить її дійсну реальність – це реальність міжлюдська, оскільки людина пов'язана з іншими людьми і відчуває їхній

постійний вплив. Тому існувати для неї – означає співіснувати, і це співіснування є нерозривним. Отже, діалог – це, в основному, подолання монологічності самого буття. На основі цієї методологічної засади робимо важливий висновок: подолання монологічності має не порушувати рамок правового простору іншого. «Адже людина може скільки завгодно і як завгодно погоджуватися з тією чи іншою позицією, але при цьому не зробити жодного реального кроку для її утвердження. Тільки вихід за межі власного «Я» як буття у простір Буття як інтерсуб'єктивності виводить її з горизонту спілкування як суто побутової потреби, необхідної для забезпечення утилітарних запитів людини, на рівень глибинно-буттєвого, онтологічного спілкування як співбуття у світі, Універсумі, коли «бути – означає спілкуватися» [177, с. 5].

Незаперечною є наступна методологічно вартісна позиція вченого-філософа про те, що «Комунікація є таким самим процесом суб'єктно-суб'єктної взаємодії, як і спілкування, але, на відміну від останнього, неможливим без наявності зворотного зв'язку, обміну інформацією, повідомленнями, цінностями, почуттями» [177, с. 5]. Йдучи за Б. Парахонським, дослідниця вважає, що «комунікація – це завжди діалог» [177, с. 6].

Погоджуючись з твердженням автора про необхідність зворотного зв'язку як у комунікації, так і в діалозі, Л. Озадовська не поділяє точку зору щодо тотожності понять комунікації і діалогу. На її думку, комунікація є одним із видів діалогу, а саме – реального діалогу з реальним співбесідником. Поняття діалогу є ширшим, обіймаючи і певні аспекти комунікації, і поряд з ними такі форми діалогу, як діалог між культурами та внутрішній діалог, котрий означає спілкування з самим собою, як з «Іншим» [177, с. 6].

На нашу думку, з автором можна не погоджуватися хоча б тому, що комунікація – це не лише діалог, і тим більше – не лише спілкування як звичний обмін інформацією. В концепцію діалогічної антропології права покладена найбільш довершена на даний час, як видається, теорія діалогічності у трактуванні філософа Л. Озадовської, яка переконливо довела, що, «набуваючи світоглядного значення, парадигма діалогічності

вимагає переосмислення вихідних світоглядних принципів наукового пізнання, притаманних парадигмі монологічності, що до останнього часу була панівною в методологічній культурі природознавства. На сучасному етапі розвитку науки опозиція діалогізм/монологізм є фундаментальною. Монологізм несе в собі самовпевненість, фанатизм, нетерпимість до думки іншого» [177, с. 6].

Із даним висновком збігаються твердження М. Бобровник: «...заборони взагалі викликають можливість вибору певного шляху: взаємодії (динаміки суспільних відносин), а обмеження – допускають певний шлях взаємодії, але забороняють використання певних способів досягнення цілей» [39, с. 6].

Узагальнюючи, М. Бобровник підказує нам правильність обраного комунікативного методу пізнання, який дозволяє встановити, що окремі соціальні зв'язки і суспільство в цілому формуються із синтезу порядку і хаосу, а не заміни їх один одним» [39, с. 28]. Відтак керованість соціальною організацією сягає змістових перспектив, пов'язаних не лише із комунікацією (діалогом), а насамперед із мисленням, яке і визначає форми діалогізації у правоохоронній практиці.

Так, аргумент Л. Озадовської зводиться до твердження: «...у Гегеля діалог мислення й буття перетворюється у діалог мислення і мислення, отже, стає монологом: згідно з установками Нового часу, діалог у сфері уможляду з самим собою завжди тотожний монологові. Адже, звертаючись до самого себе, «Я» звертається не до «alter ego», а послідовно розвиває власну думку. Звідси – односуб'єктність (всезагальний суб'єкт є одним і незамінним) і однопредметність (пізнання як безконечне занурення в один і той самий незмінний предмет) становлять основу і смисл логічної культури Нового часу» [177, с. 10].

На зміну класичному уявленню про пізнання як рух до наукової істини, котра існує незалежно від людини, у новій картині світу процес пізнання постає як породження істини в місці зустрічі людини зі світом. У філософії дослідниці методологічного значення набуває концепт «суб'єкт–суб'єкт», тобто Ідея інтерсуб'єктивності, діалогічної раціональності, яка не виводиться

з «Я», з суб'єкта, а стає тим першим атомарним відношенням, з якого має бути виведено, визначено і саме «Я», сам суб'єкт. «Діалог як метод пізнання» полягає в наступному: «мислення завжди здійснюється в ситуації діалогу, чи то реального, чи то внутрішнього» [177, с. 10–11].

На рівні взаємодії суспільної раціональності трьох видів цілераціональності, функціоналістського та комунікативного розуму проглядається віднайдення потенційно життєздатних інститутів та ініційованих учасниками правового суспільства перспектив унормування суспільно необхідних як міжособистісних, так і міжгрупових взаємин. Слушним є претензійний закид Н. Бусової щодо недостатньої усвідомленості новаторства теорії комунікативної дії на тлі усталеності вже відомих поглядів і підходів до розробки теми. Наслідуючи К. Ясперса, за ним Ю. Габермаса, авторський підхід позначається неоднозначністю побудови новітніх моделей діалогічно-правової поведінки супроти антидеструктивної природи протиправної комунікації. Можна сперечатися про те, наскільки системна раціоналізація витісняє діалогічну раціональність і здійснюється «бюрократизація й монетаризація життєвого світу», однак незаперечним залишається проблемне питання: чому малодієвим у демократичному суспільстві залишається потенціал комунікативного розуму у тісному конгломераті діалогу заради вироблення і сповідування життєвих цінностей людини і буття-у-праві.

Кризові, у т. ч. комунікативні процеси сучасного суспільства, переконують, що фактором сприяння рухові до правового суспільства є чинник трансформації «монологічної» системи організації відносин між окремими суб'єктами права, між владою і суспільством, – до діалогічної, що дозволяє здійснити перехід від інструментальної моделі прийняття рішень, тобто подолати кризу, яка, на думку фахівців, має насамперед антропологічну природу.

В основу вивчення комунікативної взаємодії через призму діалогічної антропології права серед комплексу міждисциплінарних ідей методологічно близькими і добре аргументованими є концептуальні засади семантично

спорідненої науки – риторики. Зроблений внесок у розвиток глибинних основ інтеракцій, які дають підстави для встановлення ознак діалогізації права, оскільки, за нашими висновками, діалогізація є складовою риторики, відповідно – і теорія красномовства покладена в основу професійно сформованого діалогу.

Беручи за основу диференціацію ознак риторики, встановлену М. Препотенською, можемо твердити про те, що діалогічна антропологія права має такі ж функціональні екзистенційні виміри, як і риторика: «діалог пізнання», «діалог влади», «діалог порозуміння».

Якщо «риториці пізнання» притаманні такі екзистенційні риси: наявність волі до істини, початкове афективне споглядання світу і вироблення метафор, розгортання процесу аргументації на базі екзистенціалу впливу, діалогізм, ставлення до слухача, аудиторії як до суб'єктів риторичної дії, духовна генеза, невпинне розгортання внутрішньої комунікації, самопізнання, то діалогізація теж «виступає як процес, що може набувати аналогічних ознак, розгортає філософування людини у світопізнанні». При цьому якщо «риторика пізнання» містить небезпеку перетворення на «риторику влади», коли екзистенціал впливу детерміновано волею до влади, використано як монологічне право на істину», то зауважимо, що діалог теж не позбавлений ознак використання його як «монологу у формі права на істину».

Якщо «риторику влади характеризують такі екзистенційні риси: воля до влади, маніпулятивність, монологізм промовця, агональність, фанатизм, догматизм, доктринерство; стагнація волі до істини, об'єктивація слухача, аудиторії, риторичне насильство» [197, с. 210], то «діалог влади» теж може поставати як процес, обміркований раціонально, як вербальна технологія, душевно обмежена та обмежена в «етносі».

Риторика у формі «діалогу порозуміння» відзначається такими ж екзистенційними рисами: воля до порозуміння, турбота про істину, інтерсуб'єктивність, толерантність, поліфонізм спілкування, єдність «етносу», «пафосу», «логосу».

Підводячи підсумки проекту дослідження у контексті «мета антропології», автор протиставляє монологізм і діалогізм із акцентуванням останнього. «Монологічне буття-у-слові виступає як трансляція буденного буття з дефіцитом духовності та як вербалізація волі до влади у граничному бутті особистості, де бракує душевності». Позитив діалогізації дослідниця бачить у тому, що «Діалогічне буття-у-слові актуалізує взаємодію душевного й духовного в людині, коли дискурс діалогу містить екзистенційний діалогізм у разі відкритості людини світові, прагненні до пізнання, творчості, взаємозацікавленості в Іншому» [197, с. 200–201].

Вивчаючи комунікацію в контексті метаантропології, М. Препотенська виводить на методологічно вартісний для міжорганізаційних взаємин висновок: цей «шлях дослідження є досить перспективним у поясненні як негативних проявів, так і позитивних надбань і новацій в сучасній людській комунікації, в людському бутті-у-слові» [197, с. 201].

Методологія дослідниці дозволяє знаходити «інші екзистенційні виміри» інтеракцій, «які відображають багатство людського спілкування у світі» [197, с. 215].

Загальний концепт поширюється і на комунікативну взаємодію у формі діалогу: ця практика багатогранна і багатовимірна, як і людське буття, відтак антропологічно-комунікативний підхід до вивчення взаємодії накреслює шлях, який названий позитивним для соціуму як «компромісний стан співіснування...» [39, с. 30].

Як зазначає дослідниця, «риторика порозуміння є визначним культуротворчим феноменом, запорукою збереження соціального балансу в бутті *homo verbo agens*, що взаємопов'язане з антропологічним балансом раціонального, емоційного, вольового, душевного, духовного, вітального.

М. Препотенська накреслила «тріаду фундаментальних екзистенційних вимірів риторики у залежності від екзистенціалів волі до істини, влади, порозуміння та феноменів монологізму, алогізму, поліфонізму» [197, с. 215]. У даному випадку такою ж неодноманітністю та неоднозначністю відрізняється комунікативна взаємодія правоохоронних органів.

1.2 Методологічна функція діалогу

У своїй основі професійна правоохоронна діяльність ґрунтується на комунікативній взаємодії. Сфера охорони прав і свобод людини і громадянина, як і будь-яка інша, – це постійні внутрісистемні, міжінституційні інтереси, у процесі яких творяться і інтерпретуються професійні смисли обговорюваних значень. Як зауважують А. Мюллер, А. Кізер, у такому «символічному просторі» « в умовах нинішніх змін – економічних, ціннісних, технологічних – розуміння природи організаційного символізму і управління ним необхідні» [169, с. 8]. Проте філософсько-правового осмислення проблем комунікативної взаємодії як методологічної засади правоохоронної діяльності у наукових джерелах майже немає, а відтак відсутні нові методи, підходи та своєчасні (актуальні) ідеї удосконалення комунікативної діалогічної правоохоронної практики.

Наявність науково обґрунтованих вироблених методологічних правил комунікативної взаємодії у межах права не лише відіграє ключову роль у професійній діяльності, але й «конститує соціальні події як такі» [169, с. 13].

Незважаючи на констатацію наявності аналізу проблем правової комунікації в адміністративному праві, комунікативній лінгвістиці, філософії риторики, діалогічна антропологія права як наука лише зароджується так само, як і науки про організацію (М. ван Хоек, А. Леткевіч, І. Честнов, А. Поляков). Визнаючи складність зв'язку комунікації і організації та її впливу на всі аспекти життєдіяльності, дослідники визнають все ще значну їхню віддаленість від упорядкованого і об'єктивного погляду на них.

Поступальна розбудова правової держави ускладнюється значною криміналізацією у сфері економіки, міграції, комп'ютерних технологій, торгівлі людьми та людськими органами, новітніми релігійними транснаціональними проявами та ін. Вони становлять об'єкт посиленої уваги для правоохоронних органів. Практично всі названі криміногенні сфери

знаходяться у полі діяльності різних служб органів правопорядку, від злагодженої взаємодії яких залежить результат протидії вказаним сучасним викликам.

В узагальненому вигляді перелік сучасних викликів, які постають перед українським суспільством – частиною світової спільноти, сучасні дослідники визначають так:

- поширення загрози міжнародного тероризму;
- формування транснаціональної злочинності;
- загроза глобальних фінансово-економічних криз;
- нелегальна міграція;
- поширення ксенофобії та загрози міжетнічних/міжрелігійних конфліктів;
- нелегальна торгівля трансплантатами;
- торгівля людьми як нове кримінальне явище [91, с. 462].

У програмних документах МВС України зазначені сфери злочинності та порушення стандартів захисту прав і свобод людини, а також виокремлені такі блокові напрями, які не можливо побороти діяльністю лише однієї служби правоохоронних органів. Це стосується, наприклад, захисту інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, сфери боротьби з організованою злочинністю, протидії економічній злочинності.

Співпраця із міжнародними урядовими і неурядовими організаціями – Міжнародною організацією з міграції (МОМ), ОБСЄ, Програмою розвитку ООН, Міжнародним правозахисним жіночим центром «Ла Страда», Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерпол), Регіональним центром Південно-східної європейської ініціативи співпраці у боротьбі з транскордонною злочинністю (SECI), Європол, Організацією за демократією та економічний розвиток (ГУАМ) та правоохоронними органами інших країн – накладає відбиток на діяльність щодо посилення комунікативної взаємодії різних служб боротьби зі злочинністю та забезпечення європейських стандартів діяльності правоохоронних органів.

До чинників, що спричиняють проблеми на етапі комунікативної взаємодії, належать порушені системні зв'язки, породжені відсутністю концепції реформування окремих підрозділів правоохоронних органів; неузгодженістю (відставання або випередження) проектів змін в ОВС із сучасною теорією і практикою системних перетворень у державі; частою кадровою ротацією в правоохоронних органах; відсутністю бажання новопризначених кадрів до радикального європейського реформування діяльності правоохоронних органів. До цього ускладненого різними причинами стану варто додати ще одну, і достатньо вагому, а саме: «брак наукового забезпечення реформаційних процесів як наслідок недооцінки відомчої науки» з метою своєчасного вироблення концепцій швидких змін [91, с. 488].

Методологічні підходи до вироблення правил і норм комунікативної взаємодії правоохоронних підрозділів формуються з урахуванням усіх проблемних діяльнісних і соціальних змін на основі діалогічно-правового підходу.

За Путнем і Фейрхерстом, найбільш перспективними галузями для дослідження організацій через аналіз взаємодії є «постмодерністський аналіз, риторичний аналіз і антропологічний підхід» [169, с. 18].

Відтак міжорганізаційна взаємодія, побудована на діалогічному способі взаємозв'язку, може бути науково осмислена через діалогічно-антропологічно-правовий підхід.

Антропологічний модус у юридичній науці покликаний до життя «антропологічною кризою». Саме так Л. Удовика, як і філософ В. Табачковський, тлумачить колізію людського світовідношення, що виявляє нездатність біосоціального індивіда пристосуватися до ним же створеного сучасного середовища. Вказана криза знайшла вияв у розбалансованості сутнісних властивостей людини (розуму, почуттів і волі), деградації певних здатностей людського організму, постійному нервовому напруженні, послабленні чутливості та пов'язаним з цим збідненням духовності й душевності, перманентними суперечностями у процесі особистісної, етнонаціональної, соціально-групової та родової самоідентифікації [216, с. 98].

Учені, намагаючись у комплексі оцінити онтологічні основи активізації антропологічних парадигм, насамперед називають глобалізаційні процеси, в яких відчутно видозмінюється буття людини через складні не вирішені проблеми і «внутрішні суперечності», непередбачувані впливи на психіку та маніпулювання нею. Дослідники бачать перспективи, які полягають у тому, що «мережне суспільство перетворює людство на окремі громади, які справді можуть краще самоорганізовуватися для реалізації власних планів і задоволення потреб, але зазвичай між цими громадами – безодня відсутності взаєморозуміння. Вони навіть можуть не бачити потреби у порозумінні. Брак здатності слухати і чути проектується на нові ідеологічні та інформаційні війни, тероризм, різноманітні політичні й збройні конфлікти, що виростають з нездоланної нетерпимості протистоянь і все більше нагадують катаклізми минулого століття» [117, с. 130].

Нові соціально-політичні умови реформування правової системи у державі спричиняють пошук реальних, дієвих шляхів унормування zdeформованих стосунків на всіх рівнях суспільного буття. Різногалузеві пошуки виводять на необхідність розв'язання проблем протистояння через усталені в умовах демократії діалогічні взаємозв'язки, а саме – через діалогічно-прагматичну правову комунікативну взаємодію.

Мисленнєві здобутки попередників у галузі філософії права, починаючи від І. Канта, а також М. Бахтіна, В. Біблера, М. Бубера, Б. Вальденфельса, Ю. Лотмана, А. Полякова, Ф. Розенцвейга, О. Розеншток-Хюссі, а також Ю. Хабермаса, М. ван Хоека, І. Честнова, К. Ясперса та ін., які заклали основи діалогічної антропології права і без яких не могла б сформуватися інтелектуальна традиція та подальший цивілізаційний поступ, узагальнив як концептуальне завдання С. Кримський. «Новий стиль та режим пізнавальної діяльності, зазначив наш сучасник, у її полілінійності, поліваріантності, комунікативній артикуляції», спричинений «лінгвістичним поворотом, який, за твердженням філософа, становить вже складову частину гуманітарної революції на межі ХХІ століття, що доповнює науково-технічну революцію ХХ століття» [149, с. 223].

Сутнісні зміни (пов'язані із лінгвістичним поворотом) відбуваються у методології юридичної науки [149, с. 53]. За висновками вчених, трансформації у методології не лише сприяють актуалізації антропологічних досліджень, але й позначаються на вивченні змін правової системи. В описі таких змін спостерігаємо наступні: фундаменталізація теорії держави і права та фундаменталізація теорії держави і права та фундаменталізація правознавчої методології; плюралізація філософсько-правових парадигм, концепцій, теорій, підходів, що призводить до необхідності обґрунтованого використання різних методологічних прийомів і засобів, їх узгодження, інтеграції щодо дослідження трансформацій правової системи в умовах глобалізації; актуалізація проблем праворозуміння, що спричиняє потребу в дослідженні правової системи крізь призму певного типу (типів) праворозуміння, зміна (розширення) об'єкта й предмета юриспруденції та ін. [213, с. 53].

Оскільки, на думку дослідників, «право обов'язково має антропологічний характер, а його сутність розкривається за допомогою комунікативної природи людини» [39, с. 53], то й логічно взяти за основу думку автора про те, що «фундаментальними елементами формування правових приписів є, з одного боку, антропологічна складова, а з іншого – комунікативна» [39, с. 39].

У науці вирізняють п'ять сучасних напрямів правової теорії, серед яких: феноменологія права, герменевтика права, екзистенціалізм права, антропологія права, синергетика права і діалогічна теорія права. Їх об'єднує лише загальна методологія.

Наша сфера наукової зацікавленості стосується усіх наявних у сучасній філософсько-правовій науці точок зору на діалогічну (комунікативну) теорію права, засновниками і продовжувачами якої є А. Поляков, Ю. Хабермас, М. ван Хоек, І. Честнов та ін.

При пізнанні права як феномену людської культури тільки галузевий юридичний підхід просто неправомірний» [213, с. 69–70]. Саме тому, видається, наразі дедалі більше актуалізуються спроби комплексних підходів до вивчення та реалізації права, в межах яких воно поставало б у єдності

своїх сутнісних характеристик, буттєвих форм та функціональних спрямованостей» [213, с. 73–74].

Аналіз основних категорій і понять міжорганізаційної взаємодії засвідчує органічну міждисциплінарну поєднаність теорії діалогічної антропології права із онтологією, правовою комунікацією, герменевтикою, оскільки «основним спрямуванням інтегративних кроків у віднайдення шляхів вирішення даних проблем має бути координаційна єдність теоретичного правознавства, філософсько-гуманітарних знань про людину та суспільство як онтологічного мірила правових начал, а також дійсної практики правовідносин та правових механізмів їх регулювання» [213, с. 80], з чим не можна не погодитися.

Узагальнюючи процеси розвитку антропологічного напрямку в науці (юридичної і філософсько-правової антропології), Л. Удовика окреслює перспективи антропології права, що дає нам підстави робити висновки щодо методологічної правильності розвитку на цій основі ідеї формування важливого напрямку – діалогічної антропології права. Цю правильність знаходимо у переконливому доведенні:

«Аналіз історії формування сучасної проблематики, тенденцій подальшого розвитку дає підстави припустити, що подальший розвиток – це тісний, нерозривний взаємозв'язок юридичної антропології та філософсько-правової антропології. На сучасному етапі перспективним може бути розвиток у межах філософії права, а з часом, у міру накопичення юридико-антропологічних знань, чітким окресленням предмета, методології формування понятійного апарату, антропологія права здатна виступати в Україні самостійною юридичною наукою» [216, с. 51].

Роз'яснення суті фундаментальної науки автор робить на основі зіставного аналізу наступним чином: «Сучасна антропологія права постає як комплексний, міждисциплінарний науковий напрям, що поєднує зазначені напрями».

Зазначена позиція автора узгоджується з науковими позиціями у вітчизняній, російській західній філософсько-правовій літературі. В. Бігун,

Л. Удовика зауважують, що «двозначність поняття «правова антропологія» пояснює «антрополоетнічну парадигму», в основі якої лежать дві ідеї про людину: Я про одиничного (автономного) індивіда («антропос» – людина) та елемента цілісності, множини («етнос» – народ, стійка соціальна група). Оскільки обидві риси притаманні людині, правова антропологія в такому – широкому розумінні – охоплює обидва виміри людини». Л. Удовика поділяє думку В. Бігуна, що цілісне дослідження людини в праві має відбуватися як через дослідження етно-правових, так і філософсько-правових аспектів відношення людини і права. «Антропо-етнічна парадигма» також служить методологічним інструментом систематизації проблематики правової антропології і формування людинорозуміння [216, с. 51]. Цю ж думку висловлює дослідниця антрополого-комунікативного підходу С. Бобровник: «На сьогодні, зазначає вона, серед зазначених концепцій найбільш універсальним методологічним підходом пізнання соціальних явищ є антропологія із своїм комунікативним методом дослідження» [39, с. 25].

Як підкреслює Л. Удовика, їх (зокрема, гносеологічні чинники) зумовлює постійний розвиток методології юридичної науки, інші – зумовлені екзистенційними, онтологічними – соціально-правовими і політичними процесами і явищами [216, с. 28]. До цього додамо цінність вже названої актуалізації – проблем праворозуміння [239], які пов'язуються із появою напряду, що розвиває і концептуалізує дані процеси у діалогічно-антропологічно-правовому руслі. Саме у зв'язку із даним підходом набуває значення і підтвердження така концепція праворозуміння, яка зосереджена на окремому аспекті права, а саме – на правовій інтерсуб'єктивності, або неklasичній концепції природного права – «на тій смисловій стороні права, яка висвітлюється у процесі взаємодії суб'єктів, їх комунікації та інтерпретації позиції іншого». При цьому, як зазначають дослідники, «праворозуміння залишається диференційоване на правовий позитивізм і теорію природного права» [39; 216; 239].

Беручи до уваги основну методологічну засаду, трансформовану у юридичній науці під впливом людиноцентристського підходу, вважаємо

актуальним напрямом юридичної науки антропологізацію права з її яскраво вираженим об'єктом – засадничим концептом розгляду проблем вітчизняного праводержавознавства, який постає для діалогічної антропології права ядром у всьому сучасному прагматизмі взаємин, онтологічних чинників. Саме останні сутнісно наповнюються демократичними цінностями і впливають на видозміни економічних, політичних, соціальних зв'язків [239, с. 42].

Така методологічна настанова увиразнює сутність діалогічної антропології права і ще раз доводить слушність висновку про те, що переконливо аргументованими є онтологічні і гносеологічні причини (глобалізаційні процеси в суспільстві, взаємопов'язаність і взаємозалежність усіх сфер діяльності, посилення зв'язків).

Найбільш складним і різнобічним, за оцінками українських та російських дослідників, є постмодерністське праворозуміння з опорою на методологію філософії постмодернізму.

Російська школа філософів права пропонує почати переосмислення із дослідження онтології права у зв'язку із буттям суспільства, у відповідності до соціально-філософських уявлень про сутність сучасного («постсучасного») суспільства. Лише після такої, на думку І. Честнова, А. Полякова, концептуалізації нового типу праворозуміння можна приступати до розв'язання часткових проблем.

Якщо розглядати онтологічно-правову сутність постмодерну, то можна вирізнити в ньому найбільш прикметну особливість: діалогічний принцип права як тип праворозуміння. Діалог російська школа філософів права трактує насамперед онтологічно. Усе соціальне буття діалогічне, як і буття правової реальності, що являє собою «єдність взаємодії індивідів і ментальних уявлень [239, с. 1].

За спостереженнями дослідників (А.Поляков, І. Честнов), модерне суспільство із його культом достатку позиціонується іншою ієрархією цінностей. Стан культури суспільства сигналізує про новий стан суспільства із його основними параметрами і характеристиками. Вона

(культура) створює вплив на право, а уявлення про нього трансформується у саму правову реальність.

Стан культури в постіндустріальному (інформаційному) суспільстві втілений у терміні «постмодерн». Він (постмодерн – *Л.В.*), на думку І. Честнова, виступає рефлексією, критичною позицією щодо епохи модерну і свідчить, що індустріальне суспільство досягло меж свого розвитку і що подальший експоненціальний його розвиток неможливий – «він неминуче веде до глобальної катастрофи» [239, с. 2].

Назагал схвально сприймаючи оцінки модерного суспільства авторитетного вченого, суперечливим до певної міри вважаємо підхід постмодерний, який ставить під сумнів віру у всемогутність людського розуму, у його можливість пізнати абсолютну істину з метою перетворення світу. Такі дискусійні постулати вчених неодмінно позначаються на стані юридичної науки, оскільки право являє собою суспільне явище, і воно, як і наука, зазнає кризових впливів. «Постмодернізм диктує необхідність перегляду традиційних, здавалося б, непорушних положень про право», його місце і роль у суспільстві, про суб'єкт права, про роль юридичної теорії і праворозуміння [239, с. 2].

Важливість антрополого-діалогічного підходу, сформованого російською школою дослідників права як комунікації [19; 191; 234; 235; 236], підтверджується висновком С. Бобровник, яка вивчала конфліктно-компромісні зв'язки у праві на підставі антрополого-комунікативного підходу. Вона підказала нам загальний концепт аналізованої теми, який полягає у тому, що «важливою перевагою антрополого-комунікативного підходу до дослідження є те, що цей тип правопізнання водночас відображає суб'єктивну та об'єктивну сторони права» [39, с. 38].

У трактуванні І. Честнова, саме діалогічна онтологія права найбільш адекватна умовам сучасного суспільства, а право зі своїми закономірностями не може бути замкнутою системою. Право можна обґрунтувати, як і навести аргументи щодо типу праворозуміння лише з позицій суспільства. Визнання

(на противагу іншим правовим теоріям – феноменології, герменевтики, філософської антропології і синергетики) найбільш «адекватної «виклику» постмодерну діалогічної онтології права (І. Честнов) розкриває по-новому його суть: «дослідження буття права (і будь-якого юридичного явища) у розвитку – нетотожності самому собі у процесі становлення (внутрішній діалог – М. Бахтін, В. Біблер); в єдності протилежних моментів, сторін, які взаємообумовлюють, доповнюють один одного і переходять один в одного – потрібне і суще, ідеальне і матеріальне, загальне і особливе у праві (багатоголосся – М. Бахтін); у взаємодії з іншими соціальними явищами – з економікою, політикою, культурою (через відрізнення від інших виявляється суть досліджуваного – В. Біблер) і з об'єктом, який виступає метасистемою стосовно права – із суспільством, виявляючи, тим самим, трансцендентне обґрунтування права [238, с. 10].

У теорії російського дослідника І. Честнова є те цінне, що виокремлюють вітчизняні дослідники [39; 216; 213].

Так, «компромісність правової системи при застосуванні антрополого-комунікативного підходу виявляється у діалогічному бутті права, взаємозв'язку ідеального та матеріального, зовнішнього та внутрішнього та інших протилежних елементів, що формують структуру правової реальності й виявляються у правових формах, зокрема правокомпромісних, наприклад, діалог норми права та правовідносин, права та закону тощо» [39, с. 41]. Це слушно підкреслює С. Бобровник.

І. Честнову належить таке методологічно вартісне узагальнення, як: «діалог обов'язкового і сущого розглядається крізь призму режиму законності, який передбачає три стадії: об'єктивну передумову правотворчості (суще), її об'єктивацію у нормі права (обов'язкове) і реалізацію у правопорядку (суще). При цьому принцип точного і неухильного додержання права належить до всіх трьох стадій, пред'являючи вимоги не лише до реалізації права, але і до його формування [238, с. 30]. Формується ж воно через норми взаємодії, що спричиняють належний рівень організації професійної діяльності і

самоорганізації. Підтвердження цієї тези знаходимо у вже аналізованому дослідженні.

Реальність права, за І. Честновим, виникає не під час його офіційного оголошення, а лише після того, як нове правило поведінки трансформується у правопорядок. А вибір правила поведінки як правомірного чи протиправного залежить від «широких народних мас, які або приймають його і включають у контекст правової культури суспільства», або не приймають. Автор зауважує до цього таку семантично значущу тенденцію: проблему становить (у методології нашого дослідження у т. ч.) раціональність як соціального, так і правового проектування через амбівалентність соціального буття і відсутність тотожності між буттям і мисленням, у зв'язку з чим таке проектування стає принципово обмеженим і не може бути оптимальним [238, с. 81]. Тут дослідник виокремлює те, що має принципове значення, а саме: соціокультурний та історичний контекст, який є трансцендентним критерієм правової селекції.

Однак він не обмежується вказаними контекстами, а робить узагальнення: соціальний світ, який включає і правову реальність, із антропологічно-діалогічних позицій – це світ фактів (фактичного стану речей), які наділяються значеннями (як об'єктивних образів, так і індивідуалізованих смислів), інтеріоризуються в ментальні мотиви і реалізуються в індивідуальних діях. Це не застигла структура, а перманентний процес об'єктивації дій і смислів, з одного боку, та інтеріоризації реіфікованих інститутів і значень – з іншого [238, с. 81]. Тобто, прийнятна для методології взаємодії модель набуває факультативності.

В основу нашої концепції цілковито приймається як головна методологічна засада, сформована професором І. Честновим, суть антрополого-діалогічної парадигми, яка полягає в тому, щоб «реконструювати» (Ж. Деррида) соціальний (і правовий) світ, розгледіти прихований за удаваною об'єктивністю соціальних (і правових) інститутів механізм їхнього соціального конструювання через діалог. Взаємодію полегшує те, що

констатовано як методологічний підхід до її оцінки: конституція, законодавство, органи державної влади, правові звичаї – не догми, а об'єкти наукової критики, створювані для їхнього вдосконалення, результати нормотворчості людини, зумовленої історичним і соціокультурним контекстом, зафіксованої у знаково-символічній формі і реалізовуваної у правопорядку [236; 237; 238; 239].

Науковий інтерес до діалогічно-антропологічно-правового дискурсу закономірно набуває актуальності. Цю особливість зауважує і М. Препотенська, оцінюючи її як визначну прикмету філософії ХХ століття. Його вивчення на сучасному рівні спричинене екзистенційними, гносеологічними та онтологічними підставами. Водночас такий підхід вимагає пояснення методології теоретичного вибору сучасних філософсько-правових засад.

Акцентована вченими А. Поляковим, Ю. Хабермасом, М. ван Хоеком, І. Честновим, К. Ясперсом і у вітчизняній філософії права С. Максимовим комунікативна (діалогічна) теорія права заперечує суб'єкт-об'єктні відносини у праві. Вона (теорія) трактує «право як особливу форму комунікації», яка має свої особливості, що «виявляються у засобах і формах, тобто у правових текстах і опосередковуваних ними нормативних правах та обов'язках учасників соціальної взаємодії. Право одночасно являє собою ідею і факт, норму і правовідносини, імперативно-атрибутивні переживання та соціалізовані цінності, текст і діяльність за його інтерпретацією і реалізацією. Фактично право виступає у якості посередника між двома світами: світом повсякденності і світом офіційно встановлених норм потрібного». Ю. Хабермас висунув ідею, згідно з якою сучасне право потребує морального обґрунтування справедливості норм на практиці. Саме у зв'язку з цим право не можна уявляти у вигляді повністю раціоналізованого феномену [225].

Однак І. Честнов тут же робить методологічно вагому заувагу: сучасний правовий дискурс не обмежується якимсь одним типом праворозуміння. Для нього характерний плюралізм, що пояснюється не лише наявністю кризи праворозуміння, але й методологічними установками. Аргументацією сказаного є аналогії із класичного праворозуміння, для якого

властиве «неприйняття чужої думки, яка однозначно трактується як апіорі неправильна». Натомість, порівнюючи з ним (класичним) посткласичне праворозуміння, автор наголошує на різноманітності правових теорій, «кожна з яких займає свою нішу в поясненні багатогранності правових явищ». Пояснення їх полягає в тому, що картину правової реальності складають «динамізм, змінність, нестійкість, залежність від суб'єктивного сприйняття» [236].

У посткласичному праворозумінні дослідники виділяють два підходи: інтегративний і постмодерністський.

Відстоюючи вже відомі погляди вчених на зумовленість методологічного плюралізму в праві та інтегративний підхід до правознавства, І. Тімуш вбачає у структурно-функціональній неоднорідності права плюралістичність методів забезпечення правової справедливості юридичних процедур та рішень. Плюралізм поступово утверджується, на її думку, «у якості найважливішої складової методології юриспруденції ..., починаючи пробивати собі дорогу через нашарування моністичного підходу в його ідеалістичній і, до болю звичній марксистській, матеріалістичній версії». І справа тут не стільки в «толерантності» сучасної науки, її «не войовничості» щодо методологічних позицій, альтернативних «єдино прийнятній», скільки в тих парадигмальних змінах, що відбулися в контексті самих ідеалів раціональності» [213, с. 72].

Найбільш перспективним, адекватним сучасним соціокультурним умовам, за твердженням І. Честнова, бачиться соціолого-антропологічний підхід до праворозуміння, заснований на діалогічній онтології і методології. Основні положення цього типу праворозуміння наступні.

Соціально-антропологічний, діалогічний тип праворозуміння заснований на багатомірності, багатогранності права, яке в якості найважливішого елемента передбачає людину. Саме людина створює право (хоча і не за свавіллям), змінює його і відтворює своїми практичними діями і ментальними уявленнями. Так, погоджуючись з С. Архіповим, І. Честнов

підтверджує, що суб'єкт права є «центром, основою правової системи» [236, с. 79]. Право, чи правова реальність, на думку дослідника, включає норми, правосвідомість і правопорядок, у якому реалізуються як норми, так і правосвідомість. При цьому людина (як абстрактна сутність і водночас її конкретне втілення в емпірично даній людині) присутня і в нормах права, і у правосвідомості, і у правопорядку. Тут автор робить таку засторогу: суб'єктом права фактично завжди виступає людина, проте у юридичному розумінні суб'єктом права (і правовідносин) може виступати «колективна освіта, посада, держава» і т. д., тобто соціальний суб'єкт, коли конкретна людина, наприклад, у правовідносинах, діє не від свого імені (як фізична особа), а від імені «колективної освіти», соціального суб'єкта, представляючи його. Одночасно, застерігає дослідник, треба мати на увазі історичну і соціокультурну зумовленість суб'єкта права, його контекстуальну визначеність.

Інший російський дослідник В. Аршинов опонує і розвиває тезу про соціального суб'єкта. Він зауважує, що у плані соціальної організації виникає фундаментальна проблема: чи можна покладати надії на організацію, якою керує комунікація, спільнота комунікації? В. Аршинов заперечує, тут же зауважуючи: якщо за соціальною організацією стоїть управління з боку апаратів. Але ця сфера мало вивчена як зв'язок «між комунікацією і поневоленням» [19].

Таку проблемну методологію комунікації вчений пояснює. Він фіксує «перехід до нової синергійно-комунікативної парадигми складності». Усвідомлення складності спільно причетних до діалогу двох суб'єктів-спостерігачів «вже несе у собі передумови інтерсуб'єктивності, розщеплюючись на внутрішнього (ендо-спостерігача) і зовнішнього (екзо-спостерігача)» [19].

Разом із констатацією багатомірності права, важливим, на думку І. Честнова, є встановлення того, як указані елементи взаємозумовлюють один одного, здійснюючи таким чином відтворення правової реальності. В основі механізму відтворення права знаходяться «дві фундаментальні антиномії»: 1) дії і структури; 2) матеріальне й ідеальне [236, с. 80].

Бінарна єдність суперечностей (стійкої структури у формі відносно чіткого зафіксованого образу і багаторазово повторюваної у минулому масової поведінки та конкретних індивідуальних уявлень про будь-який (правовий інститут – *Л.Ф.*), реалізовуваних в окремих діях [236, с. 80], свідчить про суб'єктивність правового інституту в тому розумінні, що він конструюється первинною одиничною дією (наприклад, представника референтної групи чи правлячої еліти) за оголошенням якоїсь дії правомірною чи протиправною.

Дослідник бачить право, яке являє собою єдність і відмінність, тобто діалог унікального (конкретної, фактичної взаємодії – правовідносин, в якому існує суб'єктивне право) і типового, повторюваного (об'єктивної норми права). Проблему об'єднання (і роз'єднання) «експресії» окремої особистості і соціального інституту, буття якого об'єктивне, оскільки проявляється у типізованих взаємодіях, на думку професора І. Честнова, можна назвати «основним питанням соціальної філософії», і, відповідно, «основним питанням філософії права», якщо йдеться про правові, юридично значущі взаємодії. Її вирішення, з діалогічної точки зору полягає в тому, що правовий інститут, за його твердженням, – це певні зв'язки між правовими статусами, які реалізуються в конкретних взаємодіях персоніфікованих суб'єктів-людей. Інститут – потенційний набір можливої поведінки – існує лише в реальній, фактичній поведінці (хоча в кожній даній взаємодії він реалізується не повністю [236, с. 81]).

Саме ця взаємозумовленість унікального і типового дозволяє розкрити проблему як об'єктивності права, так і його мінливості, привнесеної «суб'єктивним фактором». Внесення змін у правопорядок, за визначенням І. Честнова, передбачає дві стадії.

На першій – правляча еліта (або референтна група, якщо йдеться про формування нового правового звичаю) у відповідності із процесуальним законодавством розробляє і приймає новий нормативно-правовий (наприклад) акт. Для цього повинні бути деякі причини як об'єктивного, так і

суб'єктивного плану: повинні відбутися деякі зміни у суспільстві, які оцінюються елітою в якості небажаних, таких, які викликають щонайменше почуття стурбованості. Це і спричиняє пропозицію інновацій щодо чинного правопорядку [236, с. 82].

На думку С. Бобровник, виправданість нового методологічного підходу синтезована як індивідуальне і соціальне у праві: «використання антрополого-комунікативного підходу до пізнання права більше сприяє встановленню правової компромісності у суспільстві, ніж застосуванню інших типів праворозуміння. Пов'язане це з тим, що антрополого-комунікативний підхід заснований на синтезі індивідуального та соціального аспекту права. Індивідуальне пізнається за допомогою антропологічного аспекту, що розкриває внутрішню сторону правової комунікації шляхом відображення орієнтаційної та духовної складової суб'єктів, а соціальне – комунікативного аспекту, що дає усвідомлення про зовнішні взаємовідносини суб'єктів, тобто відображає зовнішню сторону правової комунікації [39, с. 34].

Хоча зміни правового інституту (єдину їх причину), за твердженням дослідника І. Честнова, виявити складно і неможливо. В їх основі – складна конфігурація суспільних відносин, яка викликає незадоволення як в еліти, так і в широкій громадськості. Переважно еліта відгукується на імпліцитний, не артикульований «запит» чи «замовлення» народних мас... Разом з тим індивідуальні артикуляції (у термінах Е. Лакло і Ш. Муфт) і дії ніколи не бувають точними копіями складеного взірця; вони, на підставі змінного контексту, постійно видозмінюють його спершу в рамках допустимого «люфту», а потім можуть трансформувати у новий інститут. Ця потенційна змінність будь-якої стійкої структури (інституту) зумовлена тим, що кожний знак (значить, і кожний інститут як сукупність знаків із семіотичної точки зору) не має однозначного об'єктивного значення. Це швидше (за Е. Лакло) маскуванню змінності, приховування альтернативних можливостей інших значень [236, с. 82].

Учений, роблячи висновок, визнав, що така теорія лише започатковується, вона не завершена, а тому концепція діалогічної антропології права потребує подальшого напрацювання.

Комунікативне синергійне співтовариство (за Апелем) треба сприймати по суті в інтерсуб'єктивній перспективі, оскільки виникає нова інтерсуб'єктивність. За К. О. Апелем В. Аршинов зауважує, що вона підтверджується саме в сучасній посткласичній науці (орієнтованій на конвергенцію природнонаукового і соціогуманітарного знання, на їх синергетичний комунікативний діалог) [19], який позиціонується у взаємодії.

Наслідуючи П. Рікера, С. Бобровник акцентує увагу на тому, що «взаємодія – це не просто зіткнення агентів, однаково здатних ініціювати дію начала активного з началом пасивним. Такий характер соціальної діяльності може бути фундаментальною основою для того, щоб використовувати іншого суб'єкта як інструмент, що вже є початком застосування насилля до іншого» [39, с. 12].

Каузально наповненим і семантично підтвердженим на нинішньому етапі розвитку суспільства є діалогічно-антропологічний модус у зв'язку із наявною кризою людини, її невмінням і небажанням налагодити діалог із внутрішнім і зовнішнім світом, що радикально змінюється у всіх на очах. І за цих умов біосоціальний індивід повинен визнати, що ключ до врятування закладений у ньому самому, у його внутрішній трансформації, яка полягає у необхідності відчуття глобальності, любові до справедливості, нетерпимості до насилля [236, с. 98].

До цього додамо, почуття відповідальності та бажання пошуку істини як основного концепту діалогізації і прагматизму взаємин. Ширша сутність діалогічної взаємодії розкривається через міжорганізаційний дискурс і його професійно-семантичну наповненість. Така узагальнена схема дискурсу може по-різному трансформуватися у залежності від професійних обов'язків, однак загальний зміст відображений у Додатку Е.

1.3 Філософсько-правові підвалини прагматизму комунікативної взаємодії

Взаємодія підрозділів правоохоронної діяльності у формі діалогу передбачає системне і систематичне спільне та узгоджене щодо стратегії і методів співробітництво рівноправних подекуди суб'єкт-об'єктних або суб'єкт-суб'єктних інститутів права, спрямоване на досягнення поставленої мети за умови довіри, професіоналізму та взаємної відповідальності за наслідки професійної діяльності. Тобто, це професійна діяльність, що визначає людську сутність, яка у сучасному тлумаченні йменується прагматизмом.

Діалоговий прагматизм зумовлений правоохоронною діяльністю різних служб і підрозділів та спричинений метою, завданнями, стратегією і тактикою ефективною діяльності із питань процесуального, адміністративного, оперативно-розшукового чи управлінського змісту.

Для розкриття суті окресленого концептуального підходу скористаємося методологічно виправданою схемою, в основу якої покладемо семантичну сутність ключових понять «прагматика» і «прагматизм». Запропонований для розгляду дуалізм цих двох неоднакових за змістом понять пояснюється наявною в науці семантичною плутаниною, якою послуговуються найчастіше через несвідоме змішування цих термінів або через їхню теоретизацію, спрощено рефлексивне сприйняття та використання.

Отже, розкриємо сучасне трактування обох термінів, з'ясувавши їхнє етимологічне значення та еволюційні зміни в семантиці, а також на подальших етапах синонімічні варіанти теоретико-філософського опису прагматики діалогічної практики, діяльності, що безпосередньо стосуються міжорганізаційних відносин.

За нашими спостереженнями, у філософуванні більш частотним є термін «прагматизм», пояснений як: суб'єктивно-ідеалістичний напрям філософії, за яким практична цінність знань означає їхню істинність [56, с. 1102].

Подане у Великому сучасному словнику сучасної української мови визначення «прагматизму» пов'язане теж із теорією суб'єктивного ідеалізму. Це лише одне із тих значень, які існували раніше (завдяки його теоретикам, зокрема В. Джеймсу). Однак ця точка зору не знайшла широкої підтримки у філософів-прагматиків.

Відтак за робочу тезу будемо брати визначення прагматизму за Енциклопедією історії філософії, в якій прагматизм трактується як вчення, яке розглядає дію, цілеспрямовану діяльність у якості центральної, яка визначає людську сутність [113, с. 827].

Інші два значення цього поняття не стосуються філософського підходу. Відтак схилиємося до висновку, що довідкові джерела привносять різну семантику в оцінку понять із філософського погляду.

Філософська енциклопедія дефініює прагматизм (від грец. *pragma* – діло, дія) як напрям в американській думці, в якому фактор практики використовують як методологічний принцип філософії [174, с. 7].

У політологічному словнику прагматизм постає як ідеологічна установка на реалізацію наявних соціополітичних цінностей, на практичний успіх, на позитивний результат і протиставляється обмеженню матеріальної складової [190].

У великому енциклопедичному словнику «прагматизм» визначено як філософське вчення, яке трактує філософію як загальний метод вирішення проблем, що виникають в різних життєвих ситуаціях [40].

І друге поняття «прагматика», що позначає «будь-яке вчення про діяльність, практику, розділ семіотики, який досліджує сприйняття суб'єктом знаків» [56, с. 1102].

Як бачимо, більшість визначень мають чітку зорієнтованість на корисність, успіх та практичну спрямованість цього явища. Щоб зрозуміти, чи так це насправді, розглянемо основні риси прагматизму.

У сучасному світі, де поняття корисності та спрямованості на результат стали складовими успіху, поняття прагматизму з'являється доволі часто. У повсякденному вживанні терміни «прагматизм» і «прагматичний» позначають практичний характер тієї чи іншої діяльності, спрямованої на досягнення максимально корисного результату. За ними – певні настрої і установки масової, повсякденної свідомості. У такому сенсі дані терміни, здавалося б, кидають виклик суто філософському (споглядальному, спекулятивному, як уявлялося багатьом філософським класикам) підходу до світу і створюють думку про неможливість їхнього повноцінного теоретико-філософського освоєння. Проте історія західної філософської думки спростовує подібну – розділену багатьма – позицію, висуваючи вчення, напрацьовані і шотландською «філософією здорового глузду» (кінець XVIII – початок XIX ст.), і рухом утилітаризму, і деякими іншими філософськими та ідейними течіями. Але найбільш всебічною спробою освоєння зазначених світовідчуттів став прагматизм як філософська школа, що виникла на американському ґрунті.

Термін «прагматизм» уперше ввів І. Кант у «Критиці практичного розуму», а в американську філософію запровадив Ч. Пірс у праці «Як зробити наші поняття ясними» (1878) [7]. Саме Ч. Пірса зазвичай і вважають автором даного філософського напрямку. Хоча це твердження спростовує Б. Рассел: не від Пірса, а від тієї інтерпретації філософії Ч. Пірса, яку їй надав Вільям Джеймс, започатковується сучасний прагматизм. Проте в історію філософії обидва вчені ввійшли як ті, які працювали у напрямі прагматизму.

Упродовж історії розвитку ідеї прагматизму зазнавали і схвалення, і нищівної критики. Проте навіть сьогодні наслідують до певної міри прагматизм, не знаючи витоків своїх ідей.

З'ясуємо семантико-етимологічну сутність прагматизму. Прагматизм формується у 70-ті роки XIX ст. Ця течія американської філософії як методологічний принцип використовує практику. З прагматизмом пов'язана творчість різних мислителів: Ч. Пірса, Дж. Дьюї, В. Джеймса, Дж. Міда та ін. Історики громадської думки докладно досліджували зовнішні фактори, що сприяли появі саме в Північній Америці подібної філософської школи, – ціннісні орієнтації і переваги американського суспільства, які склалися в ході унікального історичного розвитку. Для власне філософії не меншу важливість становлять внутрішні чинники формування прагматизму, логічний взаємозв'язок основоположних ідей і специфіка застосовуваного концептуального апарату.

Основи розглянутого філософського напрямку закладені вченими неординарних філософських і наукових здібностей, які зуміли значною мірою визначити духовний клімат своєї країни. Прагматизм через це трактують як суто американську філософію, яка має такі традиційні розділи філософського знання, як онтологія, антропологія, гносеологія, методологія, етика, соціальна філософія. Прагматизм виник швидше, ніж теорія Ч. Пірса і В. Джеймса. Фактично це була ніби трансформована європейська філософія емпіризму, яка дещо ширше трактує досвід. Берклі, Бекон, Локк, Юм істинними сприймали знання, які ґрунтуються лише на досвіді, то для прагматизму він став «вікном у майбутнє», і «прогнозом», і «правилом поведінки». З іншого боку, Ч. Пірс і В. Джеймс вважали, що зміст філософських міркувань треба бачити в діяльності суб'єкта й особистісному сприйнятті світу. Відтак проглядається співвіднесеність філософських теорій із філософською традицією Нового часу (Фіхте, до певної міри Юма суб'єктивні ідеалісти).

Родоначальник прагматизму Ч. Пірс сповідував вчення І. Канта про категорії, а також шеллінгову натурфілософію. При цьому він, правда, прагнув доповнити кантівське вчення ідеєю еволюціонізму, почерпнутою в дарвінізму. В. Джеймс як філософ і психолог, за його власним визнанням,

був у низці питань близький до інтуїтивізму А. Бергсона. Звичайно, багато чого було успадковано і від британських емпіристів (до речі, його програмна книга «Прагматизм» присвячена Д. Міллю), але це не завадило протиставити їхній позиції свій «радикальний емпіризм». «Інструменталізм» Дж. Дьюї виник під впливом гегелівського вчення про поняття. В. Джеймс і Дж. Дьюї неодноразово відвідували Європу, підтримували контакти з європейськими колегами. Все це свідчить про те, що поширена думка про провінціалізм прагматизму і всієї американської філософії кінця XVIII – початку XIX ст. нібито розвивалася в ізоляції від магістрального шляху світової філософії, не відповідає дійсності [92].

Наприкінці XIX ст. США порівняно з Європою сповідували практику «робити гроші». Саме такою філософією ділків і став прагматизм, в якому поєднались утилітаризм і суб'єктивний ідеалізм. Звідси – і застарілі або успадковані zdeформовані уявлення про це явище.

Прагматизм, за словами В. Джеймса, це відомий напрям – емпіричний філософський напрям, однак більш радикальної форми. «Прагматист, – пише Джеймс, – рішуче, раз і назавжди, відвертається від застарілих звичок, дорогих професійним філософам. Він відвертається від абстракцій і недоступних речей, від словесних рішень, від поганих апіорних аргументів, від твердих незмінних принципів, від замкнених систем, від удаваних абсолютів і начал. Він звертається до конкретного, до доступного, до фактів, до дії, до влади. Це означає свідому відмову від раціоналістичного підходу і визнання панування емпіричного підходу. Це означає відкрите повітря, все розмаїття природи, протиставлені догматизму, штучності, претензіям на закінчену істину» [4, с. 227].

Батьківщина філософії прагматизму – США, тут її називають ще філософією ділової людини. Засновник цієї течії Ч. Пірс, а згодом В. Джеймс і Ф. Шиллер, беручи участь у дискусіях, виклали своє трактування філософських завдань. Не сприймаючи відмежування філософії від проблем буття, вони виходили з відомих філософських принципів, які скеровують

філософування на діяльність суб'єкта, дію, практику людини та їхні результати. Заперечуючи різні спекуляції поза практичною діяльністю людей, філософія прагматизму не співвідноситься лише із вивченням практичного досвіду людини. Прагматизм – це система поглядів, які адсорбують всі складові знання філософського. Прагматизм на основі гуманістичної спрямованості зосереджується на дослідженні людини. Людини, яка діє у всіх сферах – фізичного і духовного. Як еволюційний продукт, вона є невід'ємною складовою світу. Її існування підпорядковане його законам, людина сприймає їхній вплив і обмежувальну дію у суспільному бутті.

Єдиним є середовище – соціальне оточення, в якому відбувається становлення і людський гармонійний розвиток. Однак для самореалізації і справжнього розвитку суспільства потрібно, щоб були умови для утвердження індивідуальності і автономності, у т. ч. мислення, вираження суб'єктивних оцінок. Тому у прагматизмі утверджується думка про те, що кожна особистість наділена своєю філософією, в якій наявні свої стереотипи істинності і корисності, тому що суспільне буття – це своєрідна система цінностей, то кожна особистість – унікальна, із певним рівнем духовного розвитку, із її темпераментом. Сутність філософії полягає в тому, щоб узгоджувати унікальність таких людських дій, суперечок і висновків. Придатність результатів, незалежно від цінностей, яких вони стосуються, – професійної діяльності, моралі чи влади – принципи прагматизму не відкидають.

В еволюції прагматизму від його виникнення до наших днів можна виділити наступні етапи. Насамперед, слід виокремити класичний період прагматистської філософії, представлений іменами Ч. Пірса, В. Джеймса і Дж. Дьюї. Другий, це так званий проміжний або «серединний» прагматизм Ч. Морріса, К. Льюїса, Н. Гудмена і У. Куайна, що характеризується тісним зближенням прагматизму з аналітичною філософією, застосуванням нових методів дослідження і аргументації (семіотичний аналіз, символічна логіка та

ін.). У цей період ряд прагматистських методологічних установок був перенесений у спеціальні дисципліни (наприклад, у психологію, лінгвістику, антропологію, педагогіку). І, нарешті, третій етап – «ренесанс» прагматистських ідей в новітній англо-американській філософії як у галузі філософії науки (Н. Решер, Х. Патнем) та філософії мови (Д. Девідсон, Дж. Серль), так і в плані осмислення широких пластів людської культури (Р. Рорті, Т. Нейгел).

У Ч. Пірса прагматизм виступає головним чином у вигляді теорії сумніву – віри та теорії значення. Відкидаючи безперечний факт відображення об'єктивної реальності у свідомості людини, Ч. Пірс стверджував, що єдина функція мислення – це подолання сумніву і вироблення стійкого вірування. Під віруванням він розумів усвідомлену готовність або звичку діяти тим чи іншим способом у відповідних обставинах. Ч. Пірс змішував гносеологічний, психологічний і біологічний аспекти діяльності свідомості. У контексті своєї прагматистської доктрини він розглядає пізнавальне мислення як рух не від незнання до знання, а від стану сумніву і коливання до твердої думки, до сталого вірування, здатного спрямовувати дію.

До речі, Ч. Пірс не зводив істину до корисності чи успішності. Не слід забувати, між іншим, що Ч. Пірс є також родоначальником загальної теорії знаків (семіотики), одним із основоположників сучасної формальної логіки, результати його досліджень використовуються і досі філософами і соціологами аналітичного напрямку. Ч. Пірс у теорії знаків концентрувався на прагматичній позиції, дії, їхній мотивації, соціальних комунікаціях.

Намагаючись узгодити визнання об'єктивної істини, що приймається всією наукою, з суб'єктивістською теорією сумніву – віри, Ч. Пірс визначав істину як таке стійке вірування, до якого зрештою обов'язково прийшли б всі компетентні вчені, якби дослідження відповідної проблематики тривало необмежено довго.

Агностицизм прагматистської інтерпретації призначення і функції пізнання приводив Ч. Пірса до заперечення об'єктивного існування предмету

пізнання. Він стверджував, що весь зміст або значення наших ідей і понять вичерпується тими практичними наслідками, яких ми можемо від них чекати. Цей основоположний для всієї прагматистської філософії «принцип Пірса» оголює її суб'єктивно-ідеалістичну сутність. З таких позицій існувати – означає мати практичні наслідки.

Теоретичний фундамент прагматизму склали три ідеї, висунуті Ч. Пірсом: 1) розуміння мислення як досягнення суб'єктивного психологічного задоволення; 2) визначення істини як того, що веде нас до мети, і 3) фактичне ототожнення речей із сукупністю їх чуттєвих або «практичних» наслідків [145, с. 6].

Оскільки, згідно з ученням В. Джеймса, в досвіді ми не маємо справи з об'єктивною реальністю, наші поняття, ідеї, теорії, які ґрунтуються на досвіді, не мають об'єктивного змісту. Вони являють собою не зліпки або копії об'єктивної реальності, а знаряддя, якими ми користуємося для досягнення наших цілей. Тому ідеї можуть оцінюватися лише прагматично, і говорити про їхню істинність потрібно не в сенсі їхньої відповідності дійсності, а в сенсі їхньої працездатності. Інакше кажучи, істинність ідеї – це її корисність. Принципи прагматизму В. Джеймс поширив і на сферу суспільних відносин. Оскільки для нього суспільне життя – це той же потік суб'єктивно-ідеалістично витлумаченого досвіду, людина виявляється не підлеглою ніякій об'єктивній необхідності, вона може вибирати певний тип поведінки, керуватися будь-якими моральними нормами і переконаннями.

Філософія В. Джеймса стала близькою американській буржуазії, маючи серйозні недоліки: крайній суб'єктивізм, занадто явний індивідуалізм і відвертий антидемократизм та аморальність у сфері етики і соціології, неприхований ірраціоналізм і войовничу антинауковість. Все це послаблювало позиції вченого в боротьбі проти матеріалістичного світогляду в той час, коли наука набувала дедалі більшого значення. Коли ж в кризові роки 1929–1933 рр. американська інтелігенція стала все частіше висловлювати симпатії до марксизму, прагматизм у тому вигляді, якого

надав йому В. Джеймс, практично був знівельований. Він був замінений новим різновидом прагматизму – інструменталізмом Дж. Дьюї.

Досвід Джон Дьюї розробив як ключове поняття прагматизму, його він трактує як життєдіяльні форми людського буття і їхні прояви. У полі зору прагматизму не перебувають проблеми онтології, за твердженням Дж. Дьюї. Філософський об'єкт пов'язується із здатністю реальних потреб людей, їхніх інтересів, тих потуг, які й змусили їх філософствувати.

Ключовою для філософії є гносеологія, на думку Дж. Дьюї. Методологія філософії прагматизму підпорядкована втіленню прагнення до успішності дій людини. Саме тому виникає потреба оволодівати не одним, а багатьма методами або способами пізнання світу, інструментами, ефективності дії і її успішності.

Дж. Дьюї акцентував на тому, що мислення активізується тоді, коли ситуація виявилася проблемною. Мислення повністю підпорядковане потребі безпосередньої дії. Те, що спонукає людину у проблемній ситуації почати пізнання, Дж. Дьюї диференціює як п'ять етапів вирішення: відчуття утруднення, тривожності, викликане труднощами в діях, змушує людину шукати джерело труднощів і сформулювати проблему; невизначеність у подальших діях уточнює формулювання проблеми, іноді перший і другий етапи відбуваються разом, особливо у випадку досвідченого суб'єкта; формування гіпотези розв'язання проблеми. Цей етап залежить від власного мислення людини, а також від знань, якими вона володіє; критичний розгляд гіпотези і її теоретичних основ з передбаченням успіхів і невдач, пов'язаних з реалізацією гіпотези; експериментальна перевірка гіпотези – найважливіша частина прагматистської теорії пізнання, яка дозволяє визначати цю філософію як різновид емпіризму і позитивізму, близького матеріалізму [11].

І. Пірс, і Шиллер кваліфікують прагматизм як метод визначення ставлення до дійсності, через яке можна знайти шлях до подолання складної ситуації. Завдання філософії полягає в тому, щоб указати на конкретних фактах різницю істинності певного аргументу за тих чи інших умов.

Формулюючи свою основну концепцію, Шиллер виходив з того, що як робочі гіпотези, слід розглядати філософські принципи і поняття, а їхню сутність треба віднаходити в доцільних результатах, які ґрунтуються на виборі найбільш виправданої альтернативи.

Шиллер, наслідуючи принцип Пірса, істинною вважає думку, яка аргументовано поєднує речі, економить і спрощує працю. Як знаряддя логічної діяльності вона істинна, надійно працює. Такою вона є тому, що вона інструментальна. Встановивши різницю між думками або у власній думці, людина відчуває сумнів і невпевненість. Уникнути таких відчуттів дозволяє прагнення до дії комунікативної. Воно спричиняє аналіз суперечностей і спонукає до їхнього урівноважування. Перетворення колишніх і нових ідей, думок, переконань є непростим процесом. Однак він приводить незмінно до рішення компромісного, яке ґрунтується на практичній доцільності. Істинність значення ідеї, думки виконує функцію практичного результату [102, с. 5].

Ще один представник цього напрямку Дж. Мід розумів «прагматизм» у сенсі діяльного і контекстуального підходу до проблем. Він більш детально, ніж Дж. Дьюї, досліджував поняття «соціальність», зробивши його ключовим у своїх філософських концепціях. На думку Міда, потреба в пізнанні виникає з необхідності вирішення конкретної проблемної ситуації. Уявлення про справжню, належну, пройняту благом соціальність, диктуються практичними завданнями і формуються у спільнотах людей. У прагматизмі Міда соціальність набула значення універсального принципу, що діє не тільки на рівні людини, але і на всіх рівнях природи. Хоча прагматисти (Дьюї та Мід) у рамках інструменталізму зверталися до проблематики логіки наукового дослідження, вони спеціально не займалися інтерпретацією формальних систем, поза їхніми інтересами залишалися технічні проблеми мови та значення. «Лінгвістичний» поворот, здійснений у США аналітично зорієнтованими філософами, витіснив з авансцени академічного життя класичний прагматизм. Однак багато характерних для прагматичної традиції

підходів збереглося, вони реінтерпретували і отримали подальший розвиток у філософському натуралізмі (М. Хоек, Е. Нагель, Е. Ейдел, С. Лампрехт, Дж. Рендилл, Е. Крикорян та ін.), а також у прагматичному аналізі, в різних синтетичних прагматично-позитивістських і неопрагматистських концепціях [174, с. 7].

Одним із чільних представників прагматичної гілки аналітичної філософії був У. ван О. Куайн. Для Куайна, як і для всієї постпозитивістської філософії, характерним було переведення всіх філософських питань на мовний та інтетеоретичний рівень. Питання про існування будь-яких об'єктів можна ставити тільки в каркасі теорії мови, що постулює їхнє існування. Вперше ця ідея була висловлена Р. Карнапом, Куайн посилив її прагматичний аспект: як логічні, так і емпіричні випадки повинні перевірятися не ситуативно, як це було в Дж. Дьюї, а як частини цілісної теоретичної системи, в рамках якої вони мають свій сенс.

У 1960–70-і рр. прагматизм втратив свої позиції в філософії, а проте з кінця 1980-х рр. він отримав «друге дихання» як американська паралель постніцшеанських новацій у європейській філософії (Д. Деннет, Х. Патнем, Р. Рорті).

Ідеї прагматизму зберегли свій соціальний оптимізм, а прихильники його створили чимало похідних від прагматизму форм і методів навчання.

Зафіксовано, що попит на ідеї прагматизму різко зростає у періоди пошуку взірців і цінностей для соціального підйому у країні або ж у молодих державах. А такі форми діяльності, як «проектна діяльність, інтерактивні методики, командні принципи роботи (team-work), розвиток критичного мислення, – є ознаками суспільства і освіти, що розвиваються. Як стверджують прагматисти, лише вдосконалення структури дії дозволяє вдосконалити й мисленневий досвід» [145, с. 6], який і становить основу діалогічної практики у правоохоронній системі.

Ч. Морріс зробив спробу поєднати прагматизм із вченням Д. Пірса про знаки і створити вербально-діалогічний концепт семіотики на

прагматистсько-біхевіористській основі. Останнім часом прихильники і коментатори Дж. Дьюї та інших основоположників прагматизму нерідко роблять спроби подолати суб'єктивізм цього вчення і інтерпретувати деякі його аспекти у більш «реалістичному» дусі. Реалізм взаємин у правоохоронній діяльності виявляється на практиці. Прагматика комунікативної взаємодії – не одноразовий діалогічний акт, хоча у процесі її виробляється, фіксується, нагромаджується і успадковується професійний досвід співпраці, який може стати основою розвитку високого професіоналізму на етапі забезпечення верховенства права.

Перша особливість, що формує комунікативну взаємодію: в основі взаємодії – правосвідомість суб'єктів права, сформована у процесі правовідносин, дії права і правової системи, покликана продукувати ідеальні проекти для професійної поведінки на рівні її правових і вольових проявів. Друга особливість ґрунтується на ідеї справедливості, що становить квінтесенцію професійної юридичної діяльності у сфері права. Третя особливість – характер професійної поведінки суб'єкта права: по-перше, гарантований онтологічними основами ідеї права; по-друге, свободою; по-третє, вимогами моральності. Найскладнішим виразником характеру комунікативної діяльності є вияв міри свободи у поєднанні із мірою відповідальності учасників діалогових сторін.

Віддаючи належне сучасному рівневі досягнень філософії, відомий німецький філософ В. Хьосле, а за ним Л. Озадовська вважають, що ні сцієнтизм, ні критичний раціоналізм, структуралізм, екзистенціалізм, герменевтика, попри вироблення ними безперечно глибоких та оригінальних концепцій, не знайшли «об'єднуючих людство моральних приписів і раціональних основ індивідуального і соціального пізнання і дії». Однак мета правового діалогу і сутність прагматизму єдині. Вони полягають у встановленні істини у процесі практичної правової діяльності. За словами Ю. Габермаса, «прагматичний» метод аж ніяк не означає якихось визначених результатів, він відтворює тільки ставлення до речей. І саме таке ставлення,

яке спонукає нас відвертати свій погляд од різних перших речей, а саме: принципів, «категорій», уявних необхідностей; воно змушує нас поглянути в бік останніх речей, а саме: плодів, результатів, наслідків, фактів [65, с. 30].

Мета діалогічного прагматизму на всіх рівнях спричиняється поки що наявним негативізмом професійної діяльності, в якій об'єктом критики все ще залишається: свідоме психологічне протистояння між органами із контрольними функціями, перевищення влади, егоцентризм або тиск, комунікативна агресія. У відстоюванні прав людини вирішальна прагматична складова створює імпульс до реалізації на практиці ідеї зміненого діалогу, за допомогою якого можуть бути подолані нерівність і несправедливість.

Висновки до першого розділу

Забезпечення дії принципу верховенства права в діяльності правоохоронних органів актуалізує створення нової філософії взаємодії на основі діалогізації. Новим викликом для діалогу стає потреба прагматизації його у реформуванні правоохоронних органів, удосконаленні організаційно-правових форм їхньої взаємодії. Характер, динаміка і вплив комунікативних зв'язків формуються на підставі сучасних концепцій діалогізації, в основі яких методологічний підхід – діяльнісний, інструментальний (сформований на основі філософії прагматизму), діалогічно-прагматичний. Розрізнення ключових понять «комунікативна взаємодія», «координація», «співробітництво», «правова допомога» підтверджує змістове їх поєднання у правовій діяльності як засобах взаємодії. Комунікація назагал постає необхідним та об'єктивно сформованим засобом професійної взаємодії, співпраці, правової допомоги, координації у межах правоохоронної діяльності. Концептуалізація діалогічно-прагматичного правового підходу продиктована постмодернізмом, який спричиняє потребу перегляду

традиційних положень про право, що не може бути замкнутою системою, а виступає особливою формою комунікації. Діалогічно-прагматичний різновид праворозуміння трактується як багатомірне і багатогранне право, в основі якого – центральна постать – людина і її діяльність, мовлення, предмети матеріальні.

Сформувавшись як ефективний засіб регулювання суспільних взаємин, правовий діалог постає важливим інструментом правоохоронної діяльності, який створює соціально-комунікативний спосіб буття і реалізації права, функціонування правової системи, а також здійснює вплив на соціально-правову свідомість та комунікативне мислення суб'єкта права. Відповідно до філософії прагматизму, центральним питанням якої є практичний смисл ідей, висловлювань, що втілюються у способах досягнення результативності розв'язання професійних протистоянь, суперечок і теоретичних дискусій, інструменталізм (за Дж. Дьюї) постає методом, який визначає ставлення до дійсності і допомагає суб'єктові знайти вихід із проблемної ситуації засобами правового діалогу.

РОЗДІЛ II

ДІАЛОГІЧНІ ВИМІРИ

ПРАВОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

2.1 Історико-генетичний аналіз філософсько-правового підґрунтя діалогу у праві

Хоча організаційна діяльність притаманна суспільству віддавна, в науці як об'єкт вивчення вона відносно нова. Протягом тисячолітньої історії відбувалися об'єднання в групи з метою освоєння навколишнього середовища. Як стверджує А. Леткевіч, «племена вже мали певну організаційну структуру. Так формувалося організаційне мислення: йшов обмін досвідом, відбір принципів і методів поліпшення праці, поширювались ефективні методи досягнення цілі». Таким чином виникала «потреба в організації виробничого процесу на основі узгодження і координації, а також зв'язку з іншими ланками процесу. З цих причин проблема організації опинилася в центрі уваги науковців і у другій половині дев'ятнадцятого століття, за словами дослідника, отримала наукову «нобілітацію» [155, с. 5–6].

Для того щоб оцінити стан та перспективи діалогічно-антропологічно-правового підходу до вивчення комунікативної взаємодії, варто здійснити історико-генетичну ретроспекцію виокремленої характеристики, яка послужила основою нового підходу для праворозуміння. У цьому питанні цінними є здобутки в галузі історії правової комунікації та історії комунікації. Це праці дослідників К. Жоля, А. Леткевіча, Дж. Пітерса, К. Ясперса, а також М. Препотенської, Л. Удовики та ін.

Етапи розвитку діалогічної антропології права тісно пов'язані із ключовим поняттям «діалогізація», як і терміном «організація», бо саме вказані процеси їхнього взаємопроникнення формували спектр правил

взаємодії, які пізніше спричиняли зміни правового характеру. Про це слушно зауважила Л. Удовика: «Правовий аспект комунікації полягає у тому, що засобами комунікації від покоління до покоління й від людини до людини передаються не лише матеріальні об'єкти, навички й способи предметної діяльності, стереотипи рухових реакцій, звичаї, світоглядні принципи й ідеї, різноманітні знання, цінності, а й моделі повсякденної поведінки, певні норми й правила та ін.» [216, с. 353]. Щоб знати способи їх регулювання через діалог, потрібне добре знання генезису правової комунікації.

Історія вивчення міжорганізаційної діалогізації постає як недостатньо концептуалізована, що пояснюється неоднозначністю підходів до її вивчення, надмірною універсалізацією, а також стереотипними підходами до оцінок спілкування, комунікації, діалогу та їхнім ототожненням. Беручи до уваги здобутки у вивченні історії правової комунікації, актуалізуємо на початку одну із «забутих» галузей, яка виявляє свою предметну спорідненість із діалогічною антропологією права, а саме риторику, що й позбавляло вчених теорії права можливості відтворення повної об'єктивної картини змісту діалогізації, оскільки «Спостерігалось заперечення риторики як науки чи взагалі як феномену людського буття (Секст Емпірик, Августин Блаженний, Р. Декарт, Б. Паскаль, Г. Лейбніц, Пікоделла Мірандола, Дж. Локк, Гегель, І. Кант, В. Белінський, І. Вишенський)», то і розвиток філософських та філософсько-правових досліджень до певної міри стримувався. Відтак, щоб заповнити цю прогалину, зробимо спробу зіставити науково-теоретичні здобутки історії права, комунікативістики та риторики з метою вироблення концептуальних підходів до діалогічної взаємодії.

Значний внесок у цій сфері належить вітчизняним і зарубіжним дослідникам В. Вовк, К. Жолу, Г. Сагач, Дж. Пітерсу, М. Препотенській та ін. Пояснення таких теоретичних пріоритетів віднаходимо у першому методологічно вагомому висновку М. Препотенської, який, на нашу думку, конститує підстави для історичного осмислення витоків діалогічної антропології права. Автор зазначає: «Феномен риторики в людському бутті»

заслуговує розміщення саме в філософському контексті, бо риторичність є універсальною властивістю людського буття, початково притаманною мисленню як осягненню світу через слово шляхом ефектів, метафоричної обробки дійсності та вербальної трансляції світогляду» [197, с. 207].

Методологічну виправданість пошуку витоків діалогічності міжорганізаційних взаємин у риторичних традиціях знаходимо і у твердженнях Дж. Силлінса. Автор пов'язує комунікацію організацій із риторичними засобами, які не є простим технічним засобом досягнення ефективності. Цей матеріал – перш за все інструмент досягнення стратегічної і соціальної відповідності [169, с. 22].

Полегшує оцінки витоків діалогічної антропології права загальний підхід, який достатньо всебічно універсалізує характер історії цієї галузі, що пов'язаний із комунікацією (діалогізацією). Він належить Л. Удовиці, яка зазначає: «Загалом періодизацію етапів цивілізаційного, у тому числі й правового розвитку, можна цілком обґрунтовано здійснювати на підставі розгляду зміни параметрів комунікації, у тому числі й інформації її характеристик [216, с. 352].

Історичний розвиток практики публічного, офіційного діалогу бере початки зі Стародавнього Єгипту, Асиро-Вавілонії, Індії, Китаю. Спілкувальна практика правової взаємодії сформувалася у Греції на судових процесах, народних зібраннях кращих представників таких, як: Демосфен, Сократ, Есхіл, Філократ, Лісій.

Професійна правова комунікація, як і правова взаємодія, визрівала на ґрунті своєрідного синтезу західної та східної традицій історії права. Перша з них має свої витoki в системах права Стародавніх Греції, Риму та Візантії, а друга – Єгипту, Індії та Китаю. Вивчаючи джерела права, М. Чижов схарактеризував природу індивіда як частину «цілого соціального організму», де особистість, суб'єкт на основі взаємодії і погодженості законів та явищ особистого і соціального свого життя, продукує право і формує його. Право не могло виникнути перш, ніж особистість «оволоділа свободою,

засвоїла останню». Здобуваючи свободу, людина здобувала і право [14, с. 232]. Оскільки право базується на справедливості, особистість прагнула до того, щоб справедливість, а від неї і право, були дієвими, щоб «самостійність особистого Я» і непорушність соціального середовища як двох половин людської природи вели до створення «норм, правил, які регулюють взаємостосунки» [14, с. 235].

Від III ст. н. е. фіксується поява древньошумерських документів, звичайного і релігійного, далі науково-правового спрямування – і до сучасності, джерела комунікації видозмінювалися разом із правовими ідеями. Складність ретроспектив пов'язана з тим, що неусталеність періодизації історії права та правової думки, у надрах яких визрівав правовий дискурс, накладає свій відбиток на оцінювання генези комунікації. Хоча подекуди помітною є розбіжність еволюційних процесів права та правової комунікації. Для цього були різні причини.

Л. Удовика вважає, що «Цивілізації, як оригінальні культурно-господарські типи етносоціальних спільнот, склалися протягом сторіч практично в умовах ізоляції. Регулярні контакти різного виду між ними встановлюються в міру розвитку тих або інших засобів комунікації і визначають не тільки інтенсивність взаємодії цивілізацій, але значною мірою впливають на характер їхніх взаємин [216, с. 352].

До цього часу філософсько-правова вітчизняна думка усталила традиційну парадигму розуміння цивілізаційних процесів: успадкування здобутків попередніх поколінь спричиняло еволюцію наступних.

Оскільки діалогічна антропологія права сягає своїм корінням у давнину, то звернемося до його витоків, беручи до уваги, як методологічний концепт, здобутки дослідників різноспрямованого характеру. Хоча Платон і Аристотель започаткували теорію ораторського мистецтва, і вже в ній проглядалися перші ознаки внормованого діалогу (діловий стиль, непідкупність, чесність, відсутність марнослів'я), у Платона спостерігалася критична оцінка судового мовлення. Натомість Аристотель закладав основи полеміки у формі діалектики

(мистецтво будь-якою ціною визнавати спір); софістики – (досягнення правоти в суперечці шляхом використання неправдивих доводів).

Прагнення до нормативності у взаємодії виформовувалося, отже, на правових засадах. Це підмітив Кант, який зауважував на банальному твердженні: «Кажуть, що творити несправедливість звично буває добре, а терпіти її – погано. Однак, коли терпиш несправедливість, в цьому набагато більше поганого, ніж буває доброго, коли її твориш. Тому, коли люди спробували і того, і іншого, тобто і вчиняли несправедливо, і страждали від несправедливості, тоді вони ... знайшли доцільним домовитися один із одним, щоб і не творити несправедливість, і не страждати від неї. Звідси взяло свої витoki законодавство і взаємний договір» [114, с. 357]. Додамо, звідти еволюціонує діалогічна антропологія права із першим щойно названим різновидом діалогізації. Вже на тому етапі «Риторика як процес мовлення постала в екзистенційній проблематиці як багатовимірний феномен, що оприявнює світ людини та водночас творить його. У дослідженнях риторики влади через заперечення патріархальної риторики насильства затвердився екзистенційний зміст риторики як консенсуальної згоди. Дискурсивний підхід до риторики виявив інтурсуб'єктивний, екзистенційний зміст діалогу як найбільш перспективної комунікації [197, с. 95].

Зарубіжні дослідники історії комунікації (Dondis, Goody, вітчизняні джерела) пов'язують початок міжособистісної комунікації з появою графічного мистецтва як альтернативної моделі взаємодії та з умовними знаками або фігурами-зображеннями, зафіксованими у 35–30 ст. до народження Христа.

Важливо, що і галузеві комунікації, правова зокрема, залежали від релігійних, географічних, культурних, господарських умов буття.

Перший етап діалогізації (усної комунікації) співвідноситься із появою додержавного права. На думку А. В. Полякова, воно об'єктивувалося в усні форми (усні правові тексти) і існувало як усне право. Таке право, як твердить французький антрополог Н. Рулан, мало не лише переваги, але й недоліки.

Зокрема, усна форма об'єктивізації була перепорою на шляху відчуження права від індивіда.

Аристотель, Цицерон, Сократ, Квінтіліан, Платон та інші заклали важливі теоретичні засади філософського осягнення діалогу. Ними були визначені екзистенційні параметри взаємодії в людському бутті в софістичній моделі мовлення, керованою волею до влади над людьми як об'єктами маніпуляцій, і в методі філософського діалогу (маєвтики) як співтворчого пошуку істини в плідній комунікації, що втілювала волю до істини. Відтак, започаткований Сократом-Платоном діалог став екзистенційно насиченим дискурсом, який був зумовлений волею до пошуку істини у співтворчому спілкуванні здатний стати основою філософського міркуваннями [197, с. 206].

Твердження дослідників історичних особливостей правової комунікації (43, 242, 246, 252) про те, що ще у найбільш древній період свого існування право, по-перше, являло собою систему відносин, що ґрунтувалася на праві вимагати безумовного додержання встановлених у суспільстві заборон (табу), і право влади карати порушників таких заборон, а, по-друге, на системі відносин, заснованих на можливості індивіда самостійно вибирати той чи інший варіант поведінки і проектувати її на все суспільство. Право, на думку А. Полякова, таким чином, формувалося як специфічна соціальна мова і як універсальна форма соціальної взаємодії (комунікації) [192].

У бівалентностях «думка-слово», «реакція-дія» діалогізацію творило Слово. Слово, як «матеріальний субстрат думки», вказувало не лише на комунікативний характер озвучених чи написаних думок, а й на те, що думка «відбувається у слові».

Тобто, вже на початку визрівання філософсько-правових ознак взаємодії визначну роль відігравало комунікативне мислення. Воно формувало першооснову комунікативної свідомості, в якій модус вияву реально описуваних предметів був зримий. Стосунки, які виникали у процесі перших комунікативних актів, це схвалення – несхвалення, погодження – заперечення, виконання – бойкотування, мали цілком інший модус існування – «невидимий».

Тому зрозуміти витoki такої комунікації можна через «систему смислів» створеного в контексті кожного суспільства «комунікативного спадку».

Сократівські діалоги започаткували риторичний дискурс діалогу як співпереживання буття з Іншим через співпрацю розуму і душі шляхом дискурсів запитань-відповідей. Платон (як і Аристотель – *Л.Ф.*), уперше зробив форму діалогу основою філософського міркування, риторично-філософським дискурсом [197, с. 96–97].

Юснатуралістичні засади взаємодії формувалися на ґрунті антропологізму. Так, у середньовічній філософії постало поняття духовності як необхідного аспекту внутрішнього світу людини, в якому відбувається діалог з трансцендентним, з Богом. Ідеал ораторства був розгорнутий в контексті антропологічного ідеалу як повноти інтелектуального, духовного, душевного потенціалу людини у відповідності слова і діла. Дар слова набув сакрального змісту, доповнюючись поняттям Логосу як креативного початку світу [197, с. 96–97].

Стародавній Рим поглибив філософсько-теоретичні засади старогрецького мистецтва вести діалог на правових засадах. До цього долучилися Тиберій, Марк-Тулій Цицерон, Корнелій Тацит. Джерелами ораторства вважалися природне (дароване), теоретичне (повчальне) і практичне (тренувальне) спрямування сказаного.

У процесі правовідносин визрівав своєрідний культ рівності приватних осіб, покладеної в основу римського права.

Зміну сутності правової діяльності, яка формувалася в результаті правової комунікації, що «апелювала» то до простолюдинів (*plebs*), то до вершників чи до вільновідпущеників (*libertini*), спричиняв розвиток законодавчих форм (указів, декретів, рескриптів та ін.). Це був перший «документальний» етап нормалізації взаємин державотворців і народу.

Викладу законів у західноєвропейській правовій думці раннього Середньовіччя ще не було. Однак «Правди» – Салічна (V–VI ст.), Аламманська і Баварська (VIII ст.) фіксували способи взаємодії для визначення компенсацій за образу, примирення, шкоду, завдану людині [214, с. 41]. Так формувалися

норми взаємодії у певних життєво важливих випадках: Баварська правда, наприклад, про порушення кордону, Аламаннська правда – про викрадення чи вбивство.

На той час розв'язання проблем повинно було супроводжуватися в судовому процесі на основі справедливості істинної; ставлення рівного до обох сторін; стримування словесного в оцінках для одержання вигоди.

Відтак, порозуміння сторін на даному історичному етапі стало важливим засобом правової комунікативної взаємодії. А тому підтверджуємо тісний зв'язок теорії риторики із теорією, правовою комунікативною взаємодією, які взаємно переплетені і взаємозумовлені.

Відома дослідниця римського права В. Вовк вперше звернула увагу на способи діалогізації цього періоду. На підставі римських правових пам'яток сформоване слушне спостереження із вирізненням двох форм правового діалогу – «промовляння» і «мовчання», котрі, за твердженням професора, виступали засобами конструювання римської правової реальності. Явищем «наділення» або «позбавлення» голосу у правовій сфері того часу фіксується визнання права на комунікацію (діалог) як форми вияву права на свободу висловлювання.

Римські правові пам'ятки, стверджує В. Вовк, свідчать про особливу роль «промовляння» і «мовчання», чим розширено межі дослідницького напрямку, спрямованого на вивчення проблеми використання в процесі відтворення конкретних соціальних спільнот того, що є «наділенням» або «позбавленням».

Виокремленими ознаками діалогічної культури дослідниця зосереджує увагу на тому, що залишилося непоміченим іншими філософами: «Акцентування уваги на процесі говоріння в Римі було виявом оро-акустичної античної культури. Право говорити як спосіб бути почутим було привілеєм, який закріплювався за небагатьма верствами населення. Йдеться не про говоріння як про виголошення слів або про фонетичний аспект цього процесу, а насамперед про саме право говорити юридично значущі слова» [61, с. 17].

Дослідниця зазначила, що основною рисою полісу була свобода, яка і зумовлювала закріплення права говорити лише за громадянами. Хоча В. Вовк звертає увагу на те, що в цьому аспекті вирізняються два моменти: колективний, який передбачав говоріння всієї квіритської спільноти (звичайно ж, її чоловічої частини), тобто всього римського народу, та індивідуальний, який передбачав право-привілей персонально-особистісного промовляння. Римське правове життя було ієрархієзованим, а тому цілком нормальним, тобто звичним для самих римлян, було положення деяких категорій населення, яких «позбавляли права говорити» – обмежено дієдатні жінки. Мовчання в римському праві було одним зі способів його буттєвості. Римляни дуже шанобливо ставилися до мовчання, особливо в правовій сфері [61, с. 17].

Як зауважує А. Токарська, «Комунікативно-правова взаємодія римлян, зафіксована у текстах позитивного права стоїків (Зенон, 336–264 рр. до н. е. з Кітіону, Діоген із Селевкії-на-Тигрі, Панеций з Родосу, Посидоній із Апамеї-на-Оронті), пізніх стоїків (Люцій Сенека, Епіктет, Марк Аврелій) стала об'єктивним виявом потреби роз'яснення та узагальнення юридичних рецептів» [214, с. 89–90].

Ці та інші взірці стали основою розвитку комунікації (діалогізації) усіх народів (Цицерон, Квінтіліан).

Шлях через діалог з етико-релігійними канонами був виправданий для даного історичного періоду. Комунікація насилля, яка траплялася, становила проблеми. Проте вже на ранніх етапах розвитку права в Індії взаємодія залежала від різних релігійних сил, каст; діалог набував своєї динаміки, прагматичних ознак.

Правова діалогізація Китаю, Індії, має характер правових традицій давніх єгиптян, що полягали в раціоналізмі, формуванні благородства у взаємодії з Іншістю та вербальної виваженості. Наслідування способів етичного поведіння було наслідком умов буття, взаємостосунків у суспільстві. На таких складових правового діалогу формувалася морально-правова схема діалогових стосунків, в якій основою ставала зобов'язальна

поведінка, що була підтвердженням формування і природного права, і розвитку його – джерел правового дискурсу.

Давньоєгипетська, умовно кажучи, «філософсько-правова» модель співзвучна із давньоіндійською, оскільки, за словами А. Токарської, простежується «в ідеях гармонійної поведінки, викладених у нормативно-правових актах «Артхашастра Каутильї», «Ману-смриті», «Нарада-смриті», «Вишну-смриті», «Брихаспаті-смриті» та інших. Елементи природного права в результаті людської комунікації спричиняли до природної поведінки, до переконування людини, а не до насилля над нею: світ, який повинен бути побудований на гармонії «праведних вчинків людини», вимагав таких же праведних (природно-синхронних) почуттів, думок і комунікативних актів» [214, с. 92] у формі рівноправного діалогу.

Автор, спираючись на зарубіжні дослідження (Горн, Радбрух та ін.) зауважує, що демократична думка, заснована на «ідеї ізольованого індивіда» формувала «колективну людину», яка від «несвідомої спільної волі через свідому індивідуалізовану волю пройшла шлях до свідомої спільної волі...» [214, с. 92].

Цей тип стосунків відбувався у рамках спільних комунікативних актів, які формували діалогічне мислення.

В історії Китаю з'являлися такі ознаки діалогу, які формували дієві регулятори ціннісних норм.

Древньокитайська цивілізація на відміну від індійського розвитку, формувалася в ізольованості, що не порушувало самотності та оригінальності. У контексті правової комунікації феномен внутрішнього діалогу на теми права залишається невивченим. Натуралістичний світогляд китайських філософів започаткував поширення своїх ідей усне, а пізніше писане.

Конфуцій та його філософські погляди відіграли свою позитивну роль, оскільки сповідували основну цінність: діалог людини із суспільством. До заслуг Конфуція відносять фундаментальний підхід, основною цінністю якого є злагода і єдність у суспільстві. Основним принципом (за що філософа

і критикували), є моральність людських якостей. Відтак, як аргументовано резюмує М. Препотенська, «Ідеал ораторства історично корелюється з антропологічним ідеалом як повнотою інтелектуального, духовного, душевного потенціалу людини у відповідності слова і справи» [197, с. 207].

У Китаї, Стародавній Індії, Тибеті діалогічні практики були ментально позначеними, однак не відрізнялися основним – вони сповідували досконалість стосунків. Свобода думки в діалозі, що визрівала у різних культурах, утверджувалася як етапний наслідок боротьби із владою. Так виникав діалог правового характеру, який поширювався на інші ідеології.

Аналізуючи цей період історії розвитку правового діалогу, зіставимо його із періодом розвитку історії філософського осягнення риторики епохи українського Відродження, оціненого М. Препотенською. На її думку, на відміну від західноєвропейських традицій, в українській філософії та практиці риторики головна увага приділялася не раціональному риторичному техно, а екзистенційному підґрунтю. Дослідниця зауважила, що «Українські надбання доповнила російська філософія риторики розробкою таких екзистенційних аспектів риторики, як діалогізм, психологізм» [197, с. 97].

Діалог як предмет філософської рефлексії замикався у рамках свого історичного часу: від цього удосконалювалися моделі спілкування «людина-людина», які розвивалися далі у «духовну ситуацію» кожного покоління.

Важливою є заувага М. Препотенської з приводу ментальної складової у комунікації. Вона стверджує, що «Українська філософія риторики від стародавніх часів до ХХ століття має екзистенційні особливості, що залежать від історично утворених ментальних рис народу. Антропоцентризм, кордоцентризм, пріоритет емоційного над раціональним, проголошення екзистенціалів любові та толерантності як головних екзистенційних проявів особистості, яка гуманно діє словом, – основа українського риторичного ідеалу [197, с. 207].

Отже, від найдавніших витоків правової комунікації діалог був спричинений необхідністю співжиття, узгодження інтересів, за якими наступала

необхідність відповідальності за порушені моральні норми. Пошуки способів їх відновлення через комунікацію спонукали до встановлення взаємодії.

Робимо висновок, що суспільне буття, регульоване правом, функціонує як діалогічний феномен, який може бути осмислений у філософсько-правовому контексті як ретранслятор і корелятор правовідносин у процесі комунікативної взаємодії.

Методологічна вагомість такого міждисциплінарного використання досягнень у галузі риторики пояснюється тим, що даний паралелізм (риторика буття і діалогічність буття) вказує на їхній тісний взаємозв'язок, взаємозумовленість і спільні витoki еволюціонування у правовій сфері.

Для обох модусів суспільного буття властиві однакові «універсалії людського буття, засіб індивідуалізації людини, шлях здійснення волі до пізнання світу через слово (Е. Барбаро, Л. Валла, Ф. Бекон, А. Шопенгауер, В. Гумбольдт, Ф. Шлейєрмахер, Г. Гадамер, Ф. Ніцше» [197, с. 97].

Філософське узагальнення діалогічності (артикульованої) сутнісно вплинуло на розвиток організаційної взаємодії. Класики цього теоретичного напрямку (Цицерон, Сократ, Платон та ін.) заклали основи комунікації, початки галузевих комунікацій, в яких діалог мав ознаки правового. Відтоді і до сучасності вони зазнавали змін як специфічний різновид діяльності.

Д. Пітерс, поділяючи переконання Адорно щодо того, що «роздуми про комунікацію спрямовані не тільки на самопізнання», зауважив, що це насамперед «дослідження способів співжиття з іншими». Поняття комунікації, у твердженні Д. Пітерса, має ту перевагу, що воно не дає нам змоги думати про ці речі як розмежовані. Ключовим питанням теорії комунікації ХХ століття – питанням водночас філософським, моральним і політичним – є те, наскільки далеко може сягнути наша здатність ставити себе на місце інших, наскільки ми готові до того, щоб побачити «людське у цілковито іншому» [188, с. 241].

Проблема *homo verbo ogena* (людини, що діє словом) сьогодні стоїть особливо гостро, бо саме через слово (діалог) осмислюються вчинки, формуються принципи взаємодії.

Отже, діалог як правова комунікація, робимо висновок, має історичний характер. Його витoki сягають ще епохи стародавніх імперій, часів виникнення права. На цьому першому етапі з'являлися перші уявлення про діалог. Практичне споглядання буття, людські світовідчуття фіксувалися у міфотворчості, морально-етичних сентенціях, які і ставали ретрансляторами природних покликів сумління і душі. Перші усно-писемні комунікативні акти містили ознаки релігійних трактувань мотивів поведінки людини та потойбічних сил природи. Взірці давньосхідної філософсько-правової думки світобачення, язичницької віри були першими «промовцями» до своїх сучасників, своєрідними «організаторами» співжиття індивідів у соціумі. Так визрівав другий етап – формування ідеології діалогізації. На третьому етапі діалог утвердився як спосіб буття у праві, і він стимулював закріплення принципу рівності та справедливості у демократичному законодавстві.

Підсумовуючи аналіз історичних особливостей формування діалогічності та її розвитку у контексті антропологічно-правового підходу, робимо висновок про те, що на всіх етапах розвитку права комунікація із ознаками правової спричиняла прогресивний розвиток права, що, зокрема, зауважує Л. Удовика. «Революція в засобах комунікації, разом із проявом інших тенденцій глобалізації, здатна зробити переворот у свідомості, прирівнюється з трансформацією в епоху Відродження, під час якої зародилися й кристалізувалися багато базових цінностей новоєвропейської цивілізації: основні принципи класичного раціоналізму, поняття природних прав людини, прагнення до експансії, росту, новацій і прогресу та ін.» [216, с. 356].

У зв'язку з цим можна констатувати, що на сучасному етапі ідея комунікації розширює свою семантико-правову заглибленість у новітню правову теорію. Протягом попередніх етапів розвитку створена історико-теоретична база, що підтверджує гіпотезу про існування давніх історичних коренів як основи міжособистісного і міжорганізаційного діалогічного дискурсу, який обумовив особливості розвитку сучасних ознак міжорганізаційного діалогу та впливає на подальшу його еволюцію.

2.2 Правовий діалог як визначальна складова комунікативної взаємодії

Методологія, на якій вибудовується науковий концепт, пов'язана із правовою комунікацією, сенс котрої полягає у створенні на рівноправній основі діалогічно-антропологічних якісно нових відносин: між державою і органами суспільства; між внутрідержавними інститутами; між правоохоронними органами і громадянами.

Поєднання двох загальновідомих для міждисциплінарників парадигм – «діалогічність» і «прагматизм» – у філософсько-правовому вимірі досі відсутнє. Хоча внесок учених у другий з них – вагомий. Підтвердженням цього є теорія І. Канта («Антропологія із прагматичної точки зору», Е. Фрома («Втеча від свободи»), Л. Озадовської («Парадигма діалогічності в сучасному мисленні»), не кажучи вже про фундаментальну школу російських комунікативістів та їхній внесок (А. Поляков, І. Честнов та ін.). Однак у філософсько-правовому значенні і у лінгвофілософському прагматичний вимір діалогічно-антропологічного підходу оминається через його критику. Роль актуалізації даної парадигми не можна перебільшити, оскільки на рівні тісного зв'язку «мовлення – мислення» вона саме й відстежується як ключова проблема уміння віднаходити істину у процесі взаємодії та взаємозв'язку суб'єктів права. Правовий діалог – це інструмент втілення права на основі вербальної/невербальної взаємодії суб'єктів у рамках професійних обов'язків.

Для аналізу особливого значення набувають такі зв'язки, як філософія, теорія та історія держави і права, теорія організації, комунікативістика, синергетика та герменевтика, особливо в єдності, оскільки саме вони (у комунікативістиці) не лише відіграють вирішальну роль, але й «конституують соціальні події як такі» [169, с. 13].

Ступінь реалізації правової діалогічно-прагматичної моделі тісно пов'язаний із рівнем розвитку демократії, реалізацією прав і свобод людини і

громадянина, правовою свідомістю і правовою культурою у державі. Діалогічна професійна практика взаємодії інституцій правопорядку перебуває у тісній залежності від названих чинників.

Однак практика (у даному випадку комунікативної взаємодії) як феномен теоретико-праксеологічного дослідження дещо зневажена. Серед причин – послаблена увага науковців до вивчення зазначеної проблеми. Відтак спрацьовують старі моделі мислення і дії. Причиною цього, на думку В. Даренського, є сприйняття категорії практики у нерозривному зв'язку «із догматизованим марксизмом».

«З історичних позицій таке сприйняття, – зазначає автор, – цілком зрозуміле, однак за своєю суттю неправильне». Учений заперечує будь-який зв'язок (логічний) між змістом цієї категорії і певною ідеологією. Дослідник лише підтверджує те, що функцію «центральної філософсько-антропологічної категорії» у марксизмі відігравала практика, яка теоретично фіксувала природно-історичну тотальність людського буття» [89, с. 220].

Раціональний підхід до здійснення правових інновацій передбачає узгодження суб'єктивної волі законодавчої влади з об'єктивною потребою у врівноваженні й стабілізації розвитку суспільного буття. У свою чергу зазначене врівноваження є можливим у результаті консенсуалізації комунікативних дій на усіх рівнях суспільної ієрархії – від міжособистісних взаємин окремих індивідів до комунікації від імені державних органів влади.

Увесь «інструментарій» комунікативної діяльності, а це законодавчі акти, програмне забезпечення, професійна компетенція, ділові папери, а найважливіше – колеги і керівники – є важливим ключем до розуміння природи діяльності. Як зауважує А. Борзей, у широкому розумінні цей «інструментарій» може мати різне призначення. Наприклад, виконувати, давати припис, приймати рішення, осмислювати, організовувати, «структурувати», спілкуватися і, зрозуміло, координувати [169, с. 119–120].

А. Леткевіч слушно зауважує, що «У майбутньому, видається, старі методи і механізми, пов'язані з автократичним стилем управління, будуть

ненадійними. В обставинах, що так динамічно змінюються, необхідними будуть добросовісне виконання завдань працівниками організації, винахідливість, спритність і гнучкість їхнього самостійного мислення, рівень інтелектуального розвитку» [155, с. 128].

На цьому мікрорівні, як зазначає Анні Борзей, вони набувають нового значення. Аналіз, що ґрунтується на передбаченнях і на усвідомлених методологічних перевагах, може поширюватися на багато інших ситуацій. Наприклад, на різні «збори», де висловлювання, колективне обговорення, звітність і доповідь стали «ключовими компетенціями» у сучасному управлінні.

Автори висновковують: це можливо за однієї умови: дуальну, діалогічну модель, на якій побудований конверсаційний аналіз, необхідно трансформувати, заново адаптувати у відповідності до численних ситуацій дискусії, в яких частіше за все беруть участь не двоє, а двадцять чоловік». Дослідники твердять, що «Множинність і поліфонію треба проаналізувати як серйозні методологічні питання». А тому роблять висновок про те, що дотепер питання «смисловиробництва в організаціях» належить до нового підходу, розкрити який може дослідження організацій [169, с. 115–116].

Для Гегеля комунікація – це не психологічне завдання приведення двох свідомостей у стан *en rapport*, а політична й історична проблема встановлення умов, за яких уможлиблюється взаємне усвідомлення самосвідомих індивідуальностей: «Кооперація і координація – дві важливих передумови роботи в сучасних організаціях» [169, с. 115]. Проблема полягає у примиренні суб'єктів з їхніми втіленими зв'язками зі світом, із самими собою і одне з одним [169, с. 121].

Таким чином, вивчення механізмів міжорганізаційної правової діалогізації є кроком до сучасного раціонального нормотворення. Саме вона передбачає перехід від «інструментальної» моделі прийняття рішень інституціями правопорядку до «комунікативної» – на основі двостороннього зв'язку між суб'єктами права.

Гостра потреба пошуку способів і методів правового унормування zdeформованих стосунків між суб'єктами права виводить нас на необхідність гуманного розв'язання проблем протистояння інститутів влади через єдино вивірені в умовах демократії діалогічні взаємозв'язки, а саме – через правову взаємодію.

Позиціонуючи мовлення між структурою і дієвістю, К. Вессен привносить для розвитку методології діалогічної антропології права сутнісне зауваження: обличчя практики обернено до людей. Обличчя ідеології звернено до організації [169, с. 36].

Суб'єкт-суб'єктним характером правової комунікативної діяльності позначена взаємодія: 1) органів державної влади; 2) різних підрозділів правоохоронних органів; 3) органів державної влади і місцевого самоврядування; 4) органів державної влади і громадських організацій; 5) органів державної влади і громадян; 6) правоохоронних органів і засобів масової інформації.

Взаємодія правоохоронних органів покликана виформувати комунікативне спрямування нового змісту. Це скеровано перш за все на усталення мети захисту прав людини, суспільства від бюрократичних зловживань, злочинних посягань, на створення безпечних умов життя і діяльності всіх інститутів права у державі, а також сформовану більшу довіру та реальну співпрацю громадян з інституціями держави.

Спроби дослідників різних галузей наук у цьому напрямі позначені ґрунтовністю досліджень (В. Амажитов, А. Балашов, А. Бастрикін, Р. Белкін, Д. Бекешева, П. Бірюков, А. Бойцов, В. Бурданов, Т. Возна, І. Гуценко, Р. Данилов, А. Закатов, В. Зеленський, В. Звірбуль, Е. Карасьов, В. Куликов Ю. Назар, В. Онісьєв, А. Піхов, Р. Павленко, Г. Цимбал та ін.) (та зарубіжних дослідників К. Апель, М. Бубер, М. Бахтін, Ж. Дерріда, А. Кізер, Е. Левінас, А. Мюллер, П. Рікер, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі, П. Ульрих, В. Хьосле та ін.). Їхня різноаспектність, з одного боку, створює основи для подальшого вивчення питань правового забезпечення діалогічної діяльності, а з іншого, –

скеровує на ряд нерозв'язаних проблем діалогічно-антропологічного підходу до права.

Правова дійсність формується на основі взаємодії суб'єктів права, які самоорганізують власну поведінку і поведінку Іншості у ході професійних інтеракцій. Мета взаємодії – засобами професійної комунікації сприяти побудові громадянського суспільства правової держави, демократичного, вільного та ефективного, зорієнтованого на втілення в життя ідей гуманізму, рівноправності та справедливості. Перешкодою у реалізації професійної мети є несформований або деформований незнанням діалог, в якому зневажені фахові, морально-етичні засади професійної діяльності та соціальної відповідальності.

Дослідження діалогічної антропології права перетинаються із дослідженнями комунікації через взаємозв'язок мовлення і дієвості, оскільки саме під час інтеракції учасники діалогу обговорюють значення, які виникають у розмові через певний «репертуар комунікативних практик» (К. Вессон) [169, с. 34]. Хоча А. Борзей розглядає мовлення і комунікацію як дві автономні системи, якими керуються організації [169].

Норми і правила соціальної взаємодії, за висновком Т. Керимова, формуються на основі мовленнєвого обґрунтування і на заснованому на формально-прагматичному дискурсі, угоди, до якої прагнуть індивіди. Таким чином, дія комунікативної критичної теорії поширюється не на трансцендентальні сфери розуму і умови можливості пізнання, а на прийняття практичних рішень на основі досягнутої угоди у процесі комунікативного дискурсу. У цьому відношенні пізнання і комунікація взаємозумовлюють один одного і збігаються [119, с. 412].

Змістовим доповненням характеру міжорганізаційної взаємодії є концепція прагматичного повороту в комунікації, створена Ю. Габермасом. Рациональним зерном її змісту є описані дії, мовленнєві акти, мовно опосередковані інтеракції. «Дії у вузькому смислі (у наведеному прикладі це проста немовна діяльність) названі як ціледіяльність, завдяки якій діяч

втручається у світ, щоб реалізувати цілі, встановлені через вибір і застосування належних засобів. Мовні висловлювання описані як акти, за допомогою яких мовець хотів би домовитися з іншим про щось у світі». У концепції Ю. Габермаса роль учасників діалогу зумовлена метою правового дискурсу: «Ці описи зроблені з позиції діяча, отже, першого мовця. Від них відрізняються описи з позиції третього мовця, який спостерігає, як діяч завдяки ціледіяльності досягає мети або як він домовляється завдяки мовленнєвому акту з кимсь про щось. У разі мовленнєвих дій описи з позиції другого мовця можливі завжди («Ти наказуєш (він наказує) мені кинути зброю»); у разі ціледіяльності вони можливі тоді, коли вбудовані у спільні відносини («Ти передаєш (він передає) мені зброю» [65, с. 49].

Метою професійної діалогової практики у переважній більшості дослідників фіксується вміння досягати порозуміння зі складних, проблемних питань. В інтерпретації Ю. Габермаса будь-яке заперечення утворює стан поглиблення або ризик подальшого непорозуміння. Хоча, на нашу думку, разом із справедливо зазначеним наслідком взаємодії це може бути спонуканням до неминучого розв'язання конфлікту.

За Ю. Габермасом, те, що соціальний порядок має бути утворено через процеси досягнення консенсусу, здається на перший погляд тривіальним. Однак неймовірність цієї ідеї стає зрозумілою, якщо згадати про те, що кожна комунікативно досягнута згода залежить від позиції «так/ні» підданого критиці домагання значущості. Подвійна контингентність, яка має поглинатися кожним утворенням інтеракції, в разі комунікативної дії набуває особливо важкої форми вбудованого в механізм взаєморозуміння завжди актуального ризику непорозуміння, причому кожне непорозуміння спричиняє великі витрати. З ним пов'язані кілька альтернатив, найважливішими серед яких є прості процедури налагодження порозуміння; спроба залишити нерозв'язаними і винести за дужки спірні домагання значущості з тим, однак, наслідком, що скорочуватиметься спільний ґрунт для розділених переконань; перехід до марнотратних дискурсів з невідомим

результатом і невизначеними наслідками; розрив комунікації або ж перетворення її на стратегічну дію. Якщо усвідомити, що кожна експліцитна згода щодо пропозиції, яка притаманна мовленнєвому акту, ґрунтується на подвійному запереченні, а саме на відхиленні завжди можливого відхилення, не можна вважати процеси взаєморозуміння, що відбуваються через піддавані критиці домагання значущості, надійним засобом соціальної інтеграції [65, с. 66]. З іншого боку, вчені констатують: якщо дотримується тісна відповідність між текстом і дією, то мовлення підтверджує правила, процедури, інструкції всіх видів. Про це свідчить значущість письмових документів [169, с. 124].

Комунікативна взаємодія правоохоронних органів ґрунтується не лише на діалогічному контакті, який забезпечує програмування, встановлення, розвиток і завершення інтеракцій із суб'єктами права, але й насамперед на здійсненні контролю за ходом регулювання і правового унормування особистісних та групових форм діалогізації представників сторін; на правовій допомозі суб'єктам права щодо розв'язання соціальних конфліктів у правових межах. Комунікативна взаємодія не має чіткої спланованості, однак і без її планування у проблемних ситуаціях, а тим більше – у виробленні та втіленні правових норм – не можлива.

До організаційних підстав встановлення діалогу у ході комунікативної взаємодії правоохоронних органів належать: 1) системний розподіл функційних завдань у межах спільної діяльності; 2) встановлені завдання, продиктовані особливостями сучасної оперативної ситуації; 3) проблемне застосування окремих законодавчих норм; 4) професійна потреба постійних контактів щодо співпраці правоохоронних органів; 5) низька якість матеріально-технічного забезпечення; 6) висока плинність кадрів; 7) загальносвітові глобалізаційні кризові явища, які породжують нові хвилі наростання злочинності.

До сфер функціонування діалогічності у взаємодії належать: діяльність процесуального, оперативно-розшукового, адміністративного, управлінсько-організаційного та іншого професійного правоохоронного характеру.

Діалогічна участь різних суб'єктів права скеровується на узгодження використання професійно виправданих засобів і методів для забезпечення виконання правоохоронних завдань, досягнення мети, встановлення місця і часу, кола обов'язків і відповідальності за виконання спільних завдань.

Особливістю діалогічних зв'язків правоохоронних органів з іншими суб'єктами є, по-перше, рівність суб'єктів; по-друге, непідпорядкованість один одному (у межах структури правоохоронних органів); по-третє, формами взаємодії можуть виступати координація або співробітництво; по-четверте, діалог як форма комунікативної взаємодії має різні рівні поширення: а) місцевий; б) регіональний; в) загальнодержавний; г) міжнародний.

Дослідниця взаємодії (ОВС і ДПС) Л. Фещенко визначає форми взаємодії як групові. Вони описані у вигляді «офіційних малих соціальних груп», із чим важко погодитися, оскільки, вважаємо, що поза увагою залишена правова міжособистісна співпраця як поширена форма взаємодії [219].

Із чим незаперечно варто погодитися, то це із думкою Л. Фещенко щодо обов'язкової наявності «мотиву до спільної взаємоузгодженої діяльності», який дослідниця називає «груповим мотивом». Хоча не виокремлюючи, автор стверджує і про «мотивацію кожного із суб'єктів», що особливо важливо, на нашу думку, і виправдано для обґрунтування не лише мотивації, але й форм діалогової взаємодії.

Встановлюючи перелік суб'єктів комунікативних відносин, звертаємо увагу на те, що за правовим характером ці відносини є поєднанням взаємопов'язаних і взаємозумовлених організаційними відносинами тісно переплетених і нерозривно пов'язаних обов'язків щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

Узагальнювальною рисою комунікативної взаємодії правоохоронних органів (прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, військової служби правопорядку у збройних силах України, митних органів, органів охорони державного кордону, органів Державної податкової служби, органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, органів Державної

контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, Державної лісової охорони, інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції) є систематична діалогова роль забезпечення на високопрофесійній основі дієвості співпраці на умовах рівності, справедливості, морально-правової відповідальності.

В міжорганізаційних відносинах зауважують на певній умовності рівності учасників та їхньому статусному обмеженні свободи вибору плану комунікативної (діалогової) взаємодії, а також на суворій регламентації прав і обов'язків та форм, невиправданому поєднанні приватних і державних інтересів у службовій діяльності.

Відтак основою професійної взаємодії ОВС у комунікативній діяльності правоохоронних органів є пріоритетні завдання, визначені сучасними реформами: 1) забезпечення принципу верховенства права в діяльності ОВС; 2) деталізація та розвиток механізму реформування через цільові програми, плани поступального вдосконалення окремих напрямів діяльності системи МВС та її складників; 3) створення в МВС України ефективної системи реагування на злочини й інші правопорушення, тобто усталеної сукупності нормативно визначених, взаємопов'язаних і узгоджених дій органів внутрішніх справ: від отримання інформації про злочин (інше правопорушення) до повного забезпечення захисту інтересів і прав постраждалих чи держави; 4) розробка – відповідно до європейських стандартів – нової системи оцінки оперативної та службової діяльності органів внутрішніх справ загалом, за службами та напрямками роботи, її експериментальна апробація та запровадження у практичну діяльність та ін. [91, с. 488–489].

За всіма критеріями оцінки комунікативної взаємодії у правоохоронній діяльності первісно важливими є принципи, на основі яких вибудовується вся діалогічна модель співпраці правоохоронних органів з іншими суб'єктами права. Найголовніші, на нашу думку, принципи взаємодії виділено у Л. Фещенко.

До них автор відносить: 1) принцип професіоналізму; 2) принцип активності та ініціативності; 3) принцип пропорційно-компетентної відповідальності; 4) принцип виправданого ризику. Перелік принципів може бути доповнений, на нашу думку, прямим принципом – діалогічної раціональності (взаємоповага сторін і рівність; повага до закону і справедливність), який творить основу всіх названих вище принципів взаємодії.

Основною засадою комунікативної взаємодії для реалізації правоохоронних дій є універсалізація корпоративних поведінкових стереотипів професійної діалогової співпраці, правової допомоги, координації чи співробітництва, вироблення комунікативної стратегії і тактики «локальної і глобальної когеренції (зв'язності)» за умови наявної колізії висування взаємних вимог [98, с. 9] інституціями правопорядку.

Потреба інституціоналізації – порядку діалогової правової взаємодії – визріває на підставі необхідності визначення стратегії діалогу та встановлення норм і правил комунікативної взаємодії. Стратегію правової діалогізації розуміємо як ефективно налагоджену результативну двосторонню комунікативну взаємодію.

Зважаючи на особливості комунікативної взаємодії, звернемося до твердження про певну умовність усіх характеристик, спричинену складністю створення універсальної схеми діалогічної взаємодії.

Конструктивним є критичне осмислення Габермасом дійсності без гіперболізації оригінальної авторської теорії думки про те, що жодна теорія не є точною копією дійсності та що кожна з них може виявитися корисною з якого-небудь певного погляду. Величезна користь теорій полягає в тому, що вони підсумовують відомі факти й провадять до нових [64, с. 31]. Відтак скористаємося саме такою методологічною настановою.

У полі діалогової взаємодії раціональною метою є конструктивна комунікація. «Діалог, як спосіб нинішнього мислення, має своїм підґрунтям структурованість свідомості людини у нейрофізичному, психологічному та

гносеологічному зрізах» [177, с. 152], відтак парадигма діалогічності стає провідною рисою не лише професійної співпраці, але й визначальною ознакою мисленневих процесів. Пріоритетними ідеями цього різновиду започаткованого гуманітарного знання сучасності є ідея інтерсуб'єктивності та ідея діалогічної раціональності.

Оптимізація суспільних відносин залежить від організації соціально-економічних, антропологічних, психологічних, аксіологічних, етичних та інших соціокультурних факторів, їхнього удосконалення. Очевидно, декларування у загальному традиційних для кожного правил, норм та цінностей ще не гарантує взаєморозуміння в діалозі та зміни свідомості у працівників правоохоронних органів.

Нові соціально-політичні умови реформування правової системи у державі спричиняють цілком нові, досі не знані шляхи для конституювання демократичної моделі захисту прав людини. Однією із основних цілей охорони порядку в суспільстві є переорієнтувати традиційну професійну культуру від надмірної зосередженості на контролі за злочинністю до служіння Людині, суспільству. Переорієнтація професійної діяльності на рівноправну і співвідповідальну діалогічну взаємодію в межах міжособистісних та міжорганізаційних зв'язків стає одним із основних завдань сучасності.

Із позиції теорії взаємодії організацій потреба сучасних змін виразно підтверджена. Дослідники (А. Кізер, А. Мюллер) наголошують саме на зростанні кількості праць, в яких організаційна комунікація набуває вирішального значення і свідчить про радикальний і в той же час поступовий розвиток [169, с. 15]. Дослідники довели, що створення, існування і зміни організацій вимагають успішної комунікації між тими, хто радить, як проектувати організації, тими, хто їх проектує фактично, і тими, хто в них працює, оскільки достеменний аналіз елементів організації, таких, як правила, технології чи стратегії організації ... є результатом комунікації і вимагають постійної комунікації [169, с. 17].

Лише за таких умов їх можуть інтерпретувати тими способами, які забезпечують безперервну діяльність організації. Дослідники роблять ще одне дуже важливе підсумовування: організації є результатом комунікації між членами організації, консультантами [169, с. 17] (у нашому випадку керівниками – *Л.Ф.*).

А. Кізер, А. Мюллер вказують на постмодерністський підхід на основі антропологічного як найбільш перспективний на стику теорії організації. Для цього вони беруть за основу категорії, запропоновані Путнемом і Фейрхерстом [169, с. 18].

У методології дослідження комунікативної взаємодії правоохоронних органів уважаємо викласти хоча й суб'єктивне, але до певної міри інше, своє трактування її. Оскільки наявні у філософії до цього часу теорії, на нашу думку, хибують односторонньою твердженнями. Так, сучасні понятійно-категоріальні інновації, за визнанням В. Даренського, фіксують зміщення парадигмальної зацікавленості із «практично-діяльнісних вимірів людського буття на комунікативно-рефлексивні і аксіологічні аспекти». «Внаслідок цього тотальність людського буття у рамках нової парадигми трактується вже не як Практика з великої літери (хоча цінність останньої, природно, ніхто не заперечує), а як Комунікація, тобто як опосередкована знаковими системами співвіднесеність зі Світом» [89, с. 220]. Дослідники (В. Табачковський і В. Даренський) такий концептуальний підхід схвалюють як спосіб подолання «розриву між традиційною предметністю філософських рефлексій і безпосередньо-практичним буттям людини, яке неминує виникати у рамках нової антропологічної парадигми буття – як комунікації» [89, с. 220].

Ще в радянський період практика співвідносилася (в аналітичному розумінні) із категорією спілкування, яка поступово трактувалася як така, що є автономною і незвідною із практикою. Автором, а потім і критиком своїх поглядів був Г. Батищев. Розмежуванням діяльності і спілкування займалися М. Коган, Л. Буєва, Є. Злобіна, Ю. Прилюк. Однак багато дослідників ще й терміни «діяльність» і «практика» сприймали як синонімічні. В. Малахів сутнісно переосмислив концепцію практики, яка набуває статусу

фундаментально-діалогічного відношення. Цей підхід розвинув В. Даренський, зупинившись на практиці як комунікації, тобто, смисловій (діалогічній) міжсуб'єктній взаємодії. За його висновком, «практика як така першопочатково має комунікативну, суб'єкт-суб'єктну діалогічну структуру, оскільки всяка дія завжди являє собою діяльнісно-смислову відповідь на певний «виклик» чи «запит» з боку інших людей і суспільства в цілому» [89, с. 222].

Відтак, на підставі вказаного, робимо висновок про те, що діалогічна структура становить суть практики, і відповідно практика має комунікативну структуру.

Оскільки потрібні нові організаційні підходи в оцінці діалогічної практики через те, що і, до речі, «теорія організацій» переживає кризу», то привертає увагу поняття «організаційної дієвості» (за Жираном). Організаційна дієвість об'єднує три види ресурсів: людський, матеріальний і символічний, один із яких – мовлення. Жиран розглядає організацію як «мовленнєву» систему – дискурсивну, оповідну чи риторичну форму. Учений апелює до міждисциплінарних досліджень.

Інший дослідник Мієцберг теж бачить мовлення «у бюрократичних організаціях» як джерело нормативності [169, с. 123–124], змістову суть організаційної взаємодії.

Фіксує на теоретичному рівні неоднозначність підходів до оцінок комунікації в організаціях та між ними, звертаємо увагу на те, як авторитетні дослідники позбуваються упередженості в оцінках. Позитив прагматизму в контексті діалогічної антропології права бачимо в тому, що вже узагальнено і проаналізовано В. Джеймсом.

«Прагматизм, зауважує автор, робить усі наші теорії менш непорушними, він додає їм гнучкості й примушує кожну з них – працювати. Не будучи нічим новим, завдяки цьому він досягає гармонії з багатьма старими філософськими напрямками.

Так, наприклад, із номіналізмом він сходиться в тому, що постійно звертається до одиничного, індивідуального; з утилітаризмом в тому, що

підкреслює практичні аспекти; з позитивізмом він поділяє його зневагу до словесних рішень, до зайвих запитань і метафізичних абстракцій.

Усе це, на думку вченого, антиінтелектуалістичні тенденції. Проти домагань і методу раціоналізму прагматизм завжди виступає в повному озброєнні. Але він ніколи не захищає – принаймні, у вихідному своєму пункті – якихось певних результатів. Він не має жодних догм, жодні доктрини не користуються ним [92, с. 30].

В. Даренському належить підтверджена, на нашу думку, методологічно засаднича для діалогічної антропології права модель: можна говорити не лише про комунікативно-діалогічний зміст практики, але й про «діалог» практики і слова (спілкування) як про необхідну умову існування обох. Такий підхід автор співвідносить до мікро- і до макроструктури практики та комунікації.

За його визначенням, крім цього, практиці властива сама модель, яка більш безпосередньо регулює режим практичних дій за їх основною комунікативно-діалогічною інтенцією. Відтак такий підхід є методологічно близьким до проголошеної концепції, трактованої у діалогічно-прагматичній проекції. В якості «робочої гіпотези» дослідник розрізняє чотири моделі: продуктивна (звичне формування і соціалізація індивіда); креативна (поява таких результатів і форм діяльності, які не зовсім відповідають наявним взірцям і помітно збагачують їх); деструктивна (призводить до втрати навичок і вже наявних результатів діяльності); провокативна (є комунікативно-діалогічною), зорієнтована (свідомо чи несвідомо) не стільки на результати, як перш за все на суб'єктивну реакцію оточення [89, с. 224].

Останнє, на нашу думку, лягає в основу діалогічної антропології права як варіантний методологічний підхід щодо прагматичного трактування міжорганізаційних взаємин, який дає підстави: 1) для врахування міждисциплінарних підходів у вивченні нашого предмету; 2) для вивчення цілісної системи поглядів, які існують відносно нової галузі діалогічної антропології права, що доповнює і сутнісно видозмінює філософсько-правові підходи до права.

Фундаментальною основою для розвитку діалогічно-антропологічної правової концепції з огляду на сучасні підходи до теорії прагматизму постають ознаки, зауважені вітчизняними вченими:

1. Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості. Матеріальний добробут розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але він не є найвищою метою. Відтак спосіб організування професійної співпраці стає запорукою правових умов життєдіяльності не лише кожного індивіда, не лише установи, але й держави в цілому.

2. Центральною постаттю комунікативних зв'язків є людина, яка у пошуку істини змагає до рівності і справедливості. На цьому шляху засобом досягнення мети є системна діалогічна діяльність правоохоронних органів.

«З погляду справедливості як однієї з вищих соціальних цінностей, зазначає видатний філософ сучасності М. Попович, у «поясі норми» маємо також дві взаємодоповнювальні іпостасі людини: людину як психологічну реальність, як конкретне психологічне Я – з одного боку і людину як правову «персону», як абстрактну соціальну роль – з іншого. Звичайно, в реальності існують і діють тільки живі, чуттєві, наділені розумом, волею і почуттями індивіди-особистості, – але, з іншого боку, саме абстрактні люди («персони») є суб'єктами прав, свобод і обов'язків [194, с. 214].

Учений виводить своє тлумачення, яке має для правових організацій раціональне зерно. Він стверджує, що «На макрорівні ця суперечлива єдність дістає вияв у дуальності права і несправедливості. Право як сукупність норм, санкціонованих державою, є єдиним легітимним формулюванням норм справедливості в державі. Але закон не завжди справедливий, що ми можемо відчувати на рівні інтуїції. Справедливість чи несправедливість саме відчувається, бо вона належить до психологічної реальності; натомість у Феміди очі завжди закриті, для неї як для втілення права всі громадяни однакові. Ця обставина лежить в основі поняття рівності [194, с. 215]. Відтак,

робимо висновок, досі ця каузальна складність стимулює до пошуку діалогічно раціональних інструментів взаємодії у правоохоронній міжорганізаційній діяльності. Складність полягає у тому, що, зокрема, критерії оцінювання антропологічно-правової сутності діалогізації відсутні. Підтвердження цього знаходимо в оцінках організаційної комунікації відомих учених, зокрема Андреаса П. Мюллера і Альфреда Кізера. Вони слушно підкреслюють, що організаційна комунікація часто не вкладається в рамки формальних правил, посадових інструкцій. Її відносять «до чогось прихованого» – чуток, корпоративних міфів. Таким чином дослідники звертають увагу на те, що організаційна комунікація фактично – це спосіб формування не лише діяльності, а й корпоративної культури, цінностей і стратегії [169, с. 4], які у свою чергу створюють вплив на право. Однак і цей перелік не повний, оскільки особлива роль соціальної відповідальності взагалі не зауважена.

Анні Борзей, оцінюючи дослідницькі здобутки у галузі взаємодії організацій, зосереджує увагу на тому, що є ефективним для такої діяльності. На перше місце вона висуває мову, об'єднуючи комунікацію і взаємодію, в якій «де-факто інвестують, як у фактор виробництва, хоча і нематеріальний, якщо ці процеси ретельно регулюють і відшліфовують як інструмент, то вони значною мірою додають організаціям більше ефективності, виробництва і реактивності. Тоді, як наголошує дослідниця, і дані про мікровзаємодію необхідно розглядати як суттєвий (не лише більш низький) рівень для дослідження організації. А. Борзей надає мовленню особливої ваги і зазначає, що «... завдяки його парадоксальним якостям, можна описати як певне «структурування» дієвості. Воно (мовлення – *Л.Ф.*) може як вивільняти потенціал, так і посилювати соціальний контроль, створювати інновації і одночасно стандартизувати, сприяти обговоренню, також і нормалізації» [169, с. 121–122].

А. Мюллер і А. Кізер справедливо стверджують про складність зв'язків між комунікацією і організацією. Вони зауважують, що «ми все ще далекі від упорядкованого і об'єктивного погляду на них» [169, с. 18] (див. Додаток Е).

Мета взаємодії через діалог артикулюється потребою програмованими наслідками (впевненість, імперативність, чітка скерованість на результат). Це підтверджує філософ М. Препотенська: «Дискурси діалогу та суперечки, призначені для розгортання діалогу, у буденності духовно обмежені, вступають у контраверзу з екзистенційним монологізмом промовців». Таку комунікацію дослідниця називає діалогічним буттям-у-слові, яке «породжується у граничному бутті людини і спричинене волею до влади, до пізнання і до творчості. Воно характеризується розгортанням внутрішнього діалогу особистості, яка свідомо вступає у комунікативні зв'язки з іншими на рівні «суб'єкт-суб'єкт», виявляючи креативний, інтелектуальний потенціал, взаємодію душевного й духовного у пориві до свободи, прагненні пізнання та творчості, діалогічне буття-у-слові має внутрішню суперечливість...». Дослідниця зауважує, «що у разі пріоритету волі до влади у граничному бутті особистості її буття-у-слові знову повертається в екзистенційний монологізм» [197, с. 204], що не призводить до очікуваного результату.

На основі кожного підходу до діалогу дослідники намагаються концептуалізувати взаємодію в організаціях: перший підхід – прагматичний – дії вербалізуються з допомогою слів; другий – інструментальний, що поєднується з організаційним підходом, третій – базується на ідеях конструктивізму [169, с. 126–127]. Серед описаних концептуалізацій найближчим до ідеї прагматизму діалогічної антропології права, на нашу думку, є перший, реалізовуваний у діях через посередництво вербальної взаємодії. Однак відразу зауважимо певну умовність, на нашу думку, зазначеного поділу і вкажемо на неодмінну універсалізацію і поєднаність у правовій діалогічній взаємодії правоохоронних органів усіх трьох видів інтеракцій – прагматичної, інструментальної і конструктивістської, оскільки право реалізується через вербалізацію інструментально-конструктивістських ідей. Така поєднаність дій підкреслена Ю. Габермасом.

У моделі скоординованого діалогу, за Ю. Габермасом, є потенціал, який може використовуватися для координації дії на підставі загальної

значущості мовленнєвої дії. Слухач, який знає умови і водночас розуміє сказане, спонукається до раціонально мотивованого висловлювання свого погляду. Якщо він визнає домагання значущості і приймає пропозицію мовленнєвого акту, він приймає свою частину релевантних результатам інтеракції зобов'язань, які випливають зі сказаного і мають значення для всіх учасників» [64, с. 64].

Такими є особливості узгоджених стосунків, у яких проблемною постає справедливість у діалозі як регулятивний соціальний механізм. «Проблема справедливості виникає не тільки як варіант проблеми рівності, справедливість означає також, що злочин буде покараний, а за добро буде віддано по заслугі. Неминучість кари – чи не найперший вираз справедливості», вказує відомий філософ М. Попович [194, с. 215].

Щоб наочнішою була сутність проблеми справедливості, філософ пропонує звернутися до «карти Фромма». «Ковзання» по схемі від «поясу норми» вниз, до точки виродження – це рух до того стану, коли кожне Я стає для себе винятковою метою, і всі Інші – лише засобами. Навпаки, рух до «святості», вгору, до розчинення Я в колективній мотивації і колективній дії приводить до того, що Я розглядається винятково як засіб для досягнення колективних цілей; єдиним суб'єктом» [194, с. 215].

Підтвердженням сказаного є те, що діалог як «ціледіяльність», соціальна дія, у трактуванні Ю. Габермаса, пов'язана тісним семантичним зв'язком, який, у каузальному (причиновому) плані, на нашу думку, виступає нормою або її порушенням; це дія діалогічна неминуча, що артикулює соціальний порядок, забезпечуваний органами правопорядку. «Лише для комунікативної дії має силу те, що структурні обмеження інтерсуб'єктивно розділеної мови спонукають діячів – у сенсі слабкої і трансцендентальної необхідності – до того, щоб виходити за межі егоцентричності цілераціональної спрямованості на власний результат і встановлювати відкриті критерії раціональності взаєморозуміння. Отже, надсуб'єктивні мовні структури наводяться для того, щоб відповісти на класичне запитання:

«Як можливий соціальний порядок на підставі позиції теорії дії?» [64, с. 64]. Стабільний порядок як мету комунікативної співпраці забезпечує діалогічна взаємодія. А показником діалогізації у взаємодії є мовленнєво-мисленнєва складова [169, с. 25].

Щоправда, у Ю. Габермаса «комунікативна дія» розглянута як два варіанти мовноопосередкованої інтеракції, на його думку, атомістичне поняття стратегічної дії не може слугувати для цього еквівалентом. Якби воно й мало слугувати основним поняттям соціологічної теорії дії, треба було б пояснити, як інтеракційні взаємозв'язки, що виникають лише із взаємного впливу орієнтованих на результат діячів, можуть забезпечувати стабільний порядок. Починаючи з Гоббса, стверджує Габермас, постійно робилися спроби пояснити утворення норм, що мають надсуб'єктивно зобов'язувальні домагання значущості, зі становища інтересів та індивідуальної калькуляції користі діячів, які приймають цілераціональні рішення і вступають один з одним у випадкові стосунки» [64, с. 64]. У пошуку таких норм діалогічної взаємодії правоохоронна діяльність виявляє єдиний засіб – правову відповідальність за діалог.

Правова відповідальність за діалог окреслює загальний напрям стратегії комунікативної взаємодії, яка передбачає вдосконалення професійної етики і культури. І не лише цих видів соціальних норм, на яких акцентують майже всі дослідники. Конструктивне обґрунтування потреби дивитися на професійну взаємодію ширше формуємо на підставі твердження В. К. Грищука: аналізуючи види соціальної відповідальності, дослідник називає суспільство складним, системним, багаторівневим утворенням, соціально-правовим механізмом, у якому діють «звичаї, традиції, норми моралі, релігійні (канонічні) норми, етичні норми, політичні норми, корпоративні норми, норми громадських організацій, технічні норми, норми культури, норми права тощо» [81, с. 53]. Кожна норма, постулюючи свою особливість, виступає своєрідним регулятором взаємин. На підставі цього автор виокремлює різновиди соціальної відповідальності, серед яких, окрім

правової (юридичної), названі тісно пов'язані із нею моральна, релігійна, дисциплінарна і політична. Отже, у комунікативній правовій взаємодії спрацьовують механізми єдності вияву (ситуативного) всіх видів соціальної відповідальності за професійний діалог. Тим більше, що кожний професійний комунікатор у діалозі постає не просто окремим індивідом, а є носієм соціальних істин і цінностей, встановлених у суспільстві, вироблених ним.

Змістово-ціледіяльнісні наміри учасників взаємодії позиціонуються у комунікативно-синергетичній формі. Якщо такі інтенції позбавлені мети у професійній діяльності, тоді в діалозі з'являються «знесилені мовленнєві акти». «Мова, що втратила свій потенціал, виконує лише інформаційні функції, які їй залишаються, якщо досягнення консенсусу відривається від продуктивності мовного взаєморозуміння і загальнозначущість висловлювань, що залишається в самій комунікації під питанням, може з'ясовуватися лише напрямок [64, с. 58].

У структурі діалогу наявна і прагматико-егоцентрична мета із негативною вербалізацією. Мотивом для таких комунікативних дій є інтенції досягнення мети будь-якою ціною.

Це стосується й образ як простих імперативів, які часто-густо мають двоїстий характер. Вони можуть бути нормативно прихованими, скажімо, виражати моральний осуд. Однак вони можуть перлокутивно відокремлюватися, слугувати, наприклад, тому, щоб залякати адресата і викликати в нього жах, як зауважує Ю. Габермас [64, с. 58].

Невиробленість підходів до комунікативних взаємин підтверджена тим, що у кращому випадку «Співробітники спираються на свій професійний досвід, певний «репертуар» діалогічної практики, хоча подекуди вона (практика), на жаль, як зауважують дослідники організаційної комунікації, «не є результатом осмисленого стратегічного наміру». Зрозуміло, що мета і бажання (за К. Вессен) співробітників багатоманітні і формуються під впливом культурного контексту. Тут вони можуть варіюватися від бажання розв'язати будь-яке технічне питання до спроби створити враження на

керівників і зміцнити згуртованість у колективі [169, с. 37], і що найгірше – спотворити «комунікативну схему» на основі егоцентричних намірів. Тут автори пропонують розпізнавати стратегію діалогу через мову. Будь-які обмеження «вимагають від діячів зміни перспектив: вони мають перейти від орієнтованої на успіх об'єктивістської позиції діяча, який хоче щось спричинити у світі, до перформативної позиції мовця, який хоче домовитися з іншою людиною про щось у світі. Без такого переходу до умов орієнтованого на взаєморозуміння слововживання доступ до потенціалу сполучної енергії мови лишився б для них заблокованим. Тому латентно-стратегічна дія зазнає невдачі, щойно адресат дізнається, що опонент лише приховував свою орієнтацію на власний результат [169, с. 56].

Виходом зі складної ситуації (а діалог – це постійний процес, динамічний, і, як правило, непростий), для комунікативної взаємодії в такому випадку є «(Прості) моделі, концептуальні структури, мовні ігри (включаючи історії) і стилі управління, які можуть, на думку дослідників Мейера, Сикуреля і Гідденса, служити «діалогічними засобами» для поєднання зусиль у предметній діяльності [169].

Таку ж позицію, але з важливим уточненням стратегічної структуризації комунікативного середовища з метою забезпечення ефективної інтеракції займає Джон А. А. Силлінс. Він стверджує, що це питання не можна розглядати на «індивідуальному рівні, а треба брати до уваги аналіз всієї організації». На його думку, «спілкування повинно бути зв'язним з точки зору організації». З погляду організаційної діалогічно-прагматичної культури йдеться про поєднання зусиль комуні кантів (внутрішній діалог між представниками правоохоронних органів) на основі суворого дотримання вимог законодавства з метою обміну даними, які становлять спільний інтерес і водночас чіткого розмежування прав та обов'язків суб'єктів комунікативної взаємодії. Організаційна діалогічно-прагматична культура може бути оцінена через запропоновані згаданими вченими критерії оцінки зв'язності в організаційній комунікації.

По-перше, інтеграція, яка співвідносить дискурси із мовцями, і таким чином, забезпечує єдність, цілісність і послідовність.

По-друге, розвиток, забезпечення досягнень нових результатів із допомогою комунікації.

По-третє, вираження думок, що надає мовленню реального різноманіття поглядів і мотивацій.

По-четверте, контекстуалізація, яка сигналізує про зміни у контексті, здатні міняти смисл висловлювання, і таким чином гарантувати відповідність взаємодій контексту. Силлінс закликає до необхідності регулювати ці чотири процеси, щоб уникнути руйнівних організаційних наслідків [169, с. 21].

Якщо діалог залишає слухача в неясності щодо справді наявного тут однобічного порушення передумов орієнтованої на взаєморозуміння дії, то «латентно-стратегічне слововживання паразитує на нормальному слововживанні, оскільки останнє функціонує, лише якщо принаймні одна сторона виходить із того, що мова вживається як орієнтована на взаєморозуміння. Цей похідний статус засвідчує ґрунтовну закономірність мовної комунікації, яка лише доти виконує координаційну функцію, доки підпорядковує ціледіяльність діячів певним обмеженням» [169, с. 56].

Цими обмеженнями у професійному правовому діалозі може бути лише одна підстава: верховенство права. Йдеться про додержання прав і свобод громадянина на етапі стратегічної структуризації комунікативної взаємодії у процесі контекстуалізації.

Отже, вибудовувати комунікативну взаємодію можна лише виробивши на підставі статутних вимог ідеологію співпраці. Для цього слід передбачити «дію» всіх засобів досягнення поставленої мети: подолання нерівності і забезпечення справедливості та людиноцентристського підходу, актуалізації антропологічних, психологічних, мисленнєво-мовленнєвих факторів у діалогічній співпраці конкретних підрозділів, інституцій та вияву всіх видів соціальної відповідальності за діалогічну взаємодію.

Висновки до другого розділу

Дослідники підтверджують історико-генетичну давність правової міжособистісної і міжорганізаційної взаємодії через комунікацію і її найдавніші форми вияву, а також спричинення до становлення та розвитку на їхньому ґрунті сучасних механізмів реалізації діалогу в процесі професійної правової діяльності.

Діалог як загальноєволюційна цінність визрівав поетапно:

- 1) виникнення перших уявлень про діалог;
- 2) формування ідеології діалогізації;
- 3) утвердження діалогу як способу буття у праві;
- 4) закріплення принципу рівності і справедливості як основи діалогу у демократичному законодавстві;

5) розширення семантики ідеї комунікації у сучасній правовій теорії, що зумовлює особливості розвитку сучасних ознак діалогу (у тому числі й фахового галузевого) та впливає на його еволюційний поступ.

Правовий діалог сформований як найбільш ефективний інструмент втілення мети права вербальними і невербальними засобами у комунікативній взаємодії суб'єктів правовідносин на рівні виконання ними своїх професійних обов'язків.

Незважаючи на наявність праць щодо вивчення взаємодії між організаціями (ОВС із громадянами; ОВС із податковою службою та ін.), її осмислення у діалогічно-антропологічно-правовому вимірі ще не одержало значного розвитку.

Діалогічно-прагматичну модель взаємодії правоохоронного змісту трактуємо як спільне й узгоджене у стратегічному плані системне і систематичне поєднання сил і засобів, яке передбачає вербальну і невербальну реалізацію правової прагматичної мети. Остання спричинена

правовим регулюванням, виконанням завдань адміністративного, кримінально-процесуального, оперативно-розшукового змісту. Незважаючи на наявний суб'єктивізм вчення про прагматизм, його реалістичний характер якнайповніше віддзеркалює всю глибину комунікативної прагматики, скерованої на забезпечення результативності взаємодії рівноправних учасників, які у ході діалогу раціоналізують професійну поведінку, правосвідомість, репрезентують справедливість, свободу, професійну відповідальність.

Визначаючи місце правового діалогу у системі засобів взаємодії правоохоронних органів, зауважено на його ролі як складовій комунікації. У межах нових ідей «буття-як-комунікація», «право-як-комунікація» акцентовано на вербальній і невербальній взаємодії – паритетній дії, діалог щодо якої є похідним. Правова комунікація виступає умовою раціональної взаємодії і «фундаментом предметної діяльності» (М. Коган, В. Даренський), правоохоронна практика (через право як комунікацію) набуває діалогічної форми для розв'язання проблеми, зумовленої взаємно сформованими обов'язками.

Комунікативна взаємодія правоохоронних органів виходить за рамки формальних правил, посадових інструкцій, хоча у процесі діалогу формується спосіб діяльності, її стратегія і цінності у зв'язку із наявністю спільних завдань, мети, необхідності узгоджувати дії та наявності основ правового регулювання.

Цьому сприяють правові підстави статутних вимог, ідеологія співпраці, а також сформований людиноцентристський підхід до комунікативної взаємодії на основі «смисловиробництва» ідей продуктивної діалогічної стратегії і тактики.

Основною метою діалогу правоохоронних органів у процесі комунікативної взаємодії для профілактики, розслідування злочинів є забезпечення адекватного рівня взаємодії, спрямованого на результативність

запобігання, блокування, нейтралізування та усунення підстав і ліквідування причин злочинності.

Правове забезпечення комунікативної взаємодії вимагає єдиноспрямованості, системності і уніфікованості щодо законодавчого врегулювання питань взаємодії. Існує потреба вироблення оцінки меж юридичного закріплення засад взаємодії правоохоронних органів, критеріїв ефективності діалогу у правоохоронній діяльності, які визначають сферу і вид завдань, відповідальності, професійності (гуманізації, індивідуалізації, рівності, справедливості, свободи).

Багатоаспектний зміст комунікативної взаємодії передбачає встановлення пріоритетних завдань; однакового сповідування цінностей, в центрі яких – Людина з її потребами, правами і свободами.

Такий досвід моделювання діалогічно-прагматичної форми взаємодії наявний. Він сформований упродовж історичних етапів розвитку суспільного буття.

РОЗДІЛ III
СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ
У ФОРМУВАННІ НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ СПІВПРАЦІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

3.1 Діалогічно-прагматична спрямованість механізмів правової взаємодії на встановлення істини

Конституцією України проголошено мету формування демократичної соціальної правової держави. Для подолання проблем, які постають на цьому шляху, потрібне створення реальних умов, до яких вчені відносять: досягнення високого рівня політичної і правової свідомості людей; гуманізацію людських відносин; створення і розвиток альтернативних щодо держави громадських структур (культурних, наукових, релігійних і т. д.) з метою розширення сфери прямої демократії; введення «діалогових процедур» для вироблення узгоджених рішень та ін. [220, с. 169] у процесі взаємодії правоохоронних органів. Взаємодія є «необхідним, об'єктивно обумовленим фактором забезпечення діяльності. Основною метою взаємодії є досягнення оптимального рівня організаційних зв'язків, що дозволить більш ефективно здійснювати нейтралізацію, блокування та усунення причин і умов злочинності [170, с. 7–8].

Однією з умов досягнення такої мети є належне правове забезпечення суб'єкт-суб'єктної діяльності. Наявні законодавчі норми, що регулюють взаємодію, наприклад, у профілактиці адміністративних правопорушень, не мають єдиної спрямованості, вони роз'єднані і не створюють ефективної системи правового забезпечення профілактичної діяльності, у т. ч. на комунікативному рівні.

Взаємодія, насамперед, діалогічна, властива всьому циклу управління, проявляється у делегуванні повноважень, взаємному обміні інформацією, плануванні спільних дій з розподілом обов'язків між учасниками реалізації, у створенні спеціальних органів для реалізації спільних програм, у проведенні координаційних нарад, прийнятті спільних нормативно-правових актів, проведенні спільних заходів щодо реалізації комплексних планів, здійсненні спільних заходів щодо контролю виконання програм тощо. Серед зазначених форм взаємодії найбільший потенціал має координаційний вплив на інші суб'єкти системи [170, с. 7]. Його мета пов'язана із рівноправним діалогом із наперед визначеним завданням професійної діяльності. Діалогічний характер професійної правової комунікації полягає у наявності прагнення до встановлення істини обома сторонами взаємин.

Зауважимо, на сучасному етапі розвитку науки проблема можливості досягнення істини залишається суперечливою, а «...ідеал наукового знання як поступове сходження до абсолютної істини втрачає свій сенс. Хоча найбільш радикальні погляди утверджують відмову від поняття «істина» загалом, більш помірковані все-таки адекватно оцінюють сучасний стан наукового пізнання [177, с. 136].

У поняття істини вкладено значення: 1) правди; 2) морального ідеалу, справедливості; 3) достовірного знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей; 4) положення, твердження, судження, перевірене практикою, досвідом [56, с. 506].

В історії філософії істина трактувалася як «універсалія культури суб'єкт-об'єктного ряду, змістом якої є оцінна характеристика знання в контексті його співвідношення із предметною сферою, з одного боку, і зі сферою процесуального мислення – з іншого. У класичній філософії існувало дві альтернативні парадигми трактування істини – одна з них ґрунтується на принципі кореспонденції як відповідності знання об'єктивному стану справ предметного світу (Аристотель, Ф. Бекон, Спіноза, Дідро, Гельвецій, Гольбах, Фейербах і ін.), друга – на принципі

когеренції як відповідності знання іманентним характеристикам ідеальної сфери: змісту Абсолюту (Платон, Гегель та ін.), чуттєвим відчуттям суб'єкта (Юм), апіорним формам мислення (Кант), цільовим установкам особистості (прагматизм) [113, с. 411].

Отже, плюралізм підходів до встановлення наявності у пізнанні істини переконливий. Слушно розвиває цю думку Л. Озадовська: «Поява певної кількості теорій щодо однієї й тієї самої предметної ділянки довела, що істина не може бути абсолютною, втіленою в одній конкретній науковій теорії. Цей факт сприйняли як кризу об'єктивності наукового пізнання і в кінцевому підсумку – як кризу природознавства. Її подолання було здійснено в межах концепції абсолютної і відносної істин, згідно з якою абсолютна істина не може бути досягнута актуально, але вона є ідеалом, до якого спрямований процес наукового пізнання. Таке вирішення проблеми давало підстави розглядати кожний новий етап фізичного пізнання як крок до абсолютної істини, яка завжди лишається метою, стимулом та ідеалом пізнання [177, с. 135]. На це спрямовуються філософсько-правові пошуки, які підтвердили б правильність вище цитованих тверджень на рівні діалогічної прагматики.

Свій внесок у розробку філософського підходу, який би міг замінити традиційний природній правовий нормативізм і позитивістський раціоналізм, належить Ю. Габермасу (Jurgen Habermas). Ключова ідея Ю. Габермаса – те, що не існує поняття «об'єктивної істини», з якого способом індукції чи дедукції можна робити висновки. Раціональність не є чимось даним, а явищем, яке постійно виробляється «через комунікацію» (способом комунікації), з іншими відбувається постійний пошук найкращої відповіді через ведення постійного діалогу у принципі з усіма людськими істотами [244, с. 7].

У даному контексті на заміну об'єктивної істини автор пропонує раціональність, яка визріває в ході комунікації. Так, прирівнюючи істину,

відмежовану від абсолютної, до постійного діалогу, і Габермас, і ван Хоек підводять до висновку: саме «найкраща відповідь» – це і є механізм розкриття істини.

У суперечливості поглядів знаходимо підтвердження наших припущень: позиція, у якій утверджується підхід до встановлення істини у процесі комунікативної практики: це поважання думок іншої людини і її права на рівноправну участь у професійному діалозі. Як зазначає Р. Циппеліус, «рівною мірою повинні враховуватися гідність і право участі кожного громадянина у створенні рішення, яке не може бути просто відкинуте більшістю...» [233, с. 151].

Однак В. Джеймс застерігає: правильний шлях аналізу для вченого – не у розмовах «про істини в множині», про їхню користь... «Такі істини для неї не є справжніми істинами». Вони, на думку вченого, є критеріями суто суб'єктивними. Об'єктивна істина, навпаки, повинна бути чимось не утилітарним. Об'єктивна істина, – зауважує дослідник, – повинна бути абсолютною відповідністю між нашими думками й настільки ж абсолютною дійсністю. Вона повинна бути тим, що ми *зобов'язані* мислити безумовно» [92, с. 36].

Керуючись у правоохоронній практиці прагматичними засадами, звертаємо увагу на основну вимогу прагматизму – наявність фактів, на яких вибудовується діалог. З цього приводу В. Джеймс зауважує: «справжня наука завжди має справу з «істинами факту», яким притаманні критерії абсолютності та достовірності» [177, с. 133].

Правоохоронна діалогічна діяльність є прагматично скерованою її правовими засадами, а «прагматизм тримається фактів, конкретного, спостерігає істину за її роботою в окремих випадках і потім узагальнює. Істина для нього – це родова назва для всіх видів визначених робочих цінностей у досвіді.

Для раціоналіста вона залишається голою абстракцією, перед ім'ям якої ми повинні схилити голову. Тоді як прагматик намагається ґрунтовно

показати, чому саме ми повинні шанобливо ставитися до істини, раціоналіст не в змозі розпізнати ті конкретні факти, з яких випливають його власні абстракції. Він звинувачує нас у тому, що ми *заперечуємо* істину; тим часом як ми намагаємося лише точно пояснити, чому люди йдуть за істиною й завжди повинні дотримуватися її» [92, с. 36].

Другим, хоча за своєю семантикою чи не більш визначальним критерієм діалогічно-антропологічно-правової прагматики, є Людина. На це звертають увагу всі сучасні дослідники як філософії діалогізації, так і антропології права [236; 237; 238; 239; 191; 244; 247; 216; 177; 194].

У філософсько-правовому обґрунтуванні засадничих положень комунікативної взаємодії щодо пошуку істини пріоритет здобувають твердження Л. Озадовської: «Якщо для побудови теорії істини потрібне явне посилення на тих, хто висловлює ті чи інші судження, та на певні умови, то звідси випливає, що метафізика, або онтологія, покладена в основу теорії істини, виводить на центральне місце ідею людини, локалізовану в буденному просторі й часі. Врахування цих обставин зовсім не означає суб'єктивізації та релятивізації наших знань, оскільки в останніх завжди міститься інваріантний зміст, зумовлений природою речей; він і спричиняє саму необхідність комунікації» [177, с. 147].

Отже, для діалогічного прагматизму важливими постають дві ідеї: перша полягає у пошуку істини учасниками діалогу, друга – покладена в основу теорії істини – ідея Людини як центральної постаті в комунікативній взаємодії.

На третє місце в моделі прагматичного пошуку істини через діалог ставимо потребу згоди як такої, що визначає (за окремими твердженнями) мету комунікації. Зважаємо на те, що не завжди у процесі досягнення згоди можна забезпечити встановлення істинності, оскільки «ця істинність суджень не зумовлена згодою або простою конвенцією щодо інтерпретацій термінів, які входять до їх складу. Згода, хоч би як широко вона сягала, зовсім не

гарантує істинності, не створює істинності, хоча, безперечно, є необхідною умовою задання умов істинності» [177, с. 147].

Щоправда, автор у своїх судженнях робить цілком дискусійний для професійної взаємодії висновок про те, що «якби кожна людина створювала картину світу, зумовлену лише її довільними уявленнями про світ, то і в самому спілкуванні, у самому діалозі не виникало б потреби» [177, с. 147]. На нашу думку, саме із таких засад і формується потреба правової діалогічної прагматики. Адже, як зазначає М. Препотенська, «у цьому процесі існує тонка межа між правдоподібним та хибним. Йдеться про небезпеку редукції істини заради компромісу чи користі комунікантів, а це – прямий шлях до софістики. Тому особистість «*homo verbo agens*», яка «турбується про істину», все ж таки повинна зберігати любов до істини як любов до правди життя, але саме через екзистенційне спілкування з іншим знаходити лінію порозуміння у ствердженні правди» [197, с. 188].

У взаємодії правоохоронних органів до цього часу не сформованими на діалогічному рівні залишаються проблемні питання: визначення правил діалогічної домірності, тобто встановлення заборон (табу) на чітко визначені теми. Дещо більш усталеним на практиці є правило рівності в діалозі процесуальної виправданості. Наукового обґрунтування потребує правило адекватної диференційованої рівності у виборі діалогічно-позитивних дій у взаємодії, а також правила неперевищення вербального впливу в діалозі і заборони на зловживання діалогом та механізмів їх реалізації (Додаток К).

На методологічно виважені для правоохоронної діяльності висновки скеровують нас механізми поетапності розвитку діалогу, як «зустрічі двох або кількох свідомостей». На першому етапі відбувається потенційний діалог – «внутрішній співрозмовник», «другий голос» – совість людини. Наступний етап – це «зовнішній» діалог людини у колективному бутті. «В авторефлексії екзистуючої особистості, яка прагне істини й направлена у трансцендентне, закономірно відбувається «діалог» людини із власною

совістю. Зазначимо, що В. Франкл уважав внутрішнім співрозмовником, «другим голосом» будь-якої людини саме совість, яка уособлювала для нього внутрішнього співрозмовника як трансцендентне, божественне. Совість для людини стає «покликом турботи», який розгортає риторику сповідальності, що може «звучати» не тільки у внутрішньому діалозі, а й переходити в інтерсуб'єктивний дискурс [197, с. 163].

Позитивно оцінюючи створену Л. Препотенською модель «виміру риторики», зробимо спробу співвіднести її із правовою діалогічною практикою, зважаючи на те, що саме діалог лежить в основі теорії правової комунікації і красномовства з давніх часів. Автор диференціює існування таких екзистенційних вимірів, як «риторика пізнання» (керована волею до істини), «риторика влади» (зумовлена волею до влади), «риторика порозуміння» (детермінована волею до порозуміння та турботою про істину) [197, с. 202].

Отже, якщо риториці пізнання притаманні такі екзистенційні риси, як початкове афективне споглядання світу і стихійне вироблення метафор, наявність волі до істини, розгортання процесу аргументації на базі екзистенціалу впливу, діалогізм, ставлення до слухача, аудиторії як до суб'єктів риторичної дії, духовність, розгортання внутрішньої комунікації, самопізнання» [197, с. 202], то така характеристика, за винятком знівельованої основної її (риторики) форми передачі думки – діалогізму, – зближається із нашим об'єктом. Придатним для аргументації є авторське застереження про те, що риторика містить небезпеку перетворення у риторику влади, коли екзистенціал впливу зумовлюється волею до влади, використовується як монологічне право на істину.

Суб'єкт-суб'єктний характер правового діалогу порушується риториною влади, для якої, крім волі до влади, характерні воля до маніпуляцій, монологізм, агональність, небезпека фанатизму у випадку перетворення віри в догматизм, доктринерство; стагнація волі до істини, об'єктивація слухача, аудиторії, риторичне насильство. Риторика влади здебільшого постає як процес,

обміркований раціонально, як вербальна технологія, обмежена в «етосі». Крім того, риторика влади здатна демонструвати та викликати у слухачів екзистенційну надмірність, що призводить до руйнівних особистісних та соціальних наслідків [197, с. 202–203].

Найближчою за своєю філософсько-семантичною суттю до суб'єкт-суб'єктної діалогізації є риторика порозуміння, що характеризується інтерсуб'єктивністю, толерантністю, кордоцентризмом, турботою про істину і волею до порозуміння, здатністю харизматичного промовця викликати силою слова феномен катарсису, душевного, духовного, вітального піднесення та єднання людей у співпереживанні вищих істин у творенні світу на гуманних засадах. Запорукою риторики порозуміння є екзистенційна рівновага *homo verbo agens*. Вважаємо, що у даній взятій за основу моделі екзистенційних вимірів діалогізації саме остання є фундаментальною у процесі правової комунікації.

Наше трактування набуває трансформованого уточнення з огляду на пріоритетність її мети: 1) «діалог пізнання» (керований волею до встановлення істини); 2) «діалог влади» (зумовлений волею до влади); 3) «діалог права» (зумовлений верховенством права); 4) «діалог співпраці» (керований законом і спільною метою); 5) «діалог порозуміння» (детермінований волею до порозуміння та встановлення істини).

Дослідницький концепт пов'язаний із «діалогом права», для якого характерні рівноправність, свобода, законслухняність суб'єктів права, учасників діалогу; наявність волі до порозуміння і забезпечення порозуміння. «Діалог співпраці» набуває рис толерантності, відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків, але не з позицій «діалогу влади», а з позицій обопільної суб'єкт-суб'єктної відповідальності за доручену справу. Тобто, «діалог співпраці» може бути сформований як процес прагматичного забезпечення істини в ході правової співпраці, але аж ніяк не перетворення права на діалог абсолютної істини».

Єдиним об'єднувальним чинником щодо всіх названих вище характеристик діалогічної антропологічно-правової прагматики є етичний компонент – толерантність. До цього долучена і відповідальність за комунікативну взаємодію, підкреслюючи етичний компонент у інтерсуб'єктивній комунікації.

На етапі пошуку істини активізується проблема відповідальності, на ґрунті якої функціонують або не функціонують інші принципи права. Термін «відповідальність» (від латинського «respondere») означає: у німецькій – «Verantwortlichkeit», французькій – «responsabilite», англійській – «responsibility», які означають «тримати відповідь» «звітувати», «бути притягнутим до відповіді», що становить характер соціальної діяльності і є філософсько-правовою та державно-управлінською категорією, яка відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин. Модель відповідальності формується через зв'язок «людина – суспільство – держава» [72, с. 33]. Цей різновид зв'язку реалізується лише через діалог, який відображає антропологічно-правовий зміст відносин. Однак тут філософи застерігають насамперед від гіпертрофованої відповідальності.

Сучасна комунікативна практика взаємодії хвибує рудиментами. За словами М. Поповича, «Вибудовується концепція відповідальності «вгорі», де індивід розчиняється в масі йому подібних, панує розмите відчуття відповідальності «за все», а це є зворотною стороною безвідповідальності. «Внизу», в точці розпаду, теж панує безвідповідальність – нікому питати, бо розвалюється норма». Дія, відповідальна в людини, має формуватися, за М. Поповичем, з її переконливої волі [194, с. 216].

Ми поділяємо погляди відомого філософа і стверджуємо про те, що у цьому основа солідарності як реалізації можливості виходу людини за межі її власної егоїстичної замкненості в колі власних інтересів і уявлень. Хоча і свобода особистості не може бути абсолютною, оскільки вона

обмежена і регламентована правом, інтересами і правами інших осіб. Від кожної людини вимагається додержання всіх правових приписів і виконання своїх обов'язків перед суспільством, державою, іншими людьми, а професійна відповідальність як «здатність відповідати» та «відповідність» у «нейтральному» розумінні є «здатністю відповідати» певним цінностям, стандартам, нормам, які існують в певному професійному й не лише професійному середовищі, а також певним ситуаціям, у яких опиняється правоохоронець. У цьому розумінні зміст відповідальності є відносним.

Бівалентні засади цивілізованого буття вільної людини беруть початки від філософії античності: свобода, сформована як усвідомлення відповідальності за свої вчинки і визнання необхідності створення інституцій охорони від тиранії. Свобода набула на той час форми абстрактної, однак пов'язаної із відповідальністю.

Нові змістові трактування свободи і відповідальності з'явилися тоді, коли сформувався новий контекст християнської духовності. Свобода покладалася в основу життя і лише таким визнавалося істинне буття людини. На цьому етапі було сформоване розуміння відповідальності через християнсько-теологічні засади: людина неодмінно відповідає за свої діяння. Гіпертрофованість цих підходів призвела до перебільшення відповідальності, що виявлялося в ігноруванні своєї особистості і водночас покладанні великих надій на захист небесними силами.

Відповідно до засад природного права відповідальність зводилася до додержання вимог і відповідальності за їхнє порушення, неодмінності її визнання. Відтак відповідальність тісно пов'язувалася зі справедливістю, яку трактували як вимогу розуму, веління природи розумної істоти.

Новий етап осмислення відповідальності пов'язаний з іменами Гегеля, Гете, Канта, Фейєрбаха, Шопенгауера. Фактично для розуміння феномену відповідальності важливу роль відіграла діалектика свободи і необхідності:

якщо свобода сягає за рамки необхідного, то вона спричиняє безкрай (вседозволеність), безвідповідальність.

В ідеаліста Канта поняття відповідальності розвивається до формування почуття обов'язку. Світ, за Кантом, є таким, яким є ставлення людини до нього. Тобто, людина первинна, а світ залежить від розуміння нею свого обов'язку [47].

Спираючись на теорію Канта, в якій є до певної міри цінні для несумісності сфер свободи і необхідності обмеження вільної волі (моральною необхідністю), робимо висновок, який екстраполюється на феномен прагматизму діалогічної антропології права, а саме: моральна необхідність (поняття обов'язку) є соціальною, а не природною за своїм характером особливістю, натомість визнання обов'язку є ознакою істоти вільної і розумної, і відповідальність людини залежить від її волі [183, с. 41].

Ідея відповідальності набула своєї деталізації у філософії Нового часу, в якій постало питання про визначення міри відповідальності, що була співвіднесена на той час із виміром відповідальності, підпорядкованості суспільству, а саме підзвітності йому. Основне те, що з'явилася обумовленість і залежність у позиціонуванні відповідальності і свободи, що підтвердило методологічну основу розуміння відповідальності через діалектику свободи і необхідності та самоідентифікації людини.

Сучасний період розвитку філософсько-правових підходів до трактування відповідальності додає сутнісні уточнення до предмету розгляду істини, яка визріває за умов функціонування відповідальності: 1) соціальної; 2) правової. Якщо перша тісно пов'язана із взаємодією і взаємозв'язком людей, який полягає у визнанні і реалізації ними взаємних вимог (саме цю особливість покладаємо в основу твердження про феномен впливу діалогічно-антропологічного конструкту на рівень прагматики взаємодії), то правова відповідальність – як другий вид – є підвидом першої, тобто, соціальної відповідальності. Для суб'єкта права норми права стають тоді

ефективними, коли вони є надбанням, внутрішнім переконанням, особистою нормою людини, ціннісною установкою. Відповідно на діалогічно-антропологічний характер здійснюють вплив перш за все вищезазначені чинники, які тісно переплітаються із характерною наявністю або відсутністю в людини розуміння забезпеченості юридичних норм, відповідальності і повноцінної їх реалізації через застосування примусу у випадку їхнього порушення.

Юридична відповідальність – це той критерій впливу на діалогізацію, який, як і попередні, у демократичній державі виформовує рівень діалогічно-антропологічної взаємодії через правовідносини між інститутами держави, між державою і правопорушником, та спосіб застосування юридичних санкцій до неї.

Оминаючи наукові підходи до диференціації юридичної відповідальності на негативну і позитивну, її форми – добровільну і державно-примусову, беремо до уваги концепцію С. Алексєєва, в основі якої позитивістський підхід, що передбачає трактування юридичної відповідальності як строгого, досконало ініціативного виконання своїх обов'язків або усвідомлення власного обов'язку перед суспільством через розуміння суті його змісту і своїх дій, які формуються на основі суспільних зв'язків людини [5, с. 371].

Отже, розрізняючи правову і юридичну відповідальність, ураховуючи, що остання ґрунтується на позитивному і негативному аспектах правової відповідальності, а також на тому, що вона передбачає регулятивний характер, юридична відповідальність виконує охоронну функцію і характеризується застосуванням примусу. Відтак цей примус буде знаходити свій вияв у правовому діалозі через правову відповідальність.

Відіграючи сутнісну роль впливу на характер діалогізації у взаємодії обох різновидів відповідальності, беремо за основу твердження Н. Вітрук, В. Грищука про те, що правова відповідальність постає феноменологічним

стержнем у взаємозв'язку держави і людини, суспільних груп, суспільства в цілому [81, с. 82].

І правова, і юридична відповідальність тісно пов'язані із моральною відповідальністю, що мають свою комунікативну реалізацію. Підхід А. Єрмоленка до проблеми моральної відповідальності за колективну і особисту діяльність закономірно загострює очевидну постановку питання спільної відповідальності як утопічного. «Неможливим вважається раціональне обґрунтування та регуляція відповідальності в сенсі участі індивіда в громадському (консенсуально-комунікативному) процесі організації спільної відповідальності за інституції, а відтак (опосередковано) і за наслідки колективної діяльності. А. Єрмоленко скеровує дослідження на необхідність обґрунтування (для пошуку згоди у практичному конфлікті) основної норми етики консенсуальної комунікації, пошуку раціонального зв'язку між мораллю переконання індивідів і суспільно значущою мораллю.

Однак правовою, юридичною та іншими видами відповідальності не можна обмежити розгляд діалогічно-прагматичного концепту. Як вказує О. Фаєр, термін «професійна відповідальність» вживається рідко, а саме поняття досі ще не визначено» [217, с. 627].

Професійну відповідальність у загальному вигляді автор трактує як відповідальність людини, яка здійснює професійну діяльність, виражену в формі обов'язку відшкодувати шкоду, спричинену третій людині в процесі здійснення професійної діяльності [217, с. 628].

Однак факт наявності та застосування відповідальності до осіб, які здійснюють професійну діяльність за вчинені ними дії (бездіяльність), – зазначає автор, – дозволяє говорити про професійну відповідальність, яка наділена низкою притаманних їй особливостей, зокрема: по-перше ризики професійних помилок, упущень та недбалості; по-друге, договірний характер (але не виключаються випадки, коли професійна відповідальність може носити не договірний характер); завжди потрібне творче мислення та дії в

нестандартних ситуаціях. За таких умов насамперед і зростає консенсусно-регулювальна роль комунікативної професійної взаємодії [217, с. 629].

Хоча автор в узагальненій формі окреслив ряд визначальних особливостей, які характеризують професійну відповідальність, що стосується до певної міри і діяльності правоохоронних органів, однак, на нашу думку, вони заслуговують розширення з огляду на філософсько-правову оцінку професійної діалогічної взаємодії. Йдеться про те, що автор обійшов увагою основний засіб забезпечення професійної відповідальності – діалогічну складову у реалізації (в даному випадку – професійної взаємодії) прав і обов'язків суб'єктів соціальних відносин.

Відтак, уточнюючи в даному випадку першу із особливостей професійної відповідальності, зауважуємо наступне: в основі професійної відповідальності правника, як і правової, юридичної відповідальності концентрується її діалогічно-антропологічна сутність як значущий системний фактор правової взаємодії у формі інтеракції, яка, на жаль, завжди ризику професійних помилок містить у собі на вербальному рівні.

Щодо правника, який здійснює професійну діяльність, то він несе соціальну відповідальність за непорушення (вербальне і невербальне, тобто діалогічне) прав Іншості, за дії або бездіяльність протягом встановленого періоду.

У третьому випадку О. Файер не заперечив діалогової стратегії у професійній діяльності, вказавши на її договірний характер, однак і не зауважив рівної суб'єкт-суб'єктної відповідальності обох сторін за наслідки діалогу «у нестандартних ситуаціях», «за суттєву шкоду життю, здоров'ю та майну третіх осіб».

Четверта особливість, указана дослідником, пов'язує професійну відповідальність зі «ступенем виконання професійних зобов'язань», що є «важливим критерієм взаємодії».

Очевидно, що рівень професійної діалогічної відповідальності якраз і засвідчує (вербально і невербально) рівень виконання або зневажання

професійних зобов'язань та «їхньої потенційної реалізації в реальному житті».

Хоча поняття відповідальності формується і досі під впливом різноспрямованих поглядів учених. На підставі тлумачення «професійної відповідальності» зробимо спробу визначити сутність терміносполучення «діалогічна відповідальність», яка, на нашу думку, є основоположною і визначальною складовою професійної.

Основу діалогічної відповідальності відомств трактуємо як вербально-правовий діалог, зумовлений об'єктивними умовами та юридичною відповідальністю щодо обов'язку формування рішень, способів реалізації спільної мети, наслідків взаємодії.

Ця відповідальність закріплюється у відповідних нормативно-правових актах і, як зауважує О. Гарасимів, «залишаючись моральним, стає одночасно державно-правовим імперативом» [72, с. 33].

Роль регулятора, як справедливо підкреслює дослідниця, у соціальних зв'язках виконує Конституція України, зокрема ст. 3 Основного Закону, у положеннях якого зафіксовано відповідальність держави перед людиною за якість державного управління.

Щодо відповідальності держави і особистості, то, як зазначають представники харківської школи філософії права О. Данільян, Л. Байрачна, С. Жданенко, М. Колесников, С. Максимов та ін., існує різний рівень взаємної відповідальності держави і особистості. У недемократичній державі визнається лише відповідальність громадянина перед державою. Вона дарує йому права та свободи і визначає його обов'язки. У правовій державі, навпаки, акцент робиться на відповідальності посадових осіб перед громадянами [220, с. 161].

Відтак загострюється проблема діалогічної професійної відповідальності представників правоохоронних органів на етапі формування правової держави. Причому, не колективної відповідальності. «Зв'язок індивіда з колективом здійснюється через систему вільного вибору вчинку і повної

правової та моральної відповідальності індивіда не просто перед суспільством у вигляді певної конкретної групи, а перед системою цінностей і норм, що її індивід має, так би мовити, в собі самому, в своєму Я» [194, с. 219].

У діалогічній міжорганізаційній діяльності методологічно цінною постає європейська модель відповідальності, яку філософ М. Попович, зокрема, визначає як концептуально вартісну, яку ми вважаємо за можливе уточнювати і розвивати на філософсько-правовій основі. Отже, з погляду автора, «вся європейська система взаємовідносин індивіда і спільноти ґрунтується на концепції індивідуальної свободи і відповідальності, що виключає поняття колективної відповідальності. Точніше, неприйнятна для західного менталітету неорієнтація індивіда на колектив, невідповідальність за колективно вчинену дію, – навпаки, колективно здійснений злочин карається важче, ніж учинений індивідуально. Неприйнятна оцінка індивіда ґрунтується на належності індивіда до групи з незалежних від нього обставин [194, с. 219].

Отже, авторське твердження можна трактувати як індивідуалістське, що не зобов'язує до колективних дій та відповідальності за них, з чим до певної міри не можемо погодитися, беручи до уваги професійну взаємодію. На нашу думку, зберігаючи виправдану індивідуальну свободу і відповідальність, діалог існує для «контролювання» дії його наслідків у колективній морально-правовій прагматичній співпраці.

Вибираючи норму і стиль відповідальної поведінки під час взаємин, прийнятною (за Л. Удовикою) може стати лише та стратегія, що припускає розуміння особистої відповідальності за зроблений вибір (у діалогізації – *Л.Ф.*) і містить у своїй рефлексії над змістом міру відповідальності. Відповідальність стає первинною стосовно раціональності. Звідси – відхід нової раціональності від «ціннісно-нейтрального дослідження, від трактування об'єктивності, заснованої на відділенні цінності від істини, знання про суб'єкт від знання про об'єкт і разом з тим включення нею у сферу свого

інтересу еко-, етно-, соціо-, атропоісторичної проблематики. Це означає, що на зміну теорії-припису, жорстко однозначному прогнозу повинен прийти метод непрямого регулювання соціальних процесів, коли кожне рішення буде визначатися ситуацією, а точніше тим, що із цієї ситуації можна запропонувати на благо людству» [216, с. 116].

Такий підхід до розуміння розвитку правової системи в результаті відповідального діалогу цілком узгоджується з тим, що у «взаємодії виявляються (викристалізуються) базові фактори соціальної еволюції, глибинні підстави людського буття...» [216, с. 116].

Хоча уточнення і поглиблення поняття «професійної відповідальності», сформованого на ґрунті вирозумілого демократичного суб'єкт-суб'єктного правового діалогу, ще чекає свого продовження, саме поняття передбачає конкретизацію та розкриття обсягу і меж такої складової, як юридична відповідальність у професійній діалогічній діяльності.

Очевидно, кожна галузь діяльності у межах правоохоронної буде позначена наявністю притаманних їй рис, однак об'єднувальним чинником у всіх різновидах галузевих взаємодій виступатиме діалогічно-антропологічна складова із її спрямуванням на пошук істини, відстоювання прав людини і громадянина.

3.2. Герменевтичний феномен діалогізації у здійсненні права

В історії філософії усталилося тлумачення поняття герменевтики як напряму у філософії і гуманітарних науках, в якому розуміння розглядається як умова (осмислення) соціального буття. У вузькому розумінні – сукупність правил і технік витлумачення тексту у ряді галузей знань – філології, юриспруденції, богослів'я та ін. Філософська герменевтика бачить процес розуміння як безконечний, який втілюється у принципі герменевтичного

кола. Серед історичних різновидів герменевтики (переклад; реконструкція) названий і діалог як формування нового смислу – і суб'єктивності – у відповідності з наявним [113, с. 240].

Поняття герменевтика, хоча й часто вживане у філософії права, ще до кінця не визначене.

Його розуміють як тлумачення значень, як інтерпретацію текстів і як вчення про онтологію розуміння й епістемологію трактування.

Оскільки «герменевтичний феномен виступає важливою характеристикою людини, окреслюючи її вроджену здатність до розуміння», то критерії останнього (розуміння) покладаються в основу прагматики комунікативних взаємин. Автор робить акцент на результаті діалогу: «...наслідком герменевтичної розмови, в якій можуть брати участь не тільки співбесідники, а й текст і його інтерпретатор, є не лише розуміння іншого, не лише взаєморозуміння як результат спільного пошуку істини. Наслідком такої розмови обов'язково є самопізнання і саморозуміння» [117, с. 9]. Для учасників міжорганізаційного діалогу додамо формулу, виведену і уточнену: розуміння постає самовизначенням та самоорганізацією правової особистості в діалозі [207].

Хайдегер трактує розуміння (себе) як характеристику буття, без якої воно скочується в позицію «неістинності». Таке розуміння служить основою всякого наступного тлумачення: і того, що є, і можливого [113, с. 240].

Хабермас бачить герменевтику як рефлексивний засіб критики і подолання традиційної «спотвореної комунікації», що призводить до сучасної спотвореної свідомості [113, с. 240].

Витоками «однієї із репродуктивних течій сучасної філософії є класична античність, діалогічний спадок Платона й Аристотеля («Про тлумачення»). В сучасному періоді загальнотеоретичні проблеми розуміння й інтерпретації суттєво були розвинуті Ф. Шлеєрмахером, В. Ділтеєм, Г. Гадамером.

Найбільшим досягненням, яке впливає на розвиток наук і на методологію філософії права, зокрема, є його (Г. Гадамера) твердження про те, що герменевтика не зводиться до «спілкування із текстами», її універсальне завдання виникає з того, що люди, покоління, епохи втрачають взаєморозуміння і постає необхідність пошуків чи відновлення «спільної мети», «порозуміння між ними» [67, с. 5].

Як зазначають російські дослідники, які намагаються пояснити глибинну сутність права через методологію філософії постмодернізму, у загальному плані постмодерністське праворозуміння налічує п'ять сучасних напрямів правової теорії, серед яких виокремлені діалогічна теорія права і герменевтика права. Кожний із напрямів має напрацьованих кілька підходів і шкіл, хоча всіх їх об'єднує лише «спільна методологія» [239].

Герменевтику права дослідники російської школи філософії права розглядають «у межах двох основних теорій: трансцендентальна герменевтика права (онтологічний напрям) (Г.-Г. Гадамер, П. Рікер, А. Кауфманн), і іманентна (інструментальна) герменевтика права (методологічний підхід) (Е. Бетті). У рамках онтологічного напрямку найбільший інтерес викликають ідеї А. Кауфманна, який трактує право як духовний продукт епохи і результат соціального порядку, який існує. На його думку, об'єктивна природа права бере витoki із об'єктивного смислу (тобто із самого об'єкту), який існує поза і незалежно від суб'єкта, який пізнає [239]. Цілком протилежну, критичну позицію щодо герменевтики сповідує І. Честнов. Він переконаний, що герменевтика, як і інші напрями, має в юриспруденції свої недоліки.

Зокрема, за висновком І. Честнова, спостерігається відсутність експліцитного трансцендентного критерію права, який може бути застосований до емпіричного юридичного матеріалу. Тому, на його думку, «діалогічність розуміння, контекстуальність розуміння, типи і стадії інтерпретації і т. д. самі по собі, поза цим загальним критерієм не можуть

вважатися обґрунтованими [239, с. 23], з чим важко погодитися хоча б тому, що теорія юридичної герменевтики може спиратися на вироблені методологічні підходи самої герменевтики.

Ясність у це питання намагається внести Х. Яусс, зазначаючи, що загальний першопочатковий пункт проблеми полягає в тому, що для того щоб осягнути «розуміння» і «інтерпретацію» за моделлю розмови, яка відбувається між двома (чи більше) людьми, центральною має постати теорія Михайла Бахтіна, чия естетика слова розвиває діалогічний принцип у погляді на поняття істини, на будову свідомості, а відтак на права людини [241].

Це означає, що відмінність у сприйнятті й розумінні різними людьми того самого об'єкта не суперечить істинності кожного [117, с. 20].

Спробу поглибити класифікацію з використанням герменевтичної традиції Т. Крусіуса зробив С. Квіт.

1. Наївна, чи природна герменевтика, якою ми послуговуємося щодня, спонтанно, переважно не усвідомлюючи цього, коли нам бракує певного інтерсуб'єктивного розуміння.

2. Нормативна герменевтика, мистецтво інтерпретації тексту, що пов'язується з особливим колом інтерпретаторів, які можуть це робити.

3. Наукова герменевтика, яка уявляється як фундаментальна дисципліна з гуманітарної галузі.

4. Філософська, чи онтологічна герменевтика, загальна філософія людського існування.

5. Негативна, чи глибока герменевтика – герменевтика деструкції чи підозри» [117, с. 5–6].

Як зазначає сам автор, цю класифікацію можна доповнювати, уточнювати, виправляти, але в цілому вона відбиває загальну логіку розуміння герменевтики». Проте за будь-яких умов, співвідносячи герменевтику права і правову комунікацію, за С. Квітом, «спробуємо просто стати на бік людини, пам'ятаючи про її людяність, непередбачуваність і

зухвалість, про постійне балансування між раціональністю, ірраціональністю та байдужістю, а також про весь можливий обшир її інтересів і зацікавлень. Тобто виходитимемо з людської природи» [117, с. 7–10]. Саме цей антропологічний аспект надає ваги і уточнює обґрунтування діалогічності розуміння взаємодії.

Дослідники Сикурель і Гідденс твердять про герменевтичну ділянку у співпраці представлених організацій і зауважують про те, що «інтерпретації вчених ґрунтуються на перед-інтерпретаційному значенні предметів, які вони розглядають. Гідденс «найменує цей підхід терміном «подвійної герменевтики» і пояснює її як «перетин двох систем значень, логічних і невід’ємних частин соціальної науки» [169, с. 139].

У зв’язку із вищевикладеним поділяємо сутнісний для методологічних оцінок і висновків підсумок: завжди існує дві інтерпретації – з одного боку, на основі пояснювального підходу ззовні виникає інтерпретація вченого-дослідника, а з іншого, – на відповідних спостереженнях формується інтерпретація учасника, який приводить інтерпретацію своєї повсякденної практики у відповідність зі своєю внутрішньою точкою зору [169, с. 140].

Це ж твердження поділяє дослідник комунікації Д. Пітерс: «Мабуть, будь-який діалог містить у собі розігрування кожним партнером відповіді іншої сторони» [188, с. 160]. Однак інтерпретації подібних підходів є й інші.

І Дж. Фрост, і М. Остерло констатують, що Гідденсу вдалося уникнути «методологічно шокуючих наслідків» концепцій Габермаса, який схиляється до врахування «лише точки зору учасника». Вчені зауважують, що «коли непрофесіоналам вказують на не прогнозовані наслідки» їхніх рішень, вони набувають нового погляду на повсякденні практичні питання [169, с. 141].

У пошуку шляхів вироблення методологічного концепту щодо оцінки герменевтичної сутності діалогічної моделі антропології права звернемося до вже напрацьованого до певної міри методологічного арсеналу філософської герменевтики.

Якщо для філософської герменевтики властиві завдання діалогічного розуміння, взаєморозуміння і саморозуміння, то для філософії права у межах діалогічної антропології права герменевтичне завдання має «правовий характер» узаконення розуміння потреби подолання розбіжностей та зобов'язаності щодо єдиного розуміння мети організаційної діяльності у рамках непорушення прав і свобод людини під час «приведення в дію» діалогічно «зобов'язального тексту» [67, с. 34, 36].

Відтак, спираючись на праці найвідомішого представника герменевтики Г.-Г. Гадамера, до певної міри Е. Гусерля, В. Ділтея, Х. Яусса, І. Честнова, вітчизняних дослідників М. Мінакова, С. Квіта, М. Препотенської та Л. Озадовської, Н. Сатохіної, зробимо спробу вибудувати модель діалогічного розуміння і взаєморозуміння у процесі здійснення права в комунікативній діяльності.

По-перше, виходитимемо із такого засадничого постулату. Герменевтика «антропологічна, орієнтована на цінності, відповідальна перед традицією, занурена у розуміння». Вона символізує «важливість партнерства Гермеса, Кліо та Феміди» [111, с. 668]. Із цієї розгорнутої метафоричності можна відзначити різноспрямованість герменевтичних завдань, яка, з розвитком уявлень про герменевтичний феномен, поступово набуває в культурі універсального значення. Постать Гермеса пов'язується з принциповою неоднозначністю розуміння. А завдання передбачення і розуміння формують певний методологічний запит до герменевтики [117, с. 15]. На відміну від гносеологічного пізнання герменевтичного потребує в силу унікальності правова ситуація. По-друге. Розуміння скеровується на пізнання істини на підставі ідеї справедливості. З цією метою засоби діалогу – як теоретично обґрунтовані опорні точки («якорі») для посилянь, пропонують точну термінологію стосовно спеціального контексту. Вони (засоби діалогу – *Л.Ф.*) служать керівництвом для діалогу – посередником між організаційною теорією і практикою управління... Засоби діалогу допомагають практикам системно аналізувати їхні проблеми, не звертаючись до цілого ряду теорій [169, с. 144].

Третє. Мета засобів діалогу – надати надійну теоретичну підтримку. Незважаючи на використання точної термінології, засоби діалогу не встановлюють причинних законів чи порядків, не скорочують розробку теорії, заснованої на емпіричних моделях, не пропонують «копій», рецептів «найкращого способу», не забезпечують керівників легітимністю. Замість цього засоби діалогу розвиваються у процесі аргументації, скерованій на аналіз висловлювань і досягнення згоди. Вони забезпечують нові моделі сприйняття, які можна обговорювати і оскаржувати. Мета використання таких засобів діалогу: вони можуть використовуватися, щоб розкрити ментальні схеми, які сприймалися як само собою зрозумілі. Вони допомагають виявити непередбачені наслідки дій. Таким чином, засоби діалогу завжди конструюються, оскільки ці процеси аргументації подібні до спіралі, яка розвиває власну програму [169, с. 145].

У пошуку єдино вивіреного трактування ми знову повертаємося до істини. В одній із своїх праць «Істина і метод. Основні риси філософської герменевтики» (1960) Гадамер зупиняється на понятті істини, намагаючись перш за все повернути увагу до «події істини, в якій наше розуміння бере участь із трансцендентальною необхідністю» [113]. У нього «розуміння ... зайняте істиною, а саме істиною, яка себе показує, себе прояснює, яка вражає, і разом з тим, висуває вимоги. Відтак, це розуміння істини чітко відрізняється від традиційно прийнятого її розуміння, тобто, істини як відповідності розуму і речі». Натомість Гадамер бачить «істину, яка показує себе (aletheia) в ненауковому досвіді, приписує творам мистецтва, історії, людському спілкуванню і розглядає істинне логічне висловлювання як похідну форму істини. Гадамерівське розуміння істини орієнтується на істину неприховування, розкритості, самовиявлення речі» [113, с. 413].

Як і в філософській герменевтиці [117, с. 80], у герменевтиці права можна стверджувати про універсальний її характер на рівні вербальної і невербальної мовленнєвої реалізації.

«Інтерпретація завжди спирається на розуміння і визначена скінченим способом буття того, хто розуміє, його приналежністю до того, що він розуміє. Отже, інтерпретація невіддільна від розуміння як способу буття скінченної істоти. Інтерпретація є скінченною, як і сама подія мовлення, в якій відбувається розуміння. Інтерпретаційність, тобто герменевтичність будь-якого мислення, зрештою, означає, що таким чином виявлена універсальність герменевтики, яка є універсальністю мовного медіуму, завдяки якому і співіснують Я і світ, співпідпорядковані одне одному» [117, с. 92]. Розпізнавання істинності розуміння у діалозі має два варіанти: правильне – неправильне. Причинами цього є ряд обставин (об'єктивних і суб'єктивних).

«Мовлення, утворене зі слів, – на думку Г. Гадамера, – лише в тому розумінні може бути неправильним або істинним, у якому обговорюється висловлена думка про обставини справи» [117, с. 28], а тлумачення ускладнюється не лише відсутністю знань чи досвіду. Дослідники застерігають: «Треба враховувати, що ідеологічні знаки здатні «відриватися» від своїх носіїв, авторів та самостійно творити соціальну реальність. «Ідеологічний знак живе своїм психічним здійсненням, як і психічне здійснення живе ідеологічним наповненням» [197, с. 139].

Герменевтика, яка розглядає відносини тексту і буття, пов'язує тлумачення будь-якого тексту з його інтерпретацією. На відміну від реконструкції, герменевтика засновується на «довірі» до мови та протистоїть критиці мови. Г. Гадамер зазначав: «Усі феномени згоди, розуміння та непорозуміння, що створюють предмет так званої герменевтики, суть явища мовленнєві. Процес розуміння взагалі і являє собою подію мови, що відбувається у внутрішньому діалозі душі з самою собою (в цьому і є сутність мислення)». Метод інтерпретації як дешифрування, перекладу однієї системи в іншу дозволяє виявити екзистенційне підґрунтя людського мовлення» [197, с. 139]. Шляхи виходу із нерозуміння у процесі діалогу заради здійснення права полягають не лише у примиренні сторін. А. Борзей,

описуючи структуру і дієвість в організаціях, намагається «віднайти шляхи виходу із «кризи» в організаційному мисленні» [197, с. 126] «на основі позицій різних дослідників: Жирана, Мінцберга, Гоффмана, Хатчинса, Сачмена, Тейлора» – кваліфікує «різні підходи і шляхи концептуалізації мовлення і комунікації в організаціях» та три непов'язаних між собою підходи. Перший ґрунтується на прагматиці: яким чином із допомогою слів здійснюються дії? В основі цієї парадигми – ідея про мовлення, яке за певних обставин «вмикає» дію. Друга парадигма будується на функціях, які мовлення виконує в організаціях, та корисність цього і за рахунок чого? Третя ідея заснована на ідеях конструктивізму. Як роз'яснює А. Борзей, ця парадигма має на увазі символічну реальність, а організації розглянуті як «мовленнєві» сутності, пізнавальні, дискурсивні, вирахувальні, смислоутворювальні системи» [169, с. 126–127]. Констатувавши наявність цих трьох цілком різних парадигм діалогового розвитку, дослідниця (А. Борзей), не схилиючись до жодної з них, швидше проблематизує і висловлює сумнів щодо нового нашого розуміння того, що таке організація, управління і робота. Автор схиляється до риторичного питання: чи поява чергових сучасних міфів, риторичних гіпотез не стає ще однією модною теорією? [169, с. 127].

Спираючись на твердження Л. Озадовської та опонуючи попередньому авторові, зробимо спробу довести потребу герменевтичної цінності діалогу взагалі та її параметрів на шляху встановлення істини. Складові елементи діалогу в комунікативній взаємодії часто взаємосуперечливі. Не завжди «право здійснюється за межами правових інститутів у пункті прощення і примирення» [207].

«Діалог, як будь-який спосіб пізнання, має свої межі і свої можливості... Сам діалог і толерантність до його учасників спрямовані на пошук істини, а не на визнання і прийнятність будь-якого висловлювання, що зумовлює суттєві обмеження на сам принцип толерантності. Завжди існують певні межі толерантності щодо «Іншого», який не обов'язково може бути

дружнім до того, з ким спілкується (на думку Ж.-П. Сартра, але це «Інші»). Адже в протилежному разі, у разі готовності заради досягнення консенсусу жертвувати своїми світоглядними та науковими принципами втрачає сенс сам акт діалогу як способу наблизитися до істини. Діалог у цьому випадку стає або неможливим, або взагалі непотрібним. Але поза ним інша людина лишається щодо нашого «Я» закритою і непізнаваною» [177, с. 155].

Отже, ключовими на етапі організаційного та управлінського досвіду стають толерантність, культура, мораль, стиль діалогу, перспективи діалогу, засоби діалогу. До цього додамо, що розуміння (за Н. Сатохіною) цілковито збігається із характеристиками діалогу. І розуміння, і діалог – взаємопов’язані. Це похідні одне від одного, їх визначають як спосіб буття людини в правовій реальності, який уможлиблює та опосередковує здійснення нею права [207].

Повертаючись до значення засобів взаємодії та їхньої інтерпретації, зауважимо, що «Засоби діалогу – це теоретично обґрунтовані опорні точки для посилянь, які пропонують точну термінологію щодо спеціального контексту. Вони, за словами Дж. Фрост і М. Остерло, служать керівництвом для діалогу – посередником між організаційною теорією і практикою управління» [169, с. 144].

Однак мовлення не постає єдиним «візитером» інтерпретації. М. Препотенська висловлює слушне твердження про те, що «Основою (герменевтичного) досвіду визначається не просто текст чи слова, а розмова. Пропонується замість картезіанського «я мислю» вважати основою філософської рефлексії «я промовляю».

Такий підхід виявляє більш глибинний шар людського існування, оскільки сутнісні структури буття відображені не тільки в мисленні та свідомості, а й народжуються у творчому динамічному мовленні, в моменті діалогу. У зв’язку з цим дослідниця називає універсальні принципи людського спілкування «презумпцію досконалості» та «трансцендентні

сміслові очікування», як це проголосив Гадамер, за якими розуміється прагнення співрозмовників до універсального смислу розмови-події, заснованого на вищих цінностях буття. Аналогічно багатьом мислителям, Гадамер проголошує вищу цінність розмови – «універсум діалогу», в якому криється шлях до істини» [197, с. 141].

Такий діалог постає як перспективний, що з метою встановлення істини творить герменевтичне ціле – коло. «Для Гадамера герменевтичний пошук – не лише запитування про смисл буття, а цілком реальна, хоч і особлива, розмова, в якій шукають і знаходять істину.

Рух розмови по колу, від цілого до його частин і назад до цілого, відбувається доти, поки інтерпретований текст не буде конституційований, тобто втілений заново. За Гадамером, герменевтичне «коло ... має не формальну природу, воно не суб'єктивне і не об'єктивне, а описує розуміння як взаємодію двох рухів: традиції і витлумачення. Отже, коло розуміння взагалі не є «методологічним» колом, воно описує онтологічний момент розуміння». Таким чином, операція герменевтичного кола у філософській герменевтиці, на відміну від попередньої, романтичної традиції, передбачає не відтворення, а створення сенсу повідомлення, що відбувається у взаємодії двох горизонтів – тексту і його інтерпретатора [117, с. 91].

Відтак текст та засоби його творення (мова і мовлення) віддзеркалюють семантичну основу для інтерпретації діалогу. Однак за словами не завжди можна встановити істину суть.

Р. Барт зазначав, що «сучасна академічна наука про мову страждає на хворобу «асимболії», тобто ігнорує знакову природу мови. Дослідники вважають за необхідне враховувати цей фактор [197]. Адже саме за знаковою природою мови й мовлення криються екзистенційні феномени буття. Семіотична природа риторики (а, значить, діалогу – Л.Ф.) отримує неабияку загальну соціальну значущість, наприклад, у проявах риторики влади, де за певними риторичними знаками, моделями криється маніпулювання людьми.

Семантика такої ідеї не співвідносна із правовою інтенцією у правовій комунікації. Взаємодія двох свідомостей у цій галузі проростає переважно на ґрунті конфлікту різних ментальностей. Перешкоду становлять: ступінь довіри суб'єктів комунікації один до одного, бажання/небажання бути відкритим і чути іншого, суб'єктивно-ситуативне тлумачення «Ти»-позиції. Відтак галузева (правова) комунікація постає як адекватне інтеракційне поєднання свідомостей з метою консенсусного урівноважування претензій щодо семантики норм комунікативних дій у правових межах. Таке змагання у досягненні розумного і виправданого консенсусу в діалозі повинно перебувати під правовим контролем.

Платонівський діалог, за Х.-Г. Гадамером, створив герменевтичний взірець, який конститує не монологічне тлумачення смислу, а діалогічний пошук смислу розуміння, і що це переважно успіх питання – зробити досвід відкритим (це перша частина – *Л.Ф.*).

Друга частина герменевтичного завдання полягає в тому, щоб діалогічність розуміння стала більш глибинною у розмові, де чуже мовлення вступає у безпосередню взаємодію із власним мовленням. Гадамер визначає таке розуміння в актуальній розмові як «розуміння – себе у справі» і виокремлює завдяки спільності між розумінням тексту і взаєморозумінням у розмові. Однак цим відсувається на задній план рівно першочерговий інтерес до розмови, розуміння іншого в його Іншості. Звичайно, досягнуте в розмові «розуміння – себе у справі» може принести із собою розуміння часової дистанції (*Alterität*) співрозмовників. Однак це не необхідний випадок, і безсумнівно, існує також розуміння іншого, при якому взаєморозуміння з приводу справи не відіграє ролі. Гадамер у своїй обґрунтованій критиці герменевтики відчуття, яку він бачить уже в психологічному трактуванні Шлейермахера, зводить його інтерес до розуміння чужого мовлення до *Taszination* через посередництво [241].

На інтерпретацію впливають суб'єктивні чинники. Одним із них є «воля до влади», яка має свій специфічний стиль «пошуку істини» і його

трактування. З'ясовуючи роль засобів діалогу для практики і вибору стилів управління, дослідники зазначають, що «стилі управління мотивують людей до зацікавленості в їхніх нових рішеннях. Щоб уникнути дорогих проб і помилок, нові рішення, на думку вчених, необхідно додатково аналізувати із допомогою засобів діалогу» [169, с. 153]. Однак при цьому додамо, слід зважати на деформацію стилів управління («воля до влади»), яка неодмінно програмує спотворення ідеї діалогу, переважно звужує його, зводячи до монологу, непрогнозованих наслідків для обох сторін діалогу.

Підсумовуючи оцінки організаційної комунікації, дослідники Дж. Фрост і М. Остерло зауважують про небезпеки: «коли стилі управління стають початковою точкою діалогу, вони можуть забезпечити цінний зв'язок між організаційною теорією і практикою. Поширені концепти і модні течії пропонують нестійкі і недосконалі поради і абсолютно не беруть до уваги непрогнозовані ефекти дії [169, с. 153].

Засадничою настановою на правовий діалог є зобов'язально спрямовальна зосередженість учасників міжорганізаційної взаємодії на єдність дій. Герменевтична розмова особлива, тому що вона виробляє «спільну мову». Обидві сторони, вступаючи у неї, перебувають на своїх позиціях, представляючи передсуди у процесі обміну думок, причому «те, що має на увазі текст, зовсім не схоже на якусь непохитну точку зору».

Головне, що співрозмовники повинні мати вироблену герменевтичну свідомість, таку культуру мислення, яка спрямовує всіх учасників на пошук того, чого не було на початку розмови, а саме істини. Причому не варто сподіватися на оволодіння якимось остаточним твердженням, оскільки герменевтична розмова ніколи не припиняється, як і мовлення. Ми знову і знову конституюємо, відтворюємо, створюємо смисл повідомлення по-своєму. Окрім інтерпретатора, у розмові можуть брати участь сам текст, його автор, інші учасники, можуть змінюватися історичні горизонти, впливаючи на наші передсудження. І смисл, який ми шукаємо, за умови досягнення розуміння, кожного разу може поставати по-новому [117, с. 90].

У трактуванні істини через стилі управління, в основі яких лежить пошук істини з урахуванням ключових концептів, важливе місце займає вміння аргументувати. Для діалогу пізнання це, за визначенням М. Препотенської, «фундаментальна ознака», оскільки «У процесі аргументації виявляються екзистенціали переконаності та впливу». Тут риторика пізнання отримує нові акценти, які залежать від ставлення мовця до істини, яку він виголошує. Адже людина може бути абсолютно впевнена у своїй правоті в істинності власної ідеї чи налаштовується на діалогічний творчий співпошук істини, який не суперечить при цьому її світоглядним принципам. Себто, якщо промовець у події спілкування не виявляє агональності, не монополізує істину, а готовий обговорювати будь-які інші докси, аргументативна риторика виявляє екзистенціали діалогізму, інтерсуб'єктивізму. Тоді пошук істини стає запитально-відповідальною риторикою симетричного діалогу. В іншому разі виникає, – зауважує дослідниця, – небезпека агональності, екзистенційної надмірності у волі до влади. Якщо ж істина редукується, вважається так би мовити «ситуативною», виникає феномен софістичної риторики з її загубленням правди буття» [197, с. 169–170].

Отже, готовність до обговорення правових проблем комунікативної взаємодії «прочитується» як бажання знайти порозуміння у критичних ситуаціях. Особливу вагу здобувають аргументативні засоби у формі переконливих лексичних засобів. За С. Квітом, «Суть герменевтичного усвідомлення полягає в тому, що воно має виникати з герменевтичної практики». Це заклик до розмови, але до розмови особливої, якою є ми самі, чи яка є нами. «Саме на шляху через скінченність, частковість нашого буття, яка стає видимою, і з різноманітності мов відкривається нескінченна розмова в напрямку до істини...» [117].

Для розкриття сутності діалогу дослідники розмежовують і моделі, і засоби діалогу: «засоби діалогу пов'язують дві пояснювальні системи,

оскільки вони є результатом взаємодії різних абстрактних (дедуктивно встановлених) моделей з (індуктивно визначеними) специфічними контекстуальними дослідженнями життєвого досвіду» [169, с. 145].

І тут герменевти зауважують достатньо важливу особливість. Йдеться про те, зауважує С. Квіт, що «Основою для опанування практики герменевтичної розмови і виступають дві здатності: критично мислити та особисто перейматися предметом розмови, тобто ставитися до неї серйозно» [117, с. 92].

Особливістю цього процесу є «герменевтичне коло», оскільки воно «зумовлює його втягненість у процес пошуку істини. Так ми водночас контролюємо розмову і віддаємося їй. Не лише ми віднаходимо правильне слово, каже Гадамер, а й нас притягує до себе те, що ми хочемо зрозуміти».

Кожний, навіть найгірший діалог – не поразка у міжорганізаційній діяльності. Вагомість висновку підтверджується вимогою Платона: «кожен діалог повинен продовжувати попередні та готувати наступні» [117, с. 22].

Ідею герменевтичного кола у діалогічній співпраці руйнує вербальне насилля – тиск, погроза, шантаж, намагання переважати. Ідея опанування, тотального раціонального контролю спотворює буття взагалі. «Два принципи змагаються за душу людини: принцип опанування та принцип буття». Але коли перемагає принцип опанування, людина поступово втрачає душу [197, с. 171].

Рікер висуває концепт конфлікту інтерпретацій. У відповідь Г. Гадамер каже, що «основна модель всякого її розуміння – це діалог, розмова. Розмова, як відомо, неможлива, якщо один із партнерів неодмінно вважає себе в домінуючому положенні, в порівнянні з іншим, хоча б тим, що стверджує, буцімто має вищезгадане знання про ті упередження, під визначенням яких перебуває інший. Цим він замикається у власних упередженнях» [117, с. 19].

Діалогічне порозуміння, в принципі, неможливе, якщо один із партнерів діалогу не звільняється від них (упереджень – *Л.Ф.*) для розмови.

«Конфлікт інтерпретацій» можна, за висловом автора, розуміти як ухиляння від справжньої герменевтичної розмови через незіставність двох інтерпретаційних стратегій. Лише владне втручання розцінюється як таке, що дає підстави зневажати як культуру, так і істину. Проте особистість має в своєму арсеналі засоби впливу. Риторика влади корегується певними екзистенціалами, проявами світовідношення особистості, яка діє словом, потенційно містить в собі загрозу риторичного насильства та вербальних маніпуляцій [197, с. 142].

Як у М. Препотенської «риторика влади», так і в Б. Головка ситуація риторичного насильства – це «ерозія визнання норм моралі і права, відчуження смисложиттєвих цінностей людського буття. Це вказує на взаємну безвідповідальність сторін діалогу і його слухачів за аморальність монологу влади.

Агональна провладна риторика руйнує цілісність людської особистості у сполученні душевно-духовного, етосу, пафосу, логосу та збочує волю до істини. Вона є викликом класичній уяві про істинність висловлювання» [197, с. 170].

Відтак ще одна методологічно важлива деталь комунікативної взаємодії і прагматики, яку ми висновковуємо із філософської. Філософська герменевтика відкриває нам шлях до такої розмови, де всі учасники не лише мають що сказати одне одному, а й слухають і чують одне одного, бо «не існує вищого принципу, ніж залишатися відкритим розмові. Це, однак, постійно означає наперед визнавати можливе право, ба навіть перевагу співрозмовника». Тобто здатність до герменевтичного сприйняття і підтверджує антропологічну спрямованість професійного діалогу [117, с. 92].

У виборі професійних пріоритетів у взаємодії ОВС важливо те, що стає надважливою цілераціональною дією, яку учасники діалогу однаково трактуватимуть – що переважає: культура чи істина.

Відповідну акцентуацію зробив С. Квіт: «Ця надзвичайно плідна ідея розташування істини над культурою набуває ще більшої актуальності у

нинішні часи різноманітних ідеологічних і корпоративних протистоянь, посилені інформаційними технологіями, які здатні не лише об'єднувати, а й фатально роз'єднувати, виступаючи платформою для маніпулювань і введення в оману, – зауважує автор, – звернімо увагу на те, що вона походить від концепту людяності й тому дає надію на загальне порозуміння між людьми.

Загальнозначущість такої спільної істини протистоїть раціонально прийнятому рішення, за яким неминуче проглядається заклик до насильства примусового консенсусу» [117, с. 134].

Із погляду формування діалогічної антропології права сутнісне значення має твердження С. Квіта про те, що «Внутрішнє слово пов'язується вже не з оволодінням певною конкретною інформацією. Воно відкриває шлях до істини, зміст якої набагато складніший. «Істина набуває морально-етичного виміру, співзвучного з ідеями добра, світла і краси» [117, с. 36].

Відтак маємо два важливі висновки. Перший полягає в тому, що фундаментальна потреба й універсальне значення герменевтики полягає у подоланні певного нерозуміння» [117, с. 63].

Другий висновок стосується прагматичного аспекту взаємодії – не завжди успіху в діалогічній співпраці: «...діалог і комунікація так само, як і будь-які інші способи пізнання, можуть сприяти не тільки успіху, але й викликати невдачі. Адже діалог не можна звести тільки до словесно досягнутої згоди.

Навпаки, чим більше надій покладають на діалог на суто доктринальному рівні, не прикладаючи вагомих зусиль для втілення ідеологами діалогічності в людську практику, тим більшою є дистанція між проголошеною цінністю діалогу і здатністю обстоювати її у повсякчасній практиці життєдіяльності і спілкування.

Діалог можливий і плідний тільки тоді, коли він вписаний в міжособистісних відносинах і мовному вираженні намірів учасників. Акт

комунікації і взаєморозуміння, зауважує Ю. Габермас, здійснює координацію дій, коли ґрунтується на порядку речей.

Тому теорія комунікативної (діалогової) дії спрямовує діалектику в русло вдалих чи проблемних спроб взаєморозуміння, а не в русло гарантованих успіхів.

Відтак автор слушно зауважує на тому, щоб зосередити зусилля на розробці засобів переведення проблеми діалогу з рівня словесного [177, с. 154] в русло реалізації права. Шляхом до реалізації сучасного досконалого дискурсу правового діалогу стає модель освітньої трансформації комунікативної практики.

3.3 Діалогічний характер забезпечення інтеракцій «ОВС – митні органи»

У терміносполучення «правові інтеракції» ОВС і митних органів вкладаємо семантику професійної комунікативної взаємодії на діалогічному рівні, спрямовану на фахове забезпечення результативності узгодженої діяльності, що відповідає вимогам верховенства права у співпраці щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Проблема діалогу у правоохоронній діяльності на вузькогалузевому рівні ще не отримала належного наукового дослідження, відтак у конкретних фахових галузях, як правило, комунікують абстрактні суб'єкти-об'єкти.

В Україні є праці, що стосуються галузевих особливостей взаємодії (В. Берназ, І. Богатирьов, А. Глієвий, О. Голінський, С. Гречанюк, В. Ликов, Ю. Назар, Є. Павленко, М. Погорецький, Є. Соболев, Л. Фещенко та ін.). Однак характерові діалогічній взаємодії ОВС із митними органами не присвячено жодної праці.

Діалогічно-прагматична модель співпраці ОВС і митних органів спричинена важливими державними завданнями щодо захисту національних інтересів від злочинних посягань, переважно економічного характеру, певною спорідненістю форм і методів діяльності, різним обсягом повноважень і неоднаковими способами виконання завдань. Проблеми взаємодії хоча й законодавчо вноормовані, однак між ОВС та митними органами у нормативних актах вони поки що не уніфіковані. Зауважено, що на стан діалогічної інтеракції суттєво впливають не лише окреслені інститутами права обов'язки кожного з них, але й загальний рівень злочинності у суспільстві, правова культура громадян, рівень внутрікорпоративної культури та професіоналізму працівників обох правоохоронних відомств. Фактор нескоординованості діалогу у зв'язку з цим спричиняє недоліки в тактиці здійснення спільних заходів. Через низький рівень оволодіння тактичними узгодженими вербальними і невербальними діями (незнання тактики і стратегії організації) неможливо передбачити помилки у спільній діяльності, недоліки в її якісній реалізації через «використання обмеженої кількості форм взаємодії» [211, с. 56].

Зміст діалогічно-прагматичної взаємодії полягає у спільному взаємоузгоджуваному зборі відомостей, аналізі інформації, плануванні обов'язків щодо попередження, виявлення, розслідування злочинів та передачі до судового розгляду, встановлення зв'язків із метою внутрішньої і міжнародної співпраці для запобігання поширення тероризму, корупції, транснаціональної злочинності, зокрема наркобізнесу, торгівлі людьми, незаконній міграції.

Взаємодія ОВС і митних органів відбувається через діалог, який позиціонується як взаємообмін інформацією з метою встановлення істини. Діалог є різновидом професійної, у даному випадку, правової комунікації, функції яких (як діалогу, так і комунікації) єдині. Можна вдатися до використання вже відомого в науці переліку функцій, який, до певної міри,

можна прийняти як умовний і для діалогічно-прагматичної практики взаємодії. Відтак у діалозі, в правовій комунікації, основними функціями комунікативного правового акту є :

1) *репродуктивно-аналітична*, суть якої полягає у побудові правовідносин для відтворення правових/неправових фактів, явищ у результаті встановлення між ними логічних зв'язків;

2) *регулятивно-діяльнісна*, спрямована на узгодження позицій комунікантів, які перебувають у процесі правової взаємодії, результатом якої передбачається дія верховенства права;

3) *консенсусно-комунікативна*, зміст якої спрямований на створення безпечних умов життєдіяльності, правопорядку, профілактики захисту прав і свобод громадян; соціальної рівноваги особистих, громадських та державних інтересів у комунікативних діях;

4) *інформаційна*, суть якої становить правовий інтерес для правоохоронної діяльності; втілена у масовій правовій комунікації.

На здійснення діалогових взаємозв'язків у комунікативній діяльності впливають форми діалогізації, які ми виводимо із форм комунікації.

До форм правової комунікації віднесені:

1. Міжособистісна (внутрікорпоративна, внутрішня) комунікація, що відбувається між суб'єктами правовідносин;

2. Міжінституційна (зовнішня) комунікація: між ланками єдиної системи права;

3. Між окремими суб'єктами і всією соціальною системою.

Суть правової взаємодії через діалогізацію правоохоронних і митних органів полягає не лише у боротьбі зі злочинністю і не тільки на кордоні, але й у суспільстві в цілому з метою дотримання законності, комплексного використання сил і засобів, як зазначають В. Прусс та В. Пітерська [203].

Відповідно до Концепції інтегрованого управління кордонами, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 2010 р. № 2031-р., суб'єктами інтегрованого управління кордонами є Адміністрація

Держприкордонслужби, Держмитслужба, МВС, МЗС та інші органи державної влади відповідно до компетенції.

До основних напрямів взаємодії віднесені такі, які будуються через діалог суспільства і громадян, інших суб'єктів права, а саме:

«а) реалізація державної політики в боротьбі зі злочинністю, розгляд найбільш актуальних проблем правоохоронної діяльності, прийняття погоджених рішень щодо реалізації державних програм боротьби зі злочинністю, виконання законодавчих і інших правових актів з питань боротьби зі злочинністю; відпрацьовування і реалізація спільних планів, програм боротьби зі злочинністю; створення спільних відомчих нормативних актів щодо взаємодії в процесі здійснення заходів боротьби зі злочинністю; створення спільних робочих груп із представників правоохоронних органів і для вивчення окремих проблем боротьби зі злочинністю і вироблення пропозицій щодо їхньої ліквідації;

б) профілактика злочинів і інших правопорушень: відпрацьовування і подання в інстанції погоджених пропозицій з питань профілактики злочинів та інших правопорушень; вивчення проблем профілактики злочинів і розробка спільних пропозицій про форми і методи її проведення; спільне вивчення причин і умов, що сприяють злочинним проявам і відпрацьовування заходів для їхнього усунення;

в) виявлення, припинення і розкриття злочинів: своєчасне інформування правоохоронними органами один одного про підготовку і проведення злочинів; створення, при необхідності, оперативно-слідчих груп з числа працівників міністерств і відомств, для виконання спільних заходів щодо виявлення і розслідування особливо небезпечних злочинів; створення загальних банків даних про осіб, причетних до бандитизму, контрабанди, незаконного обігу зброї і наркотиків, а також до здійснення злочинів у кредитно-фінансовій і зовнішньоекономічній сферах» [142, с. 137–138].

Взаємодію правоохоронних органів як певний вид узгодженої за спільними завданнями, метою, місцем, обсягом та періодом діяльності

рівноправних суб'єктів спрямовують на забезпечення єдиної цілі, «що характеризується добровільністю, взаємним визнанням і довірою, взаємною відповідальністю і орієнтацією на профілактику злочинів» [181, с. 14].

Правовою основою взаємодії двох відомств (МВС і митних органів) є закони і підзаконні нормативні акти кожного з них: Конституція України, Закон України «Про міліцію», накази Міністерства внутрішніх справ:

наказ МВС України від 24 вересня 2010 р. № 456 «Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України;

наказ МВС України від 18 серпня 2004 р. № 926 «Про затвердження Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів»;

спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Державного комітету у справах охорони державного кордону України від 29 липня 2002 р. № 723/435 «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування в органах внутрішніх справ та органах охорони державного кордону України обліку осіб, затриманих за порушення законодавства України про державний кордон та про правовий статус іноземців».

Комунікативні нормативні дії вкладаються у систему правових і моральних норм та логіку їх застосування. Так, стаття 5 Закону України «Про міліцію» застерігає про те, що «ніякі виняткові обставини або вказівки службових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності міліції».

Так само і «Державна митна служба України є дієвим інструментом в руках Президента України та держави для створення сприятливого клімату у розвитку зовнішньої торгівлі і залучення інвестицій та забезпечення надходжень до державного бюджету. Надання митній службі повноважень правоохоронного органу підвищує її ефективність як інструменту із забезпечення митної безпеки держави» [142].

У затвердженій рішенні Колегії Державної митної служби України 29 жовтня 2010 р. Стратегії організаційної діяльності «Обличчям до людей. Концепція реформування діяльності митної служби України» (далі – Концепція), головна мета сформульована як «визначення оптимальної організації митної служби України, спрямованої на підвищення ефективності, надійності та усталеності її діяльності; визначення основних завдань з реформування та модернізації, окреслення орієнтирів і засобів для досягнення стратегічних цілей та очікуваних результатів.

Правову основу Концепції становлять Конституція і закони України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Державної митної служби України, міжнародні угоди в сфері митної справи, згоду на обов'язковість виконання яких надано Верховною Радою України» [176, с. 2].

Мотивацією діалогічної взаємодії МВС і митних органів є підтримання правопорядку у суспільстві, захист прав людини щодо попередження і виявлення злочинності та боротьби з нею, – надання допомоги і правоохоронних послуг населенню. Забезпеченню діалогічного прагматизму в діяльності може сприяти удосконалене законодавство ОВС і митних органів щодо відповідності нормативно-регуляторної бази, місії митної служби України, скорочення кількості державних органів та видів державного контролю на кордоні. Варто практикувати систематичне обговорення сторонами встановленого чіткого розмежування повноважень і тісної співпраці у взаємодії ОВС та митної служби щодо зупинення потоків контрабанди. Кожний із органів не повинен виконувати щодо іншого контрольних функцій, повинен дотримуватися закону, не виконуючи при цьому розпоряджень політичного характеру. Ряд таких вимог «Європейського кодексу поліцейської етики» здійснює регульовану функцію «щонайменше чотирма способами – через постійний контроль над якісним рівнем співробітників, поліції; через полегшення здійснення

командування, керівництва і нагляду; через підвищення відповідальності керівного складу всієї організації; через встановлення норм для врегулювання внутрішніх конфліктів... [100, с. 73]. Етичний рівень діалогу між ОВС і митними службами передбачає вироблення «комплексу цінностей, принципів і вимог», що дозволяє «регулювати здійснення тієї чи іншої професійної діяльності».

Зазначаючи у п. 18 «Європейського кодексу поліції» про необхідність розвитку відносин із населенням, реального співробітництва з іншими організаціями, вказано на те, що ефективність роботи стає вищою за умови встановлення стійких зв'язків на різних рівнях [100, с. 97].

В умовах активізації комунікативної взаємодії окремі суб'єкти, вся правова система, стали учасниками інформатизації, інформаційно-комунікаційних технологій. Обмін інформацією в багатьох випадках стає визначальним, таким, що забезпечує результативність правової діяльності. Саме тому комунікативні процеси як у правовій системі, так і між нею та економічною, політичною системами потребують все більшої уваги фахівців. Поки що такі зв'язки не набули сучасних форм обміну оперативною інформацією, а, отже, не стали основою правового діалогу.

Вимогою митного законодавства в контексті євроінтеграції є вирішення проблеми інформатизації митної системи, що дозволить оперативно забезпечувати профілактику порушень митних правил з подальшим утворенням уповноваженого органу, який координуватиме роботу зі створення національних еталонних баз даних і розвитку засобів комунікації для міждержавного обміну митно-правовою інформацією, а в його складі – організацію, на яку безпосередньо покладатимуться функції міждержавного обміну інформацією з питань митної справи [181, с. 12]. Таким же напрямом удосконалення діяльності повинні займатися і ОВС.

Одним із механізмів удосконалення взаємодії митних органів України щодо профілактики порушень є підготовка і затвердження Верховною Радою

України, Президентом України загальнодержавної програми (концепції) з профілактики контрабанди та порушень митних правил, в якій визначаються правові, організаційні, фінансові, матеріально-технічні та інші засади здійснення адміністративних заходів щодо запобігання таких митних правопорушень, через чітке розмежування компетенції і усунення дублювання функцій у цій сфері митних органів [181, с. 12]. Відповідно зазначені заходи суттєво вдосконалять, а подекуди спростять (полегшать) способи діалогічної взаємодії митних органів і ОВС.

Практика діалогової співпраці засвідчує наявність ряду суб'єктивних чинників, які зумовлюють труднощі комунікативної практики у взаємодії. До них належать: організаційно-управлінські помилки; часті кадрові зміни; тактичні помилки; проблеми нормативно-правового характеру.

Із шести функцій митної служби, зазначених у Концепції, майже всі (крім фіскальної) – економіко-регуляторна; інформаційно-статистична; міжнародно-комунікаційна; контрольно-організаційна; захисна – побудовані на діалогічній взаємодії правоохоронних органів.

Передбачений розвиток телекомунікаційної інфраструктури Держмитслужби, який посилить результативність її взаємодії з ОВС через: відомчу передачу даних (ВПД) – передача даних протоколом TCP/IP; відомчий телефонний зв'язок (ВТЗ) – передача голосової інформації між абонентами; відомчий відеозв'язок (ВВЗ) – передача потоків відеоінформації між абонентами через обмін файлами; обмін електронною поштою; синхронізація географічно розподілених баз даних; моніторинг; доступ до Національної системи конфіденційного зв'язку, систем зв'язку органів державної влади, телекомунікаційних мереж загального користування, мережі Інтернет тощо; факсимільний зв'язок; відеозв'язок; конференц-зв'язок.

Митна служба України запровадила окремі реформи, але сучасні вимоги і завдання щодо забезпечення прискореного розвитку національної

економіки, необхідності впровадження реформ, орієнтованих на покращення добробуту людей потребують сучасних, інноваційних методів роботи митних органів. Анкетування працівників ОВС і митних органів та слухачів митної академії переконує в тому, що систематичний діалог для взаємодії правоохоронних органів потрібний (79,3%), оскільки така діяльність полегшує роботу (79%).

Однак системного дієвого діалогу ОВС і митних органів поки що не існує (95%). Те, що така співпраця потребує законодавчого встановлення, вважають всі респонденти, оскільки саме з ним і пов'язують проблемність стосунків (Додаток А).

Зрозуміло, що серед завдань реформування митної служби України зазначені такі, на нашу думку, основу яких складає діалогічна практика щодо:

«приведення структури митної служби у відповідність до адміністративно-територіального устрою України;

приведення національного законодавства у митній сфері у відповідність до міжнародних стандартів та Місії митної служби України;

законодавче та нормативне спрощення процедур митного контролю та митного оформлення, а також здійснення обміну електронними документами та інформацією з іншими державними органами. Серед завдань передбачений розвиток діалогу і співробітництва з бізнесом, а також здійснення зв'язків з громадськістю, забезпечення довіри суспільства до митної служби і послуг, які нею надаються;

організація та управління діяльністю митної служби, її органів та структурних підрозділів;

управління персоналом та підготовка фахівців з митної справи;

запобігання та протидія проявам корупції, хабарництва та інших службових зловживань у митній службі України, впровадження митної етики;

боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил;

здійснення, спільно з іншими уповноваженими органами державної влади, заходів щодо недопущення переміщення через митний кордон України товарів, які не відповідають вимогам якості та безпеки» [176, с. 3–5].

Із 1 січня 2013 р. вступив у дію новий Митний кодекс України (далі – Кодекс). Планується одержання прибутку у розмірі 10 млрд грн. Кодекс дозволяє привести наше законодавство до норм Митного кодексу ЄС, Кіотської конвенції і ВТО. Однак опоненти Кодексу передбачають труднощі у його впровадженні, а відтак можемо передбачати укладення діалогу із суб'єктами права.

Серед недоліків Митного кодексу України спостерігачі вказують на:

1) відсутність часу для ознайомлення із новими правилами, що створює проблеми для бізнесу; причиною є відсутність належної фахової комунікації із суспільством;

2) кодексом вводиться постаудит – контроль, тобто, постійний контроль і за межами митного контролю;

3) від сплати податку звільняються будь-які товари (крім підакцизної групи і товарів подвійного призначення), які ввозяться у країну як інвестиція в капітал спільного підприємства, створеного на території України іноземною компанією. Отже, створюється український резидент за участю іноземного капіталу. Тобто, внутрішній ринок не буде захищений. Відтак передбачається розбалансованість діалогу;

4) відсутня дефініція поняття «неправдиві дані». Митники можуть конфіскувати у порушника товар або накласти штраф в розмірі 10% вартості товару, заявленого до оформлення.

До позитивних змін, що сприяють встановленню діалогу, відносимо положення Митного кодексу, а саме: протягом трьох років після митного оформлення, усунення зайвої бюрократії завдяки здійсненню реєстрації будь-яким митним органом, а не лише за місцем реєстрації. Для компромісного розв'язання проблем під час діалогу це суттєве полегшення.

Однак, якщо правоохоронні органи не будуть наполягати на виконанні закону, то сьогоднішня конфліктно складна із суб'єктами права ситуація не зміниться.

Діалогічна практика, вважаємо, поступово набуватиме ознак європейського правового дискурсу. Цим кодексом започатковано діалог із міжнародним співтовариством. На митні органи покладається обов'язок побудови конструктивного діалогу із державними органами управління через податкове законодавство і різні підзаконні акти, які ще треба приводити у відповідність до нововведень у митних органах.

Правове регулювання профілактики порушень митних правил – це основа діалогічної прагматики всіх відомств, що викликає найбільше проблем правового, етичного, морального і політичного характеру. Є. Павленко називає правове регулювання одним «із видів нормативного соціального регулювання» [181, с. 14].

Міжорганізаційні зв'язки ОВС-митні органи на сучасному етапі посилюються у зв'язку з інтенсифікацією комунікативних зв'язків «як у межах правової системи між її суб'єктами, елементами, так і між різними підсистемами суспільства (правової, економічної, політичної тощо), що робить їх залежними від ступеня інтенсивності, змістовності, адекватності комунікації, трансльованої інформації. Глобалізація іманентно пов'язана із інформатизацією, різними потоками інформації, які стрімко передаються у всіх напрямках та забезпечують процеси посилення взаємозалежності, взаємодії» [216, с. 356].

Тобто, у професійній взаємодії, яка відтворює суспільні зв'язки, дається взнаки глобалізаційна суть усього суспільного життя. У зв'язку з цим змістова насиченість правової комунікативної взаємодії двох інститутів права майже така ж, як і всіх інших підрозділів правоохоронних органів. Однак, крім спільних рис комунікації, акцентованими (на рівні комунікативної діяльності ОВС – митних органів) залишаються основні принципи

діалогічної взаємодії, які впливають із таких антропологічних засад права, як справедливість, рівність: вимога вербальної та невербальної домірності в діалозі; заборона перевищення необхідної міри у діалогічній взаємодії будь-якою зі сторін; вимога однакового поводження (однакової відповідальності); заборона безпідставного вимагання права та заборона зловживання правом у ході діалогу.

Характер комунікативних завдань, за Томасом Спранз-Фогасі, полягає в тому, що ці завдання вмотивовані типами взаємодії, їхньою характеристикою і обсягом.

Є. Павленко, розглядаючи основні організаційні форми взаємодії митних органів із митними організаціями країн ЄС, назвав такі, які, на нашу думку, є спільним полем діяльності з ОВС. Відтак, вважаємо, окремі з них можуть бути покладені в основу діалогічної взаємодії ОВС і митних органів: «а) інформування до центрального банку даних стосовно очікуваних або вчинених протиправних дій, нових, незвичних та можливих засобів та методів учинення таких порушень з метою виявлення сучасних тенденцій у цій галузі; б) здійснення на прохання другої сторони спеціального нагляду за переміщенням осіб, наркотичних засобів або психотропних речовин, приміщеннями для складування наркотичних засобів та психотропних речовин, певними автомобілями, суднами, літаками або іншими видами транспорту, стосовно яких є підстави передбачати, що вони причетні до контрабанди та порушення митних правил на певній території, і за результатами такого нагляду надання відповідних звітів; в) взаємна передача інформації (в письмовому, електронному, усному вигляді) щодо профілактики, розслідування чи припинення митних правопорушень та для забезпечення міжнародної системи постачання товарів; г) проведення спільних одноразових чи постійних заходів з питань профілактики порушень митних правил; д) участь у підготовці узагальнень та навчальних посібників;

е) розповсюдження інформації щодо нових і рецидивних напрямів здійснення митних порушень іншим чином тощо» [181, с. 10].

Така модель взаємодії передбачає дієву систему забезпечення правових, економічних, організаційних та технічних засобів профілактики, виявлення злочинів спільно із органами внутрішніх справ.

«Дієвість» – термін неоднозначний. Найбільш виправданим, на наш погляд, є тлумачення, у якому він асоціюється із «моделлю раціонального діяча».

Як зазначає К. Вессон, антропологи підкреслюють суб'єктивні параметри дієвості, здатність діяти і приймати відповідальність». Хоча дослідниця формує свою критику моделі раціонального діяча» Бурдьє [169, с. 32].

При цьому вона (К. Вессон) спирається на аргументацію у цій галузі іншого вченого – Хіндесса. У нього йдеться про потребу стверджувати про суб'єктивний і об'єктивний аспекти дієвості, зокрема керівників і професіоналів.

Суб'єктивно (за Хіндессом) вони інколи перебільшують значення своєї дієвості, а інколи у залежності від обставин і недооцінюють його (значення – *Л.Ф.*) [169, с. 33].

Відтак схема оцінки діалогічної взаємодії «ОВС – митні органи» складається із комунікації дієвості в діяльності організацій і результативності дій співробітників.

Суб'єктами діалогічної взаємодії «ОВС – митні органи» є керівники, співробітники, адміністрації, засоби масової інформації та ін. Завдання діалогізації кожної із указаних груп зумовлене професійними обов'язками або метою комунікації (див.: «Загальна схема комунікативної взаємодії правоохоронних органів»). Хоча в окремих випадках діалогічно-прагматична взаємодія двох підрозділів, зокрема ОВС і митних органів, переростає в полілог. Розглянемо діалог в універсалізованій моделі комунікативної взаємодії, щоб зрозуміти його узагальнену і в т. ч. вузькогалузеву схему побудови правового діалогу.

Загальна схема комунікативної взаємодії правоохоронних органів

№ з/п	Групи в діалогічних зв'язках	Завдання діалогу комунікативних груп
1.	Керівники	Організація виконання службових обов'язків: власних і колективних, планування, розвиток, обробка інформації, розробка стратегії, інструктаж, прийняття рішень
2.	Співробітники	Вирішення проблем, консультування, розв'язання протистоянь
3.	Адміністрації	Представництво керівного органу; управлінський вплив; координація із загальною метою; планування співпраці
4.	Засоби масової інформації (подекуди розширення діалогу до полілогу)	Спільне консультування; конструктивна критика; рекламування; «чорний піар», оцінка рівня організаційної культури; громадський контроль за діяльністю
5.	Зацікавлені сторони	Домовленість; угоди; консенсус; правовий захист; правова допомога
6.	Громадськість (розширення діалогу)	Правова взаємодія; контроль за діяльністю, захист прав і свобод людини
7	Представники політичних угруповань (полілог на основі діалогу)	Унормування стосунків; розвиток взаємозв'язків

Дослідники зауважують на типовій і основній проблемі, яка пов'язана із комунікацією в ОВС і митних органах, особливо їхніх керівних кадрів. Ідеться про часту кадрову зміну, швидкий темп роботи у відповідності із метою (поставленими завданнями) і плинністю кадрів [170; 181].

Щодо комунікативної взаємодії керівного складу органів, то вона ускладнена, як і в інших установах. Це зауважують дослідники: проблема

полягає у тому, що «вони знаходяться під безперервним тиском, який спонукає їх приймати рішення і діяти; у той же час вони повинні виробляти концепції/ідеї.

Обсяг інформації, яка повинна бути опрацьована, значний, надзвичайно різномірний щодо його змісту, і його представляють і вимагають на рівнях абстракції і деталізації, які суттєво варіюються. Крім того, зміст, над яким треба працювати, пов'язаний із дуже складною комунікативною діяльністю – необхідністю передати інформацію, вирішити проблему, розробити стратегію ... чи приймати рішення...» [169, с. 345].

На рівні прагматики взаємин чи не найсуттєвішу роль відіграють особистості, яким довірена керівна роль у професійній діяльності. Їхні людські якості – честь, гідність, людяність, професіоналізм, воля до досягнення мети, чесність, моральна чистота, комунікабельність, дисциплінованість, уміння формувати команду і її мету, постійна робота над самовдосконаленням; володіння стратегією і тактикою кризової діяльності; довіра до підлеглих (стратегічна; персональна; корпоративна); професійна компетентність – постають гарантованою умовою успішного правового діалогу правоохоронних органів. Якщо основний комунікатор – керівник, то він задає і основну тональність діалогу, реалізуючи такі принципи взаємодії, як професійність комунікації, діалогічна активність, ініціативність інтеракції, визнання пропорційно-компетентної відповідальності, обговорення умов виправданого ризику.

Проблемою правового комунікативного діалогу і водночас суперечністю є абстрагування від способу мислення Іншого. Дослідники Огден і Річардс допускають «збій» у такій ситуації, проте зауважують, що «критерієм успішності комунікації залишається ідентичність свідомості мовця і слухача» [39, с. 23].

Саме ця ідеалізована схема діалогічної співпраці трапляється у практиці ОВС не так часто. Відчуття командної єдності, згуртованості значною мірою залежить від керівника.

Томас Спранз-Фогасі, аналізуючи комунікативну практику керівника, зауважує, що «приблизні (орієнтовні – *Л.Ф.*) особливості дії інтегруються у серію інших дій, таких як: надання інформації, обговорення і вирішення проблем та конфліктів, відстоювання думок і т. д.» [169, с. 332]. Дослідник справедливо зауважує, що жодна галузь досліджень: ні соціологія, ні менеджмент, ні комунікативістика, ні теорія інформації, ні організаційна психологія, не дають ніякого систематичного опису систем комунікативних мереж вищого управлінського персоналу. А це означає, і ми з цим погоджуємося, що якщо не визначені магістральні комунікативні мережі і завдання, то робити висновки «про комунікативні контакти» можна лише частково. Цей висновок саме і стосується взаємодії ОВС та митних органів: робота щодо структурування системи комунікації ще очікує своїх подальших якісних досліджень. У випадку правильності зазначених гіпотез взаємодія може створити цілком функціональні моделі захисту прав і свобод людини і громадянина.

В основі діалогічно-прагматичної взаємодії управлінського персоналу ОВС і митних органів лежить загальноновизнаний дослідниками «принцип постійної роботи комунікації над метою організації, її реалізацією і вираженням» [169]. Сюди відносимо і запропоновані керівниками концепції виконання конкретних завдань, які стосуються мотивації мети і їхньої координації із загальною метою. Мотивом є завдання, поставлене суспільством, у даному випадку – запобігання економічним злочинам, транснаціональній злочинності, наркобізнесу та ін. Тобто роль керівника залежить від ряду обставин глобального характеру.

Хоча дослідники відстоюють думку, що вплив факторів соціального середовища не жорсткий, однак неоднозначний через ряд впливів – психологічних, біологічних, фізіологічних та інших, які не є і не можуть бути абсолютними у суб'єкт-суб'єктних взаємозв'язках. Відтак сутність людини у комунікативній взаємодії впливає на структуру і семантику правової/неправової поведінки і комуніканта, і комунікатора. Тобто, у

даному випадку у схематичній моделі комунікативної взаємодії ОВС – митні органи присутня і третя сторона діалогу (а це вже полілог) – людина, суб'єкт права (держава і т. ін.). Керівна роль у зв'язку з цим посилюється, однак і ускладнюється рядом факторів. Зокрема, до проблем комунікативної взаємодії, на які має транслюватися прагматика діалогу, керівника, належать:

1) загальна недосконалість, а подекуди і відсутність напрацьованих діалогічних зв'язків між правовою і моральною системами, правовою і економічною, правовою і політичною [216, с. 350];

2) превалювання в діалогічній практиці «насильницького аспекту права» замість правокомпромісного чи правоконструктивного;

3) відсутність якісних трансформацій у правовій діалогічній співпраці ОВС з іншими правоохоронними службами;

4) проблема розширення концептуального простору правового діалогу через недовіру одного відомства до іншого;

5) взаємна комунікативна непрозорість і відсутність напрацьованих взірців правового діалогу.

Ще одне прагматичне у професійному плані питання – це складність взаємовідносин: «орган – організація – напрям діяльності», що позначається і на взаємодії ОВС-митні органи. Обидві сторони діалогу перетинаються і «не ієрархічним» способом. Тому їхні керівники – позиціонуються як основні комунікатори. У даному випадку цим актуалізується потреба забезпечення рівноправного суб'єкт-суб'єктного діалогу в комунікативній діяльності ОВС – митні органи. Це і полегшує діалог, і водночас ускладнює його. Будь-яка імперативність хоча б однієї зі сторін породжує конфлікт, про що свідчить опитування (див. Додаток Б).

Взаємопереплетеність комунікативних намірів різних суб'єктів права у правовій та протиправній комунікації спонукає до необхідності поглиблення аналізу діалогічної правової професійної комунікації, урахування як напрямів, так і одержувачів інформації, завдання комунікантів у випадку перевищення повноважень і т. д.

Окрім вербального і візуального каналів, на нашу думку, не менш важливим є знаковий невербальний канал комунікації, завдяки якому здійснюється взаємодія суб'єктів права, які перебувають в офіційно-ділових стосунках.

Твердження про універсальність візуальної комунікації, що не вимагає попередніх навичок її сприйняття, – несправедливе. Навпаки, саме такі навички «попереднього знання списку одиниць» візуальної комунікації, до якої можна віднести невербальні засоби, детермінують (доповнюють і увиразнюють) зміст висловлювання. Причому, у порівнянні з вербальним каналом візуальний із його невербальними складовими є значно більше семантично наповненим.

Саме цей спосіб діалогізації – психологічну ідентифікацію особи – успішно використовують у своїй практиці працівники митниць. В інших галузях цей рівень комунікативної взаємодії зневажений. Проблема, якої поки що не порушували дослідники, полягає в тому, що така недооцінка вказаного каналу комунікації ОВС засвідчує недостатність його освоєння, що впливає на ефективність порозуміння у цій соціально важливій взаємодії.

Базові уявлення про культуру співпраці створюють адекватність умов для комунікативної (діалогічної) взаємодії, а різні базові уявлення чи незнання комунікантів є причиною непорозумінь.

На них впливають і їх ускладнюють інші причини:

- 1) невизначеність меж юридичного закріплення основ взаємодії;
- 2) ненормований робочий день;
- 3) вплив політичних та ідеологічних принципів;
- 4) складність морально-психологічного клімату;
- 5) незнання базових принципів професійної діяльності;
- 6) протиставлення себе організації та меті її існування;
- 7) бойкотування професійних вимог;
- 8) недосконалість законодавчої бази, яка регламентує професійну діяльність, у даному випадку – правоохоронну.

Усе вищезазначене і позначається на виборі стилю правового діалогу у взаємозв'язках митних органів з ОВС.

Як взаємодія, координація, так і співробітництво ставить учасників правової комунікації в умови побудови діалогу в рамках професійних вимог заради:

- 1) урівноважування (координація) різноспрямованих дій через їхнє обговорення;
- 2) реалізації праксеологічної мети шляхом забезпечення правового консенсусу.

Методологічно визначеним є шлях до конструктивного діалогу: істинний (раціональний) консенсус досягається через посередництво дискурсу – діалогічно рівноправної процедури аргументації – і являє собою універсальну (значущу для всіх розумних суб'єктів комунікації) згоду.

Щоб вивчити різноспрямовану сутність діалогізації ОВС і митних органів, для її аналізу візьмемо за основу диференціацію, запропоновану О. Осадчим, який розрізняє п'ять різновидів стилів взаємодії.

До них автор відносить: аналітичний стиль, який ми розуміємо як взаємодію, що реалізується через аналіз впливу зовнішніх обставин і їх урахування щодо внесення змін та адаптацію дій і діалогів у рамках права. Другий не менш поширений у практиці міжкорпоративної взаємодії різновид стилю має, за визначенням автора, назву «реактивний». Суть його, на нашу думку, збігається із стратегічно діалогічним: необхідне «реагування на зміни зовнішнього середовища у режимі реального часу...». Концептуальним для унормування діалогу між відомствами є такий різновид діалогу, який формується на підставі так званого «пошукового», або, за визначенням О. Осадчого, «креативно орієнтованого». Автор наголошує на врахуванні умов інноваційного розвитку зі змінами «зовнішнього середовища» [180, с. 289].

Не відкидаючи такого підходу до побудови діалогу, зазначимо, що у даному випадку до креативності може і повинна прагнути сформована професійна особистість, яка, окрім зазначеного стилю поведінки у співпраці,

повинна володіти фаховими якостями перемовника (високий рівень аналітичних здібностей, бездоганне знання законодавства та належний рівень ділових якостей і загальної культури, добре розвинений лексичний запас).

Щодо інших стилів, які виділяє автор, – а це проактивний і захисний, – то вони, на нашу думку, не характерні і не є знаковими для окреслених нами відносин у правоохоронній діяльності, окрім конфліктно прогресуючих ситуацій.

Вважаємо, що у діалозі працівників ОВС і митних органів можна виокремити ще додатково інше розмаїття стилів, серед яких: критично-пошуковий, що полягає в неоднозначності оцінок щодо дій конкурентів та спробі через аргументовану критику віднайти діалогічні засоби спільного успішного вирішення проблем. Ще один стиль взаємодії – це консенсусно-імперативний – як спосіб, практикований необхідністю віднайдення згоди через волю, сформовану громадськістю, суб'єктами права, нормами права. Ці нові (за нашою інтерпретацією) стилі взаємодії не вичерпують переліку реальних стилів, поділ на які, як і в О. Осадчого, є дещо відносним і таким, що потребує конкретизації на основі діалогічного підходу.

Отже, обираючи стиль взаємодії, комунікативні зв'язки набувають своєї практичної реалізації. Основним її засобом постає діалог. Діалог не заради діалогізації, скерований на звичний обмін інформацією. Хоча і він (обмін) постає на фоні обраного стилю взаємин визначальним для досягнення успіху в обговоренні спільних професійних завдань, таких, як профілактика адміністративних деліктів, запобігання кримінальним злочинам, розв'язання проблемних завдань поточного характеру. Ключовим у підходах діалогізації є інформаційний вплив, взаємообмін інформацією із подальшим дотриманням рівності учасників діалогу, самостійного вибору засобів для реалізації мети. Самостійність і свобода комунікативної поведінки підсилюються «відсутністю прямого підпорядкування» [169, с. 370–371] у зв'язках ОВС з іншими суб'єктами взаємодії. У такому випадку частотність переростання правового діалогу у полілог висока.

Як зазначають дослідники, «узгодження досягаються або за допомогою координації (присутні як мінімум три суб'єкти, причому один з них організовує, створює умови для взаємодії інших) або співробітництва» заради встановлення істини [169, с. 371].

Однак примус обох сторін діалогу до пошуку істини дуже тісно пов'язаний із умовами його функціонування. «Лише у вільному суспільстві, яке реалізовує розумність своїх членів, комунікація могла б розвинути у вільний від примусу діалог всіх зі всіма, який є прикладом як взаємного формування самототожності, так і ідеї істинної згоди» [113, с. 1212–1213].

Комунікативна особистість, за Л. Феєрбахом, може розвиватися саме в умовах буття свободи, буття людини, буття права. І почуття свободи водночас, на наш погляд, повинно виформовуватися на відповідальності, самодисципліні і суспільній дисципліні, що лежить в основі діалогічних взаємин.

У діалогічній прагматиці антропологічно-правового змісту основу взаємин становить тип взаємодії із усталеним, виробленим практикою різновидом діалогічної культури, а саме універсалізована модель поділу процесу комунікативної взаємодії на:

- 1) стадію прескриптивну;
- 2) організаційну;
- 3) реалізаційну;
- 4) посторганізаційну стадію процесу взаємодії [219].

Кожній із названих стадій притаманний такий рівень професійної взаємодії, якому властива діалогічна єдність із високим рівнем відповідальності, поваги і довіри до партнера, відчуття виконання спільних завдань.

Від прескриптивної стадії (початкової) – в обговоренні, координуванні, плануванні спільних заходів правоохоронного змісту і до останньої (посторганізаційної) визріває потреба мати відпрацьовані точні

формулювання, які обом службам (ОВС і митні органи) ще треба детально розробляти. Розпочинати проектування варто із найпростіших вже відомих у науці засад організаційної культури взаємодії: у людській буттєвості це можливість, фактичність, необхідність.

У класичній науці розроблена типологія такої культури фахівцями західного менеджменту, зокрема Джеффри Зоненфельдом. Учений розрізняє сім різновидів корпоративної культури, серед яких такі, які методологічно близькі до практики діяльності різних підрозділів правоохоронних структур. Враховуючи характер взаємодії ОВС і митних органів, у випадку потреби прийняття ризикованих рішень, за умови встановлення безпосереднього і швидкого діалогічного взаємозв'язку стимулюються ініціатива, новаторство, талант. «Вільними гравцями» стають саме ті, які виявляють такі професійні якості, вони названі «бейсбольною командою». Вказаний інваріант культури співпраці має найширше функціонування і в комунікативній діяльності. До неї наблизений ще один. За визначенням Д. Зоненфельда, це «клубна культура» взаємодії, яка «характеризується лояльністю, відданістю та спрацьованістю командної роботи», яку виконують високопрофесійні люди [169, с. 220].

Однак цього типу комунікативних стосунків досягати складно, оскільки забезпечити такі якісні показники в роботі з обох сторін учасників діалогу непросто (як для внутрішньоорганізаційної діяльності, так і зовнішньої).

Позитивний результат правового діалогу може бути досягнутий ОВС – митними органами, в яких керівники виявляють у процесі комунікації належну корпоративну культуру, позиціоновану через добре налагоджений професійний діалог двох правоохоронних інституцій.

На співпрацю через компетентний діалог налаштовані організації із таким різновидом міжорганізаційної культури, яку за аналогією типу

корпоративної культури можна назвати «культура влад». Міжорганізаційний якісний діалог формується за сформованою моделлю ієрархічної структури, в якій провідні ролі належать керівникам із їхніми особистісними здібностями, людськими якостями і професійною компетентністю.

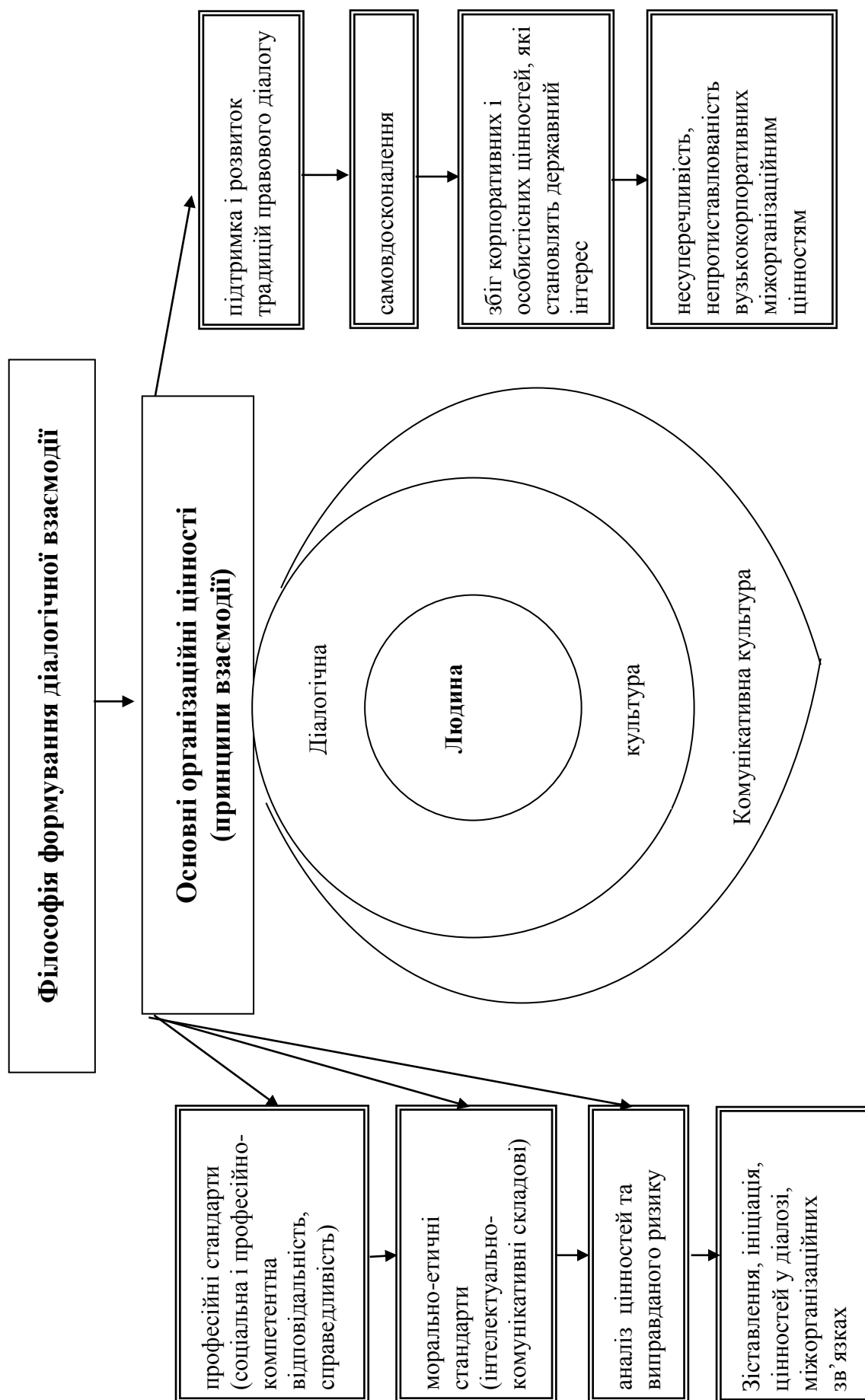
Отже, стиль організаційної культури скеровується на повагу до закону, демократизм, людяність, колективну (командну) взаємодію. Відтак у поле зору аналізу діалогічної антропології права з огляду на прагматику взаємин потрапляє основний і визначальний сутнісно змістовний чинник, а саме – організаційна комунікативна культура взаємодії гуманістичного взірця.

Узагальнюючи сказане, можемо вибудувати узагальнену схему організаційних цінностей, покладених в основу діалогічної практики і всіх галузевих її видів, у т. ч. ОВС і митних органів.

Отже, для формування пріоритетних цінностей, які впливають на комунікативну взаємодію, важливими є: умови роботи, культура взаємодії, рівень корпоративної культури і сформованих традицій, до яких віднесені: особистісні якості, повага до закону, комунікативні здібності (діалог, спілкування), ставлення до роботи; особиста відданість справі, відповідальність, сформованість морально-етичних засад діяльності (див.: схему «Філософія формування діалогічної взаємодії»).

Серед організаційно-управлінських проблем найбільш складною є діалог або його відсутність на основі недостатнього рівня інформаційно-аналітичного забезпечення в ході взаємодії [69, с. 211].

З метою усунення таких хиб потрібне створення спеціальних аналітичних підрозділів, які забезпечували б збір і аналіз даних, їхній аналіз, виявлення закономірностей та прогнозування, своєчасне взаємоузгоджене вироблення проектів рішень, спрямованих на успішне виконання правоохоронних функцій через основний інструмент взаємодії – правову комунікацію.

Правовий діалог дає можливість осмислити узгоджені прийоми проведення спільних оперативно-розшукових заходів ОВС і митних органів, правильно їх організувати. Так само правильно розроблена стратегія діалогічної прагматики може стати єдино вивіреном засобом поглиблення обізнаності (однаково професійної) обох сторін взаємодії із криміногенною ситуацією та подолання інформаційних бар'єрів.

Отже, діалогічно-прагматична форма взаємодії ОВС-митні органи позиціонує видозміни саме в означеному руслі. Щоб вона була успішною, потрібна чітка законодавча регламентація взаємодії (галузевої – внутрішньої і зовнішньої); освітня стратегія, якою треба передбачити у формуванні фахових навичок подолання відомчих бар'єрів діалогізації; створення сучасної єдиної системи взаємного інформування та оволодіння методикою своєчасного реагування «на ініціативну інформацію» [74, с. 204].

Така система інформаційного обміну в діалозі ОВС – митні органи потребує своєї уніфікації для всіх підрозділів правоохоронних органів на основі творчого освоєння практики взаємодії поліції та митних служб країн ЄС, у межах організаційної культури ведення діалогу.

3.4 Діалогічно-правова освітня модель професіоналізації працівників ОВС

Наявність наукових теорій не знімає з порядку денного потреби вивчення сучасних діалогічно-прагматичних процесів та вироблення нових принципів правової організаційної взаємодії. Маючи добре розроблений у різних дотичних до філософії права науковий апарат, постає потреба використовувати його творчо з урахуванням новітніх методологічних підходів і розробок з метою підвищення освітнього значення комунікативної взаємодії у подоланні кризових явищ, властивих періоду глобалізаційних

процесів. Шлях до цього – у постійному самовдосконаленні, самоосвіті, освіті у контексті розв’язання актуалізованого діалогічно-правового концепту. Він полягає в освоєнні прийомів та засобів здійснення правового раціонально сформованого діалогу на етапі комунікативної взаємодії у практиці ОВС.

До методологічних основ правової освіти у цій ділянці можна віднести: 1) антропологічно-правові та філософсько-культурологічні методологічні напрями; 2) засадничі світоглядно-національні традиції та загальноєвропейські цінності; 3) загальнонаукові об’єктивно спричинені методи гносеології, аналізу закономірностей функціонування діалогічної прагматики.

Підставами для таких підходів є наступні аргументи. Починаючи від реалізації мотиву формування діалогу, пошуку єдиних спільних інтенцій у професійному контактуванні, встановлення консенсусу, урівноваження позицій сторін діалогу, уміння аналітично виважено використовувати інформацію і аж до вміння будувати аргументаційний ряд та долати недоліки іміджу правоохоронних органів, недовіри до них – пов’язані із потребою підвищення освітньої ролі навчальних закладів в означеному процесі. На жаль, дана сфера вироблення професійних навичок до цього часу не формується через відсутність засвоєння виробленої на європейському рівні і творчо адаптованої вітчизняною освітньою концепції. Натомість правові колізії у цій сфері взаємодії вирішуються спонтанно, на інтуїтивному рівні. Проблемам організаційної співпраці через комунікативну реалізацію, крім вітчизняних дослідників (А. Єрмоленко, А. Почепцов та ін.), приділяли увагу зарубіжні дослідники К.-О. Апель, Джайлз, А. Кізер, М. ван Хоек, А. Мюллер, Д.А. Сіллінс та ін.). Проте щодо формування діалогічно-антропологічного спрямування міжорганізаційної співпраці у правовому полі на освітньому рівні у вітчизняній філософсько-правовій науці зроблено дуже мало.

У різні конкретно-історичні періоди функціонування, розвитку та становлення держави неоднаковість філософсько-правового трактування

реалізації права відображала конкретно-історичну форму правосвідомості суб'єктів. Комунікативний підхід до правового розв'язання взаємостосунків не брали до уваги, оскільки диктат не сприймав інакомислення. Право вибудовувалося на подоланні протистояння. Зміна режимів через одвічне прагнення людини до свободи відкрила шлях до утвердження глибинних основ розвитку справедливого суспільства – це реалізація особистісного розуміння правопорядку у спільності, цілісному світобаченні, із поважанням прав та інтересів Іншості. Плюралістичне начало, через яке можна змінити правові засади, спроможне не лише детермінувати існування і розвиток правової особистості, а й регламентувати дії у рамках вироблених суспільством цінностей через вплив інших суб'єктів.

Характер правового діалогу у процесі комунікативної взаємодії оновлює концепцію права як інтерсуб'єктивного феномена у плюралістичному суспільстві. Такий аналіз дозволяє створити нову концепцію філософсько-правового розуміння правовідносин, у центрі якої – норми професійно-комунікативної дії правового суб'єкта як правового діяча та відхилення від правової норми. Прагматика правових цінностей спонукає до обґрунтування рамок нормативних інтенцій (намірів) у професійній комунікації правників (примусу і свободи).

У сучасних умовах розвитку суспільства поведінка людини формується під впливом всієї системи соціально-економічних відносин духовних, політичних за умов активної ролі громадянської свідомості. Якщо юридична антропологія трактує право як інструмент, який створюється кожним суспільством для розв'язання в ньому конфліктів, то способом і засобом реалізації такого права є саме діалог, комунікативна діяльність, а тому сучасне право повинно ставати все більшою мірою правом примирення, а не протистояння комунікантів консенсусним правам. На цьому етапі відкриваються широкі можливості для використання свободи комунікації і водночас толерантності та рівності. На основі досягнень юридичної антропології у новому світлі постає проблема суверенітету особистості.

Сприймаючи позитивно ідею сучасної освітньої моделі, яка повинна бути вибудована, на нашу думку, на основі «запровадження інтегративного навчального курсу «людинознавство» (ідея Б. Мещерякова) та відкриття антропологічних факультетів «у якості експериментальних площадок із «виращування» нової практики освіти, що розвивається...» [196, с. 22], у розвиток цієї концепції додаємо: треба запроваджувати курс вивчення правової комунікації, діалогічної антропології права. Тим більше, що така необхідність, на нашу думку, слушно сформована Львівською лабораторією прав людини і громадянина НДІДБ АПНУ. Нею зауважена потреба «визначення та систематизації сучасних різновидів (антропології), а також встановлення зв'язків між цими різновидами і між ними й деякими суміжними галузями знань» [196, с. 22].

Докорінно змінити підходи до комунікативної взаємодії ОВС можна через нову філософію діалогізації взаємин: відому вже демократизацію навчально-виховного процесу, оволодіння професійними, фундаментальними, науковими та прикладними знаннями сучасного взірця. Враховуючи виклики сучасності, процес демократизації освіти повинен спиратися на норми права і принципи моралі, загальнолюдські цінності. В освітній галузі потрібна реальна зміна змісту підготовки правоохоронців на основі наявної сучасної європейської моделі організаційної комунікації. Спроекуємо цей процес, взявши за методологічну основу та цінне, що є в концепціях відомих американських і німецьких дослідників А. Кізера, А. Мюллера, А. А. Сіллінс, частково Ю. Габермаса і ін., оскільки творче використання їхніх ідей сприяє відбору тих основ вітчизняної освітньої системи, які здатні зрушити стереотипні підходи до підготовки сучасних фахівців правоохоронних органів, стимулювати постійну потребу вчитися.

Лише в колективній співпраці, через єдино вивіреним способом буття людини у правовій реальності її діалогічна правова взаємодія спрямована на пошуки нормативної згоди.

У побудові методології нової науки придатним є підтвердження теорії комунікативної дії Габермаса: обґрунтованість переходу від соціальної теорії, що ґрунтується на концепції цілераціональної дії, до теорії комунікативного суспільства. Це підтверджує і філософське бачення та обґрунтування (Rechtfertigung) сучасної, за К.-О. Апелем, кризової ситуації людства, яка полягає у викликові «морального розуму», трактує характер сучасного становища, що полягає «у необхідності макроетики» [64, с. 231]. Йдеться про те, щоб в основу освіти закласти концепцію відповідальності людства «за наслідки своїх колективних дій у планетарному масштабі». Німецький учений апелює до морального розуму. Важливо продовжити ряд небезпек, що стосується людства в цілому: це, на наш погляд, і стан всезростаючої агресії, яка породжує все нові види злочинів, здатних знищити людство. Концепти «правник», «злочинець», «діалог», «дія» практично значною мірою вже визначають тип сучасних відносин і відповідно правової чи протиправної комунікації у суспільстві.

Умовою формування діалогічно-прагматичної концепції, покликаної заповнити істотні прогалини у створених парадигмах, є міждисциплінарні зв'язки, які творять ґрунт для взаємодоповнюваності теоретико-методологічних основ філософії права. Це теорії організаційної діяльності; теорія правової комунікативістики; правової синергетики; правової герменевтики; соціопсихолінгвістики; теорія інформації. Пізнавально-практичні знання такого універсального спрямування відтворюватимуть у складній структурі теоретичних філософських ідеалів ряд методично синтезованих підходів до розуміння норм, теорій та схем наукових поглядів на сучасну парадигматику ціннісної структури філософії права. Комунікативний підхід до права активізує новітні пріоритети у формуванні концепції консенсусного взаємовпливу індивіда як суб'єкта плюралістичного суспільства на суспільні відносини, на культивування рівної свободи і відповідальності кожного учасника діалогу у контексті вирішення назрілих проблем.

Методологічним концептом навчання постають сформовані у результаті діалогічної практики дослідження американських вчених, суть яких полягає в тому, що процес взаємного визнання комунікантів і діалог є «центральними складовими підтримання порядку в суспільстві».

«Через спілкування поліцейських вибудована теорія впливу сучасних комунікативних та інформаційних технологій на поліцейські організації та особливості комунікації у вирішенні кризових ситуацій». Основний висновок, зроблений дослідниками, полягає у наступному: «використовуючи діалог, організація може посилити законність і свою автономію через взаємодію із громадськістю» [247, с. 45].

Юрген Габермас вибудовує свій підхід до участі суб'єктів, які «діють комунікативно»: «вони вільні від праці створювати синтети, які об'єднували б світ у єдине ціле. Вони знаходять його вже даним у контексті життєвого світу, який настільки уможлиблює їхні комунікативні дії, наскільки він сам, зі свого боку, зберігається завдяки медіумам суспільного процесу взаєморозуміння» [66, с. 280]. Відтак наступна освітня складова у концепції діалогізації – це гуманізм, який «не наполягає на самоствердженні». Він, як і «комунікативний розум, має історичний характер»; потреба «вчитися розуміти амбівалентії, нам притаманні, як і заклики до посилення відповідальності» [66, с. 284]. До нової концепції має бути співвіднесена нова філософія методології права.

Хоча методи комунікативної практики ще залишаються до кінця не виробленими, у програму навчання треба включити спрямованість їх на консенсусно-регулятивні наслідки правового діалогу. Цій галузі методологічною основою можуть прислужитися практичні узагальнення американських реформаторів, які переконали поліцейські організації прийняти реформи, спрямовані на удосконалення внутрішньої комунікації. Деякі з них включали зміни у формальних аспектах організації, таких, як структура, правила, політика і способи дії. Інші включають зміни в

неформальних аспектах організації, таких, як цінності, ставлення, організаційна і професійна культура [247, с. 58]. Водночас достатньо вивченими американськими дослідниками є складові комунікативної культури – імпліцитна і експліцитна. Охорона порядку в суспільстві розглядається як вирішення багатьох проблем у внутрішньому і зовнішньому середовищі поліцейських організацій. Розвиток громадського партнерства і використання технології вирішення проблем співпраці може створити безпечне, без страху і задоволене суспільство. Прийняття різних стратегій організаційних змін передбачає створення менш бюрократичних поліцейських організацій. Зasadничою методологічною ознакою даної освітньої програми мають стати зовнішні і внутрішні критерії охорони порядку в суспільстві, які передбачають, що освітнє поліпшення діалогової стратегії комунікації принесе багато користі.

Відтак, з'єднавши концепції і теорії відносин з громадськістю, організаційної теорії і роботи поліції, може бути отримана структура, яка підкреслює роль комунікативної реформи в роботі працівників, а саме в охороні порядку в суспільстві. Виникає багато запитань щодо відношення між охороною порядку в суспільстві і комунікацією, її ідеального впливу на зміни у суспільстві у взаємозв'язку із правовою діалогічною (комунікативною) культурою, яка поки що перебуває поза контекстом навчальних програм вищої школи відомчого характеру. Однак саме постановка проблем – це вже крок до їхнього вирішення.

У побудові навчальних програм варто врахувати основну прагматичну мету. Ефективність комунікативного акту формується на основі досконалості діалогу, на основі моральності мовлення, солідарності учасників, свободи їхньої комунікації. Однак за Габермасом – це не контакт свідомостей, а координація дії, орієнтованої на справедливість, що особливо важливо для практики правоохоронної діяльності. Ці норми Ю. Габермас синтезує через такі ключові поняття та «сміслові домагання»

(Geltungsansprüche) людського мовлення: зрозумілість, правдивість, істина, моральна правильність [101, с. 280].

Хоча етика спільної відповідальності ставиться під сумнів як утопічна ідея, Апель схиляється до браку поняття консенсусно-комунікативної раціональності, що виявляється «у розумінні регулятивних конвенцій», на яких, як справедливо стверджує дослідник, «насправді мають базуватися цільові та оцінні уподобання суспільної практики».

Відкрити шлях до розуміння комунікативних проблем професійної діалогізації, а також вивчати державно-правові закономірності усіх діалогічних процесів, що відбуваються у правовому полі та поза ним, треба, враховуючи методологічні засади С. Максимова: сучасний «дискурс легітимації» обґрунтовує поєднання дії народного суверенітету з системою прав людини. Зміст останніх полягає в тому, що вони інституціалізують комунікативні умови для формування розумної волі. Це означає, що легітимними визнаються лише ті регулятиви, які могли б бути прийняті всіма можливими зацікавленими особами. У цілому особиста і публічна (громадянська) автономії взаємно доповнюють одна одну, однак при цьому пріоритет знаходиться на боці прав людини [162, с. 298].

Методику вивчення діалогічно-антропологічно-правової діяльності варто доповнювати систематичним аналізом її недоліків, на основі яких і актуалізуватиметься стратегія взаємодії правоохоронних органів.

Із переліку характеристик комунікації для галузевої правової діалогізації недослідженою є дихотомія агресивного – сприятливого діалогового середовища. Суперечливість, притаманна фаховій комунікації, має бути в освітній моделі відображена змістовою політикою тренінгів.

На нашу думку, семантика навчального процесу ґрунтується на вивченні основних помилок у комунікативній взаємодії та їхнім розпізнаванням:

– використання недостовірних, помилкових даних, дезінформація;

– інформація погано організована (невдало складене повідомлення, сформульоване не чітко, містить помилки, збіднене емоційно); інформація неактуальна, неповна, надмірна, невдало структурована;

– погано дібрані терміни (коди) повідомлення (вони неточні, двозначні, невідомі адресатові і т. д.);

– повідомлення раннє або запізнїле;

– недостатньо відрегульовані міжособистісні взаємодії, а також перешкоджання (свідоме) діалогу [60, с. 179].

Методикою освоєння прагматичного модусу треба запрограмувати вироблення уміння запобігти спротиву діалогічному контакту, що має важливе значення у правоохоронній практиці – це намагання ухилитися від взаємодії з двох причин: або на це є підстави (давно відома інша точка зору, неправдивість комуніканта, його нещирість, підступні плани, що, за його задумом, мають бути реалізовані з допомогою створюваної громадської думки), особиста неприязнь, небажання витратити свої зусилля на слухання. Спротив до правової комунікації через недовіру, як і всі вищеназвані проблеми, хоч і є причиною психологічних бар'єрів, проте можуть бути (хоча б частково) повернуті у правове русло або знівельовані. Так, правовий діалог може бути змінений і побудований у формі постановки логічно пов'язаних риторичних запитань, які до певної міри змінюють контекст інтенцій або пояснюють дискусійні аспекти.

У методологію формування нового курсу мають бути закладені притаманні сучасній науці методи: порівняльно-правовий, синтезу, аналізу, зіставлення та ін. У поле аналізу повинні бути віднесені проблемні питання. Наприклад, складно приймати рішення за умови частих посилань «на один базовий опис чи одну особистість», оскільки організація стає «авторитарною, ригідною і схильною до групового мислення». Така ж складність взаємодії з'являється і тоді, коли «нова політика» з'являється щотижня, «і кожний новий день виникає нова процедура» [169, с. 175]. За таких різких коливань неможливо досягти як позитиву у формі «сприятливих умов», так і уникнути

загроз. До цього ж можна додати і складність «визначати дієздатність певних ідей і методів» [169, с. 175].

Методологічно важливий спосіб «контекстуалізації», на думку автора (Д. А. Сіллінс), відіграє «ключову роль у тому, щоб встановити «відповідний момент для відкритості (багатоманітності думок) і свободи дій. Безмежна відкритість рідко є ефективним методом комунікації». Автор застерігає від того, що «організації часто прагнуть інституціалізувати комунікативну інтеграцію, заохочуючи обережну поведінку і закриту комунікацію». Тим більше, що «часто існують приховані правила, які перешкоджають обговоренню на нарадах проблемних питань... Розкриття спеціальної інформації може створювати ризик для співробітників із більш низьким статусом. Прозорість і ясність у безвихідній ситуації може лише ускладнити стан справ, тоді як завдяки двозначності і невизначеності дають можливість виражати почуття без особливих негативних наслідків». Саме у такому варіанті поведінки взаємодії контекстуалізація відіграє важливу регулювальну функцію (див. Додаток 3) [169, с. 176].

Як для контекстуалізації, так і для вироблення методологічних принципів нової дисципліни важливим є встановлення засадничих елементів, що лягають в основу предмету. Назвемо основні.

Ключову роль в діалогічно-прагматичній взаємодії відіграє інформація. Йдеться не про врахування методики вироблення вмінь нагромаджувати її (хоча це надважлива складова), а про психосоціоюридичні навички практичного її використання під час побудови правового діалогу. Оскільки інформація проходить двоканальну інтерпретацію: а) крізь призму власного соціального досвіду; б) крізь призму психологічного сприйняття особистості, то інформаційний аспект комунікативної (діалогової) компетентності людини має освоюватися на основі інформаційної теорії емоції, запропонованої відомим психологом П. Симоновим. Суть її зводиться до формули:

$$E = F (n (I_i - I_c \dots)),$$

де E – емоційна сила, якість вияву переживань;

F – величина і специфіка активної потреби в даній ситуації;

n – оцінка вірогідності (можливості) задоволення даної потреби на основі досвіду;

I_i – інформація про засоби, прогностично необхідні для задоволення наявної потреби;

I_c – інформація про засоби, наявні в людини у даний час для вирішення проблеми, задоволення потреби [208, с. 125].

Дослідниця так конкретизує наявність емоційного стану особи:

1. За умови відсутності потреби в одержанні інформації, згідно з формулою, рівняння практично набуває нульового вирішення – емоції в цьому випадку відсутні.

2. Якщо людина володіє інформацією (I_c), яка потрібна їй «тут і зараз», то рівняння знову перетворюється в O : емоції не виникають.

3. Якщо перед людиною виникає термінова потреба (у зв'язку із гостро проблемною ситуацією), то людина покладає на її вирішення усі зусилля, відкидаючи емоції.

Якщо ж I_i більше I_c , тобто необхідно терміново вступати у діалог, а з'являються труднощі, виникає дефіцит інформації – і як наслідок – стрес. Важливою складовою процесу навчання виступає формування вміння комунікатора подолати проблему, врахувати особисті потреби: в самозбереженні, безпеці, турботі про імідж та ін. На цій підставі виникає потреба пошуку нової і доповнення старої інформації. Все це разом впливає на пошук, прийом, осмислення, відправлення, відтворення інформації, реорганізацію раніше здобутого досвіду.

У методології науки акцент має набувати свого втілення на рівні детермінації правової інформації як основи комунікативної взаємодії в ОВС, представленій окремим ґрунтовним розділом. Якщо надлишковою інформація ніколи не буває, то селекція інформації – вибірковість донесення її до суб'єкта, свідомий її відбір, спрямований на запобігання негативним

явищам. По-перше, будь-які відхилення від норми в усному чи писемному мовленні (від лексичних до фактичних) – призводять до негативних наслідків. Особливо небезпечними такі помилки є в офіційно-діловому спілкуванні, участь у якому беруть правники та інші комуніканти. По-друге, важко визначити, якими будуть наслідки помилок юриста, але точно можна сказати, що причиною їх є суб'єктивні сприйняття і спотворення явищ, речей, фактів. Це трапляється не завжди лише через неуважність, що у психології має назву «ефекту депресії» (від лат. – розсіяний, розсипаний).

Цей бар'єр у кількісному відношенні набуває такого моделювання:

Позначимо:

- інформацію, яку треба передати іншим – 100%;
- здатність вербально оформити повідомлення – 90%;
- реальне озвучення інформації у залежності від індивідуальної здатності говорити/писати – 80%.

Втрати на шляху сприйняття:

- комуніканти чує свого співрозмовника на основі сказаного приблизно 70%;
- співрозмовник розуміє майже 60%;
- відсоток відкладеного в пам'яті близько 25%.

Такі розміри реальних втрат у соціальній комунікації окреслює В. Сергєєва [208, с. 148].

Методикою викладання варто передбачити освоєння вказаних проблем з метою запобігання ускладнень у діалогічній практиці. До таких психолінгвістичних і комунікативних втрат належать порушення вимог, які відіграють ключову роль у процесі діалогу: це пам'ять, асоціації, запам'ятовування, відтворення, пізнавання, згадування, пригадування, словесно-логічна пам'ять, оперативна пам'ять, короткочасна та довгочасна пам'ять. Процеси чуттєвого пізнання мають індивідуалізований характер. Будь-яка подія є елементом зовнішнього світу, який людина інтерпретує із певною мірою огріхів.

Цей аспект професійних знань поки що зневажений, а тому необхідна його акцентуація, скерована на прагматику.

Незважаючи на соціальні відмінності, один із комунікантів може віддавати перевагу «рівноправній» тональності, а інший суб'єкт уникає її. Правовий діалог у такому випадку унеможлиблюється. У процесі навчання на таких труднощах варто зосереджувати особливу увагу. Тренінгові методи повинні охоплювати і наступне.

У формуванні нової філософії викладання діалогічної дисципліни актуалізується комунікативне прагнення забезпечення юридичної гарантії безпеки у професійній правовій комунікації, що трактується як провідний принцип. Інфляція норм права спонукає до встановлення меж правового діалогу.

Правовий текст з його вербальними і невербальними засобами викликає у різних суб'єктів права різну інтерпретацію. Герменевтичні варіанти у трактуванні юридичних фактів породжують комунікативні суперечності, семантико-правове значення яких підтверджується: 1) широким соціальним контекстом; 2) умовами аргументації. Їхнє вивчення переконує у необхідності концептуалізації знань про те, як навчитися висловлювати сторонам діалогу свої позиції.

Для цього придатною є методика зарубіжних дослідників. Правда, щодо різноманітності думок, то вчений робить таку важливу змістову заувагу: «багатоманіття думок не є необхідністю доти, доки організаційні рішення послідовні і узгоджені» [169, с. 175].

У методиці виховання правоохоронців – фахівців комунікативної (діалогічної) практики – варто врахувати вже узагальнені підходи до сутнісного процесу діалогічної взаємодії його сторін (див. Додаток Е).

В основі освітньої програми виправданим є виклад позиції щодо комунікативної дії за умови формулювання виклику; за умови конфлікту; потреби викладу конструктивної критики; висловлення заохочення чи покарання, що набуває (за Д. А. Сіллінс) наступного методологічного узагальнення:

Комунікативна дія	Приклади лінгвістичних форм багатьох підходів	Умови організаційної відповідності
Виклик	Атакуючі аргументи	Необхідно, щоб аргумент був висловлений впливовий, легітимною персоною чи достатньо, щоб аргумент був новим, адекватним і сильним
Конфлікт	Суперечливі описи і звіти; розбіжності між офіційними і неофіційними описами	Ступінь, до якого члени організації займаються пошуком альтернативних версій; несуперечливі правила конфіденційності і політичних ресурсів у людини з офіційною позицією
Конструктивна критика	У пропозиції зберігаються і додаються справедливі моменти	Надакurateність і правдоподібність «переважають» надсобівартість (зусилля і ризик втратити обличчя)
Різноманітні підходи до заохочення співробітників	Похвала, критика, схвалення	Той, хто заохочує, впливовіший від того, кого він заохочує
Різноманітні підходи до покарання	«Заклинання», ізоляція думок. Концентрація лише на одному описі	Умови значної нерівності у владі, легітимності і потребах

Не менш важливим є вміння вибудовувати діалогічну модель взаємодії правоохоронних органів на основі інтеграції та контекстуалізації. Дбаючи про формування методології діалогічної антропології права, варто скористатися особливостями систематизації наукових знань із організаційної комунікації. Йдеться про підхід «контекстуалізації» [169, с. 170–171].

Скориставшись ідеями Д. Сіллінса, сформованими на основі філософських методів (феноменологічному, герменевтичному), систематизуємо різні форми забезпечення організаційної комунікації на рівні: комунікативної дії; лінгвістичних форм метакомунікації та умов організаційної комунікації. Оскільки, вибудовуючи дану схему, дослідники диференціювали комунікативні дії організацій, які можуть бути повністю сприйняті у діалогічній практиці працівників правоохоронних органів: це «формування коаліції» (діалогової – *Л.Ф.*); етикетні дії в комунікації; ухиляння, негативна ввічливість; «позитивна ввічливість»; «обґрунтування» позиції; «обман» (як недопустима форма діалогової співпраці – *Л.Ф.*). Кожному із зазначених різновидів комунікативної співпраці організації чи установи відповідає певний різновид «форми «мета комунікації» та «умов організаційної відповідності» (див. Додаток Л).

Щоб склалася цілісна система знань на рівні діалогізації в антропології права, потрібне осягнення того змістовного матеріалу, який безпосередньо творить ґрунтовну концепцію дисципліни. Відтак в її основу покладаємо теоретичні надбання німецьких дослідників, які на основі практичних узагальнень розглянули обсяг і процес діалогічних взаємин, що передбачають: 1) комунікативні дії; 2) лінгвістичну їх реалізацію; 3) умови, за яких досягається організаційна відповідність. Одним із запропонованих підходів (серед інших) Д. А. Сіллінс називає інтеграцію.

До методичних прийомів навчання діалогічній практиці відносимо інтеграцію, яка передбачає у своїй основі такі комунікативні дії, як: оволодіння механізмом зв'язності (співвіднесення сказаного із позицією

Іншості); зміною теми; забезпеченням логічно-вербального зв'язку із минулим або теперішнім; вільне володіння граматичними засобами у практичній інтеракції.

Один із розділів навчання повинен бути пов'язаний із лінгвістико-логічним дискурсом діалогу. Оскільки мовлення постає засобом реалізації комунікативних намірів у взаємодії з людиною, то автор пропонує модель – до кожного із названих різновидів комунікативних дій найбільш виправдані способи «форм зв'язування» діалогу. Так, до реалізації механізму зв'язності він пропонує, як приклад, такі форми, як посилення, заміна, еліпсис, союз, лексичний зв'язок. Зміну теми діалогу можна, на думку автора, пов'язувати із узагальненням (в цілому) чи деталізацією (інколи) предмета чи факту, а також роблячи повтори, паузи, посилення. Рекомендацією до вироблення концепції дисципліни може бути і спосіб побудови діалогу на основі безперервного зв'язку із минулим або сучасним, що вибудовується на апелюванні до фактів або явищ минулого. Для методики нормативного діалогу суб'єкта права важливим у комунікативній практиці є вміння виділяти організаційні цінності, наголошуючи (через повтори, порівняння, ідентифікацію) на них способом логічного акцентування [169, с. 164–165].

Творчого застосування і підходу до авторської теорії організаційної комунікації заслуговує остання складова інтеграції – це використання граматичних засобів у «суб'єкт-об'єктних стосунках», які в антропологічно-правовій діалогічній практиці (за І. Честновим, А. Поляковим) можуть бути лише суб'єкт-суб'єктними (див. Додаток Г).

Кожне проектування інноваційних змін у підходах до викладання вимагає належного рівня методичних узагальнень і систематизації матеріалу. У галузі правоохоронної практики діалогічної взаємодії закладені основи методики компонування матеріалу в даній галузі.

Моделюючи зміст діалогічної антропології права, варто задіювати науковий здобуток міждисциплінарного рівня з ідеями правозахисного

змісту. Саме вони стимулюють розвиток науки комунікативно-правового характеру. Змістову сутність правового діалогу можна розкрити на основі «прогресії», або «зв'язності».

Отже, освітня модель підготовки працівників правоохоронної системи заслуговує на нову філософію права, сучасну трансформацію наявної теорії з обов'язковим урахуванням найновіших досягнень у галузі антропології права в поєднанні із її різновидами та реалізацією міждисциплінарних підходів, у т. ч. організаційної комунікації, що передбачає насамперед правову взаємодію.

Висновки до третього розділу

Сутність правової прагматичної спрямованості на пошук істини полягає у тому, що в основу правового діалогу покладені: захист прав і свобод людини і громадянина; правдивість; індивідуальність; рівність; справедливість; моральні ідеали; відповідальність як основоположні принципи діалогічної діяльності. Фактично професійний діалог у правоохоронній практиці постає визначальним чинником демократизації у здійсненні права та стабілізації суспільного розвитку.

Механізмами діалогічно-прагматичної реалізації комунікативних інтеракцій є встановлення істини у процесі правового діалогу засобами зв'язності; зміни теми; узагальнення чи деталізації; повторів; порівнянь чи ідентифікації внаслідок логічного наголосу.

Критеріями досягнення істини в правовій діалогічній взаємодії виступають: наявність достовірних фактів; «людиноцентризм», потреба реалізації мети діалогу; зовнішній діалог у колективному бутті; діалог порозуміння і екзистенційної рівноваги; діалог співпраці; професійна відповідальність.

Основою герменевтико-правового тлумачення є діалогічний принцип у погляді на поняття істини, на будову правосвідомості, а Людина виступає «мірою всіх речей». Герменевтичний концепт діалогу має правничий характер узаконення істинності та зобов'язальної відповідальності у комунікативній взаємодії. Основу трактування істини складає герменевтичний досвід розмови, тобто діалогу, суть якого – у подоланні нерозуміння потреби забезпечення верховенства права, що покладене в основу реалізації завдань правоохоронної діяльності. Глибше трактування цієї мети зводиться до розуміння у процесі діалогічно-прагматичної взаємодії комунікації як відкриття сутності правової чи протиправної ситуації через всі «горизонти» пізнання. У правоохоронній діяльності розуміння завдань в діалозі наповнене семантично сформованим орієнтиром, який не обмежується встановленням істини, а поглиблюється забезпеченням реалізації права на гуманізм, справедливість, рівність, свободу всіх суб'єктів права. Відтак можна стверджувати про розширення семантики діалогу до меж полілогу, оскільки вербально чи невербально він сягає інтересів держави, третіх осіб.

Норми права конкретної галузевої діалогічної взаємодії (ОВС–митні органи) мають бути спрямовані на забезпечення законодавчої регламентації найбільш важливих напрямів взаємодії.

Забезпечення такої мети досягається на основі принципів професіоналізму, діалогічної раціональності, активності та ініціативності, пропорційно-компетентної відповідальності за діалог і ризик.

Суть взаємодії через діалог у правоохоронній діяльності полягає у: взаємному обміні інформацією; обговоренні планів спільних операцій; обговоренні розмежування обов'язків між підрозділами; проведенні нарад (координаційних, підсумкових); прийнятті (з обговоренням) спільних документів; в обговоренні заходів на виконання планів; обговоренні спільних перспективних проектів.

Правовий характер інтеракцій формується на основі додержання прав і свобод людини, через реалізацію принципів, корпоративних цінностей і вимог організаційної діалогічно-прагматичної культури.

Діалогічно-прагматична співпраця правового змісту визначається законодавчими актами, часто суперечливого характеру, подолання якого може бути досягнуте шляхом їх уніфікування, визначення механізмів безперешкодної взаємодії. Освоєння нової філософії діалогізації здатне спричинити ефективну взаємодію ОВС із митною службою з метою проведення профілактичних заходів щодо протиправного функціонування тіньових корупційних схем організованих злочинних угруповань, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Подолання недоліків професійної взаємодії на діалогічно-прагматичному рівні передбачає упорядкування схем діалогічної взаємодії та їхньої стратегії, створення єдиної системи взаємного інформування, як і аналітичного узагальнення даних (галузевих і вузьковідомчих), системного і систематичного діалогу (інформаційно-роз'яснювальної і просвітницької діяльності) як засобу профілактики злочинів. З цією метою необхідне створення у правоохоронних органах спецпідрозділів взаємодії з інформаційно-аналітичними обов'язками щодо вироблення комунікативної (діалогічно-прагматичної) стратегії різноспрямованої співпраці.

Правова система освіти юристів хвибує відсутністю у службових осіб правової діалогічної культури захисту прав і свобод громадян. Це значною мірою ускладнює процеси демократизації в державі та унормування правовідносин, що у свою чергу логічно підказує напрям змін в освіті. Схематично складові обов'язкового переліку дисциплін повинні бути розширені. Не допустимо обходитися загальним переліком стереотипних умінь та навичок для виховання нового покоління фахівців із права.

На основі аналізу комунікативної практики взаємодії правоохоронних органів констатовано потребу поглиблення освітніх трансформацій у цій

галузі з метою освоєння смислових контекстів правової комунікативної прагматики діалогу як загальноцивілізаційної основи взаємодії. Вивчення теорії та філософії діалогізації допоможе глибше розкрити конфліктну природу діалогу та його евристичний потенціал із користю для правоохоронної практики, виробити, творчо переосмисливши методiku комунікативної освітньої моделі відповідно до вимог сучасності. Цьому слугують теоретичні основи організаційної комунікації відомих зарубіжних дослідників, побудовані на незаідеологізованих моделях прагматики взаємодії, традиціях національної та світової культури. Найповніше такій перспективізації відповідає діалогічно-антропологічно-правовий підхід, покладений в основу сучасної освітньої моделі підготовки фахівців із правоохоронної діяльності.

ВИСНОВКИ

Дисертація дала можливість заповнити низку прогалин у вітчизняній філософії права, засвідчила перспективність подальших філософсько-правових досліджень у сфері осмислення понять і синтетичних категорій із комунікативної взаємодії щодо її діалогічно-прагматичної проекції. Це дає змогу сформулювати найбільш важливі пропозиції на основі здобутих у дослідженні наукових і практичних результатів з метою подальшого вдосконалення діалогічної моделі права та практики його застосування у взаємодії правоохоронних органів. На основі застосованих методів обґрунтована достовірність результатів дослідження, які полягають у тому, що:

1. Фаховий правовий діалог як загальноцивілізаційна цінність постає вагомим регулятором якісних змін у професійній діяльності правоохоронних органів. Увесь дослідницький спектр питань, вивчених до цього часу, стосується: а) еволюції діалогу та його семантичного наповнення на різних етапах історії цивілізації і права; б) теоретичного поступу в дослідженні комунікації-діалогу через призму «буття-у-праві», «права-як-комунікації»; в) теоретико-праксеологічного спрямування досліджень діалогу у міждисциплінарному вимірі. Концепція взаємодії ОВС через правовий діалог є міждисциплінарним ядром філософської і правової науки.

2. Комунікативна взаємодія у правоохоронній діяльності – це визначальний чинник демократизації у здійсненні права та стабілізації суспільного розвитку. Правовий діалог наділений методологічною функцією: забезпечувати реалізацію прагнення суб'єктів права до розв'язання конфліктів на основі рівності, справедливості і встановлених меж свободи. Діалог покликаний урегулювати бівалентні протистояння методом інструменталізму (за Дж. Дьюї), співвідносного із філософією прагматизму.

Осмилення правової дійсності з метою пошуку істини у праві зорієнтоване на пізнання проблем взаємодії правоохоронних органів на основі діалогічно-прагматичного підходу, поєднання трьох типів методологічного знання: інструментального, теоретико-концептуального і світоглядного, що й забезпечило застосування низки методологічних прийомів та засобів одержання об'єктивних результатів оцінки правового діалогу, констатації необхідності його правового регулювання.

Дослідження побудоване на діалогічно-прагматичній концепції аналізу, яка передбачає сприйняття права як умови забезпечення діалогу між суб'єктами. Нове теоретичне осмилення діалогічної концепції права в контексті філософії прагматизму, пов'язане з аналізом правової діалогічної практики в межах комунікативної взаємодії правоохоронних органів, зумовлює теоретичну цінність способів формування ефективної системи регулювання правовідносин. Виявлення можливостей перспективізації вказаної проблематики пов'язано певною мірою із необхідністю перегляду на основі теорії інструменталізму як загальної теорії управління, так і її галузевого спрямування.

3. Прагматизм комунікативної взаємодії, притаманний правовому діалогу, полягає у створенні такого рівня вербально-семантичної реалізації ідей, знань і комунікативних дій, завдяки якому забезпечуються: результативне досягнення мети правової професійної діяльності, практичні наслідки дії права. Методологія філософії прагматизму підпорядкована втіленню прагнення до успішності правових комунікативних дій суб'єкта. Діалогічний прагматизм зумовлений правоохоронною діяльністю різних служб і підрозділів та спричинений метою, завданнями, стратегією і тактикою ефективної діяльності із питань процесуального, адміністративного, оперативно-розшукового чи управлінського змісту. Особливістю діалогічного прагматизму правоохоронних органів є, по-перше, рівність суб'єктів; по-друге, непідпорядкованість один одному (у межах структури

правоохоронних органів); по-третє, формами взаємодії можуть виступати координація або співробітництво чи правова допомога; по-четверте, діалог як форма комунікативної взаємодії має різні рівні поширення: внутрішній, зовнішній, а також а) місцевий; б) регіональний; в) загальнодержавний; г) міжнародний.

Надважливою узагальнювальною рисою зазначених констант у комунікативній взаємодії правоохоронних органів є її засаднича діалогічно-прагматична спрямованість (проекція), яку трактуємо як здатність суб'єктів на високопрофесійній основі забезпечувати в окреслених рамках обов'язків дієвість взаємодії засобами комунікації, не порушуючи рівність, відповідальність, справедливість, інтелектуально-комунікативний взаємовплив на результат; на подолання взаємної комунікативної непрозорості; на забезпечення якісних трансформацій замість розширення простору діалогу.

Через прагматичне правове регулювання комунікативних взаємовідносин утілюється вдосконалення структури дії, що дозволяє змінити мисленнєвий досвід. Поки що відсутня єдина модель ефективного механізму комунікативної діяльності. Хоча окремі загальновизнані стандарти взаємодії організацій вироблені (однак без діалогової схеми), до того ж вони постійно ускладнюються неврахуванням стрімких економічних, політичних і правових умов.

Прагматичний характер правового діалогу у процесі комунікативної взаємодії оновлює концепцію права як інтерсуб'єктивного феномена у плюралістичному суспільстві. Він дозволяє створити нову проекцію філософсько-правового розуміння правовідносин, у центрі якої – норми професійно-комунікативної дії правового суб'єкта як правового діяча. Прагматика сповідування правових цінностей у взаємодії спонукає до обґрунтування меж і засад нормативних інтенцій (намірів) у професійній комунікації правників.

4. Ключовими для дослідження є поняття: *комунікативна взаємодія правоохоронних органів* – це правовий діалогічно-прагматичний взаємозв'язок з метою унормування режиму правових дій, узгодженості спільної діяльності, сформованої на підставі основних інтенцій суб'єктів у межах взаємних обов'язків щодо захисту прав і свобод громадян.

Правовий діалог є об'єктивно зумовленим засобом взаємодії у правоохоронній діяльності; інструментом утілення права. Це спосіб комунікації, який передбачає вербальну та невербальну взаємодію суб'єктів у межах установлених правом обов'язків. *Правова допомога* як інтеракційний різновид комунікативної взаємодії – це форма діалогової співпраці правоохоронних органів, змістом якої є виконання погодженої частини правозахисних дій, спрямованої на допомогу в забезпеченні профілактики злочинів, їх виявлення, розслідування, судового розгляду, а також реалізацію інших правових дій і рішень.

Співробітництво через діалог – це взаємне вербально-діяльнісне узгоджене дотримання умов виконання спільних професійних обов'язків щодо взаємодії з метою профілактики, боротьби зі злочинністю, додержання стандартів та гарантій прав і свобод людини і громадянина. *Координація* правозахисних діалогічних інтеракцій зводиться до інструментального погодження засобів забезпечення результату спільних дій, розподілу обов'язків взаємозумовленої нормами права діяльності.

Визначено місце правового діалогу у системі засобів взаємодії правоохоронних органів, зауважено на його ролі як складовій комунікації. Остання у межах нових парадигм «буття-як-комунікація», «право-як-комунікація» акцентує на взаємодії – практичній дії, щодо якої діалог – похідний. Якщо комунікація виступає умовою і своєрідним «фундаментом предметної діяльності» (М. Коган, В. Даренський), то практика (через право-як-комунікацію) набуває діалогічної структури, зумовленої взаємно інтерпретативними відносинами.

Взаємодія правоохоронних відомств покликана виформувати комунікативне спрямування нового змісту на усталення мети захисту прав людини, суспільства від бюрократичних зловживань, злочинних посягань, на створення безпечних умов життя і діяльності всіх інститутів права у державі, а також сформовану більшу довіру та реальну співпрацю із громадськістю.

До принципів комунікативної взаємодії віднесені: 1) рівність; 2) справедливість; 3) пропорційно-компетентна взаємовідповідальність; 4) верховенство права; 5) професіоналізм і виправданість ризику.

5. Розкриваючи теоретико-світоглядні передумови становлення і розвитку правової комунікативної взаємодії, зауважено, що у різні історичні періоди розвитку цивілізації процеси суспільної взаємодії, правової діалогізації в суспільстві спричинили своїм впливом розвиток державотворення і правотворення.

Відтак зауважено, що діалог як загальноєволюційна цінність суспільства трансформувався із: 1) виникнення перших уявлень про діалог; 2) формування ідеології діалогізації; 3) утвердження діалогу як способу буття-у-праві; 4) закріплення через діалог принципу рівності і справедливості у демократичному законодавстві; 5) розширення семантики ідеї комунікації у сучасній правовій теорії.

6. Діалогічно-прагматичний характер професійної правової взаємодії передбачає наявність використання механізмів установлення істини комунікантами. У поняття істини вкладено універсумний модус зі значенням: 1) правди; 2) морального ідеалу; 3) справедливості; 4) достовірного знання; 5) твердження; 6) судження, перевіреного практикою.

До механізмів діалогічно-прагматичної правової взаємодії віднесені: первинність людиноцентризму; керованість законом і спільною метою, професійним обов'язком; наявність достовірних фактів; відповідальність; поетапність розвитку діалогу; обґрунтованість аргументації; наявність меж (неперевищення) вербального/невербального впливу в діалозі; спрямованість на пізнання та встановлення істини.

Визначаючи механізми діалогічно-прагматичної реалізації комунікативної взаємодії, зауважено на основній їхній ролі – сприянні встановленню істини у процесі правового діалогу через: застосування вербальних засобів зв'язності; поглиблення/зміни теми; узагальнення чи деталізації; повторів; аналогій чи ідентифікації.

7. Герменевтичний концепт діалогу програмує розуміння правничого характеру узаконення істинності та зобов'язальної відповідальності суб'єктів у комунікативній взаємодії. Основу з'ясування істини становить герменевтичний досвід сприйняття правового дискурсу, діалогу, суть якого – у подоланні нерозуміння або спотворення спільної мети, що стосується реалізації завдань правоохоронної діяльності.

Глибше трактування цієї мети зводиться до розуміння у процесі діалогічно-прагматичної комунікації потреби відкриття всієї сутності правової чи протиправної ситуації через всі «горизонти» пізнання. У правоохоронній діяльності воно наділене семантичною зорієнтованістю, яка не обмежується встановленням істини, а поглиблюється забезпеченням реалізації права на гуманізм, справедливість, індивідуальність, рівність, свободу всіх суб'єктів права.

Інтерпретація в правовому діалозі ґрунтується на розумінні способу «буття-у-праві» суб'єкта. Семантичну основу інтерпретування взаємодії становить професійний комунікативний дискурс і засоби його творення. Герменевтична сутність діалогу розкриває процеси узаконення істинності діалогу, організаційної дії «зобов'язального тексту». Трактування правового дискурсу на етапі забезпечення (досягнення) згоди проектує непередбачені наслідки комунікативної дії. Розпізнавання істинності розуміння у правовому діалозі набуває форм правильного-неправильного, конструктивного-неконструктивного. Ключовими у процесі інтерпретації правового діалогу стають: професійний вербальний рівень (досвід), правова і організаційна культура, моральність, стиль взаємодії, наявність перспективи діалогу, механізми діалогу.

8. Суть діалогічно-прагматичного режиму правоохоронної діяльності (ОВС і митних органів) – у процесі нормативної комунікативної взаємодії для профілактики, розслідування злочинів, забезпечення адекватного рівня правової вербальної та невербальної взаємодії, спрямованого на ефективність запобігання, блокування, нейтралізування та усунення підстав і ліквідування причин злочинності.

Складовими забезпечення рівності і справедливості як методів права в комунікативній взаємодії правоохоронних відомств є: правило діалогічної домірності або табу; правило рівності як процесуальної виправданості; правило адекватності діалогу диференційованої рівності із можливістю позитивних дій з урахуванням табу; правило неперевищення діалогічного впливу як безпідставного вимагання підпорядкування; правило заборони зловживання діалогом.

Зауважено, що правове забезпечення комунікативної взаємодії ОВС і митних органів вимагає законодавчої регламентації взаємодії, її єдиноспрямованості, розмежування прав і обов'язків, системності і уніфікованості. Існує потреба вироблення оцінки меж юридичного узаконення основ правової взаємодії, критеріїв ефективності діалогу у правоохоронній діяльності, які визначають сферу і вид завдань, юридичної відповідальності, професійної комунікативної компетентності, а також створення спецпідрозділів взаємодії та інформаційно-аналітичної роботи з обов'язками розроблення комунікативних заходів нормативізації співпраці, координації спільних дій. Основою для подолання проблем на етапі вироблення стратегії боротьби із сучасною злочинністю є насамперед вдосконалення (уніфікація) законодавчих та відомчо-нормативних основ урегульованості питань взаємодії правоохоронних органів, розроблення раціонально видозмінених до сучасних умов методів роботи ОВС у сфері комунікації з іншими службами правоохоронної системи, реформування системи підготовки і навчання майбутніх співробітників-правоохоронців.

9. Трансформації у сфері юридичної освіти спрямовані на вдосконалення процесу навчання і гарантування практичної реалізації юридичних норм; передбачають постійно осмислюваний (відповідно до вимог сучасності) цілеспрямований та системний процес оновлення професійних навичок і підходів щодо вдосконалення правового виховання, організаційної культури взаємодії. Цей шлях вибудовується на основі освоєння новітніх теоретичних здобутків загальноосвітнього масштабу, в якому по-особливому виокремлюється європейська наукова філософсько-правова школа.

Методологія освітньої практики дає підстави для подальшого проектування на сучасному поліетнічному просторі ефективних способів пояснення буття людини, її самоорганізації у сфері правовідносин, перспективного вивчення всіх аспектів праворозуміння в діалогічно-антропологічній та діалогічно-синергетичній антропології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна діяльність: навч. посібник [для студентів вищ. навч. закл.] / [М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль, Д. К. Калоянов та ін.]. – К.: Правова єдність, 2009. – 432 с.
2. Аитова Г. Новое в понимании справедливости в эпоху глобализации: социально-философский анализ: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.11 – социальная философия / Г.Ш. Аитова; Москва, 2011. – 34 с. Аршинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Aitova.pdf>
3. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев ; [отв. ред. Г. Г. Бернацкий, В. П. Сальников, Ю. А. Сандулов]. – СПб. : Лань, 1999. – 256 с. – (Серия «Классики истории и философии права»).
4. Алексеев С. С. Линия права / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
5. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
6. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 222 с.
7. Алексеев С. С. Философия права / Сергей Сергеевич Алексеев. – М. : Норма, 1998. – 336 с.
8. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статус, 1999. – 710 с.
9. Алексеева Т. А. Справедливость: морально-политическая философия Дж. Роулса / Т. А. Алексеева. – М. : Наука, 1992. – 112 с.
10. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; [пер. з англ. Р. Семківа]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 385 с.
11. Американська філософія прагматизму: витоки і цінності / Н. Б. Вяткіна // Американська філософія освіти очима українських дослідників:

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22 груд. 2005 р.). – Полтава, 2005. – С. 9–16.

12. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.

13. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. / [Нац. обществ.-науч. фонд; Руководитель науч. проекта Г. Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 1999.

14. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Вид. Дім «Юридична книга», 2005.

15. Апель К.-О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки / Карл-Отто Апель // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія : [навч. посіб.]. – К. : Ваклер, 1996. – С. 360–421.

16. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / Карл-Отто Апель // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 395–412.

17. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / Карл-Отто Апель ; [пер. з нім.]. – К. : Український філософський фонд, 1999. – 74 с.

18. Апель К.-О. Коммуникативное сообщество как трансцендентальная предпосылка социальных наук / Карл-Отто Апель // Трансформация философии. – М. : Логос, 2001. – С. 193–236.

19. Аршинов В.И. Рефлексивно-активные среды инновационного развития в контексте синергетики сложности / В.И. Аршинов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/arshhhhhiiiiinnn.htm>

20. Аспекты теории коммуникации // Межличностное общение : Хрестоматия по психологии. – СПб. : Питер, 2001. – С. 11–25.

21. Бабкін В. Д. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права / В. Д. Бабкін // Проблеми філософії права. – Т. І. – К.; Чернівці : Рута, 2003. – С. 56–60.

22. Балинська О. М. Вербальний біхевіоризм у діяльності органів внутрішніх справ: філософсько-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / О. М. Балинська. – Львів, 2007. – 16 с.

23. Бандура О. О. Деякі аспекти взаємного зв'язку цінностей та істини у праві / О. О. Бандура // Проблеми філософії права. – Том I. – К.: Чернівці: Рута, 2003. – С. 111–115.

24. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз): дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 12.00.12. / Олег Олександрович Бандура. – К., 2003. – 403 с.

25. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві / О. О. Бандура. – К. : Вид-во Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 271 с.

26. Барковський В. П. Формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педаг. наук : спец. 13.00.04 – теорія освіти вищої школи / В. П. Барковський. – Хмельницький, 2003. – 18 с.

27. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.

28. Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Харьков : Консум, 2000. – 206 с.

29. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.

30. Бачинин В. А. Філософія права : словник / В. А. Бачинин, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 408 с.

31. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М.: Фирма «Стелс»; Бимпа, 1995. – 303 с.

32. Бербешкина З. А. Совесть как этическая категория / З. А. Бербешкина. – М. : Высшая школа, 1986. – 103 с.

33. Бердяев Н. А. Истина и откровение / Николай Александрович Бердяев. – СПб. : Изд. Русского Христианского гуманитарного института, 1996. – 384 с.

34. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Николай Александрович Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 607 с.

35. Бердяев Н. А. Философия неравенства (Письма к недругам по социальной философии) / Николай Александрович Бердяев. – М. : ИМА-Пресс, 1990. – 288 с.
36. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; под общ. ред. В. И. Даниленко ; [пер. с фр. Г. В. Чуршукова]. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
37. Бікс Б. Теорія природного права / Б. Бікс // Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена ; [пер. з англ. П. Таращук]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – С. 20–36.
38. Білий П. М. Правова культура в адміністративній діяльності працівника міліції громадської безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – правова культура в адміністративній діяльності працівника міліції громадської безпеки / П. М. Білий. – К., 1998. – 16 с.
39. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія / С.В. Бобровник. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 384 с.
40. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2000. – 1453с.
41. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности / А. Т. Боннер. – М. : Рос. право, 1992. – 320 с.
42. Боннер А. Т. Проблема социальной справедливости и право на судебную защиту / А. Т. Боннер // Советское государство и право. – 1987. – № 8. – С. 13–21.
43. Бориснёв С. В. Социология коммуникации: уч. пособ. [для вузов] / С. В. Бориснёв. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 270 с.
44. Буари Филип А. Паблик рилейшнз или стратегия доверия / Филип А. Буари. – М. : Инфра-М, 2001. – 178 с.
45. Буданов В. Квантово-синергетические онтологии и постнеклассические практики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/bvg120.htm>

46. Букреев В. И. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению / В. И. Букреев, И. Н. Римская. – М. : Юрайт, 1999. – 336 с.
47. Бурлай Є. В. Право в естетичному вимірі (до постановки питання) / Є. В. Бурлай // Проблеми філософії права. – Том II. – К. ; Чернівці : Рута, 2004. – С. 204–214.
48. Бусова Н. А. Модернизация, рациональность и право / Н. А. Бусова. – Х. : Прометей-Прес, 2004. – 351 с.
49. Варламова Н. Право и справедливость: соотношение в контексте различных типов правопонимания / Н. Варламова // Право України. – 2010. – № 4. – С. 70–75.
50. Вартанова Е. Л. Коммуникационная политика России: нужен решительный шаг / Е. Л. Вартанова // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 10. – Журналистика. – 2001. – № 1. – С. 58–73.
51. Васильев А. М. О правовых идеях-принципах / А. М. Васильев / Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 11–18.
52. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
53. Васильчук В. О. Справедливість як духовна основа права / В. О. Васильчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць, вип. 273 : правознавство. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 5–9.
54. Васильчук В. О. Формальна та реальна справедливість у концепції прав людини / В. О. Васильчук // Проблеми філософії права. – Т. I. – К. ; Чернівці : Рута, 2003. – С. 154–156.
55. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Д. Бивин, Д. Джексон ; [пер. с англ. А. Суворовой]. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 320 с.
56. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

57. Верецька Л. І. Феномен справедливості у контексті соціальної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Л. І. Верецька. – Одеса, 2002. – 21 с.

58. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2009. – 259 с.

59. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности: монография / Н.В. Витрук. – М.: РАП, 2008. – 324 с.

60. Вихованський О.С. Менеджмент / О.С. Вихованський, О.І. Наумов. – М.: Высш. шк., 1994. – 179 с.

61. Вовк В. М. Римське право як феномен правової дійсності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.12 – філософія права / В. М. Вовк. – К.: Національний ун-т внутрішніх справ, 2011. – 32 с.

62. Возна Т. І. Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Т. І. Возна. [Електронний ресурс]; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2003. – 19 с.

63. Войцехович В.Э. Эволюция науки: от знания к пониманию, от классического знания к постнеклассическому пониманию реальности / В. Э. Войцехович. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/voytse.htm>

64. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас // М. А. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 237–324.

65. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Ю. Габермас; пер. з нім. В. Купліна. – К.: Дух і Літера, 2011. – 280 с.

66. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Юрген Габермас ; [пер. з нім. А. Онишко]. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.

67. Гадамер Ганс Георг. Герменевтика і поетика / Ганс Георг Гадамер: Вибрані твори ; [пер. з нім.]. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.

68. Гайда А. В. Коммуникация и эмансипация: критика методологических основ социальной концепции Ю. Хабермаса / А. В. Гайда, С. Е. Вершинин, В. А. Шульц. – Свердловск : Изд. Уральск. ун-та, 1988. – 160 с.

69. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установи виконання покарання: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / А.О. Галай. – К., 2003. – 209 с.

70. Галінський О. І. Теоретичні основи взаємодії оперативних підрозділів установ виконання покарань та органів внутрішніх справ щодо попередження та розкриття злочинів / О. І. Галінський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 4. – Ч. 1. – С. 27–29.

71. Галяшина Е. И. Лингвистическая безопасность речевой коммуникации / Е. И. Галяшина // Право і лінгвістика : у 2-х ч. : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 23–26 верес. 2004 р. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2004. – С. 89–114.

72. Гарасимів О. І. Соціальна відповідальність в системі прав людини: деякі питання філософсько-правового дослідження / О. І. Гарасимів // Державотворення та право творення в Україні: кризь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування: тези доповідей ІІІ Всеукраїнського круглого столу. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 336 с. (с. 32–36).

73. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель ; [пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра]. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с. – (Серія «Філософська думка»).

74. Глієвий А. А. Стан нормативно-правового регулювання взаємодії оперативних підрозділів кримінальної міліції та Державного департаменту України з питань виконання покарань / А. А. Глієвий // Право і безпека. – 2002. – № 3. – С. 27–31.

75. Глієвий А. А. Теоретичні основи взаємодії кримінальної міліції та оперативних підрозділів пенітенціарної системи щодо протидії злочинності /

А. А. Глієвий // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 20. – С. 203–208.

76. Гончар К. М. Модель комунікації у філософії культури Р. Якобсона (лінгво-філософський аспект дослідження) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 – філософська антрологія та філософія культури / К. М. Гончар. – К., 2003. – 16 с.

77. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / С. К. Гречанюк. – Ірпінь, 2006. – 251 с.

78. Григорьев С. И. Диалог об очень важном : критический очерк немарксистских концепций социальной справедливости / С. И. Григорьев. – Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1985. – 128 с.

79. Гринберг Л. Г. Критика современных буржуазных концепций справедливости / Л. Г. Гринберг, А. И. Новиков. – Л. : Наука, 1977. – 180 с.

80. Грищук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посібник / В. К. Грищук. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 112 с.

81. Грищук В. К. Соціальна відповідальність : навч. посібник / В. К. Грищук. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 152 с.

82. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / О. В. Грищук ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 33 с.

83. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций ; [пер. с лат. А. Л. Саккетти]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 868 с.

84. Гурвич Г. Д. Философия и социология права : избранные сочинения / Г. Д. Гурвич ; [пер. с фр. М. В. Антонова, пер. с англ. М. В. Антонова,

Л. В. Ворониной]. – СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 848 с.

85. Гуренко М. М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / М. М. Гуренко. – 2004. – 36 с.

86. Гусейнов Г. Ч. Ложь как состояние сознания / Г. Ч. Гусейнов // Вопросы философии. – 1989. – № 11. – С. 68–72.

87. Гусейнов А. А. Этика : [учебник для студ. вузов] / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апресян. – М. : Гардарики, 1999. – 470 с.

88. Гьосле В. Трансцендентальна прагматика як фіхтеанство інтерсуб'єктивності / В. Гьосле // М. А. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 455–474.

89. Даренский В. Ю. Практика как диалогическая структура / В. Ю. Даренский // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С. 220–225.

90. Даниляк Р. П. Концептуальні підходи до пізнавальної та комунікативної взаємодії я та іншого: методологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання / Р. П. Даниляк. – Одеса, 2007. – 16 с.

91. Демократичне поліціювання : зб. наук. ст. / за заг. ред. О. М. Бандурки та Дж. Перміна; наук. ред. О. В. Тягло. – Львів: Астролябія, 2011. – 492 с.

92. Джеймс В. Прагматизм / В. Джеймс. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2000. – 144 с.

93. Джемс У. Воля к вере / У. Джемс. – М.: Изд-во «Республика», 1997.

94. Дигесты Юстиниана / отв. ред. Л. Л. Кофанов ; [пер. с лат. Л. Л. Кофанов, А. Л. Смышляев, А. В. Щеголев и др.]. – М. : Статут, 2002. – 584 с.

95. Дисциплінарний Статут органів внутрішніх справ України: станом на 11 черв. 2007 р. – Х. : ПП «ІГВІНІ», 2007. – 28 с.

96. Діяльність поліції у демократичному суспільстві: чи є ваша поліція оборонцем прав людини; [пер. з нім.]. – Австрія, 2000. – 53 с.
97. Довідник працівника міліції: у 2-х кн. – Кн. 1 : Законодавчі та інші нормативно-правові акти з питань діяльності органів внутрішніх справ : Довідк. видання / [відп. ред. М. В. Білоконь; упоряд. С. М. Гусаров, В. Г. Слободянюк, С. М. Калюк]. – К. : Видавнича кампанія «Воля», 2003. – 584 с.
98. Долюк В. В. PR-дискурс соціальної відповідальності бізнесу : структурно-тематичні та функціональні особливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.06 – прикладні комунікаційні технології / В. В. Долюк. – К., 2012. – 20 с.
99. Евин И. А. Теория сложных сетей как новая научная парадигма / И. А. Евин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/evvvvin.pdf>
100. Європейський кодекс поліції. – К., 1997. – 87 с.
101. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
102. Жарких В. Ю. Прагматичні ідеї Ф.К.С. Шиллера // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 55.
103. Жданенко С. Б. Партнерська взаємодія у процесі становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / С. Б. Жданенко. – Х., 2003. – 18 с.
104. Жоль К. К. Методы научного познания и логика (для юристов) / Константин Константинович Жоль. – К. : Атика, 2001. – 288 с.
105. Жоль К. К. Философия и социология права: учеб. пособ. / Константин Константинович Жоль. – К. : Юринком Интер, 2000. – 480 с.
106. Закон України «Про міліцію», Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», Статут патрульно-постової служби міліції України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 2 липня 2012 р. – К. : Алерта, 2012. – 144 с.

107. Зарапін О.В. Герменевтична феноменологія вчинку як апіорі морального пізнання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія / О. В. Зарапін. – Сімферополь, 2003. – 18 с.
108. Зейкан Я. П. Перешкоди правосуддю, або хто попереджений – той озброєний: практичний посібник / Я. П. Зейкан. – К.: КНТ, 2009. – 256 с.
109. Иванов А. А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы / А. А. Иванов // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 66–69.
110. Иванова С. А. Принцип социальной справедливости в правоприменительной деятельности (Теоретические аспекты реализации) / С. А. Иванова // Государство и право. – 2006. – № 1. – С. 22–27.
111. Иеринг Р. Цель в праве / Р. Иеринг. – СПб. : Издание Н. В. Муравьева, 1881. – 412 с.
112. Иконникова Г. И. Основы философии права / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. – М. : ИНФРА-М ; Весь Мир, 2001. – 256 с.
113. История философии: энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с. – (Мир энциклопедии).
114. Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль : научно-публицистические чтения. – М. : Политиздат, 1988. – С. 299–359.
115. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант // Соч. : в 6 т. Избранные произведения. – М., 1994. – Т. 6. – С. 48–59.
116. Капустин Б. Г. Демократия и справедливость. Размышления об опыте моральной политической философии / Б. Г. Капустин // Полис. – 1992. – № 1–2. – С. 86–95.
117. Квіт С. Основи герменевтики / С. Квіт. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 191 с.
118. Кельзен Г. Чисте правознавство : з дод.: Проблема справедливості / Г. Кельзен ; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с. (Серія «Філософська думка»).

119. Керимов Д. А. Методология права (Предмет. Функции. Проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Авантаж. 2000. – 560 с.
120. Кимліка В. Ліберальна рівність / В. Кимліка // Лібералізм ; антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 824–858.
121. Кінаш Я. Трансформація відповідальності у праві – реалізація принципу справедливості при застосуванні мір державного примусу / Я. Кінаш // Право України. – 2004. – № 3. – С. 103–106.
122. Клепиков А. О. Феномен комунікації в світі культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 – філософська антропологія та філософія культури / А. О. Клепиков. – К., 1996. – 27 с.
123. Князева Е. Основные принципы синергетического мировоззрения / Е. Князева, С. Курдюмов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/GLAVA5.htm>
124. Коваленко Ю. І. Правовий статус працівника органів внутрішніх справ у перехідному суспільстві: порівняльно-правовий аналіз на матеріалах країн СНД : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ю. І. Коваленко. – Х., 2005. – 20 с.
125. Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі / В. Ковальчук // Право України. – 2010. – № 7. – С. 59–69.
126. Ковальчук В. Б. Питання легітимності влади в політико-правовому вченні Платона / В. Б. Ковальчук // Проблеми філософії права. – Т. II. – К. ; Чернівці : Рута, 2004. – С. 191–203.
127. Козінцев І. Зміст та проблеми правової інформації / І. Козінцев // Право України. – 1993. – № 5–6. – С. 39–41.
128. Козловський А. А. Онтологія юридичної відповідальності / А. А. Козловський // Проблеми філософії права : міжнар. часопис / за ред.

Ю. С. Шемшученка, М. В. Поповича, А. А. Козловського. – К. ; Чернівці : Рута, 2004. – С. 98–111.

129. Козловський А. А. Онтологія юридичної відповідальності / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – Т. II. – К. : Чернівці : Рута, 2004. – С. 98–111

130. Козловський А. А. Справедливість як гносеологічний принцип права / А. А. Козловський // Ерліхівський збірник. – Вип. 3. – Чернівці : ЧНУ, 2002. – С. 11–17.

131. Козловський А. А. Філософія права як самосвідомість нації / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – Т. I. – К. ; Чернівці : Рута. – С. 12–16.

132. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М. І. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24–32.

133. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–21.

134. Колодій А. Ф. Социальная справедливость и равенство: проблемы теории и практики / А. Ф. Колодій. – Львов : Свит, 1991. – 195 с.

135. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.

136. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.

137. Коломієць О. Г. Ідея справедливості як інструмент соціальної політики: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / О. Г. Коломієць. – Одеса, 2003. – 20 с.

138. Коммуникации в организациях / сост. Э. Роджерс, Р. Агервала-Роджерс / под ред. Л. И. Евенко ; [пер. з англ.]. – М. : Экономика, 1980. – 176 с.

139. Кононенко Т. М. Типи спілкування як елемент історичного процесу (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 – релігієзнавство / Т. М. Кононенко. – К., 1994. – 20 с.

140. Конох М. С. Проблеми освіти в контексті соціально-філософського аналізу: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора філос. наук : спец.09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / М. С. Конох ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 40 с.

141. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.

142. Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 2010 р. № 2031-р.

143. Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна / М.В. Костицький // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. I. – С. 17–21.

144. Кравченко Л. В. Гарант оновлення суспільства : становлення соціальної справедливості / Л. В. Кравченко, Б. І. Мороз. – К. : Політвидав України, 1989. – 191 с.

145. Краткий очерк истории философии / под ред. М. Т. Иовчука, Т. И. Ойзермана, И. Я. Щипанова. – М.: Изд-во «Мысль», 1971. – 289 с.

146. Кримінальний кодекс України : станом на 1 верес. 2005 р. – відповідає офіц. текстові. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 172 с.

147. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>

148. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття : [З циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.] / С. Б. Кримський. – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.

149. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

150. Кронмен Е. Т. Договірне право і розподільна справедливість / Е. Т. Кронмен // Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена;

[пер. англ. П. Таращук]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – С. 683–707.

151. Кудрявцев В. Н. О правопонимании и законности / В. Н. Кудрявцев // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 3–8.

152. Курило Т. В. Митне право України: навч. посібник / Т. В. Курило. – Львів: Вид-во «Новий світ-2000», 2007. – 240 с.

153. Левинас Э. Философия, справедливость и любовь / Э. Левинас // Философские науки. – 1991. – № 6. – С. 128–138.

154. Левінас Е. Між нами: дослідження. Думки-про-іншого / Е. Левінас ; [пер. з фр.]. – К. : Дух і літера, 1999. – 290 с.

155. Леткевіч А. Управління організаціями (деякі аспекти): монографія / А. Леткевіч. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 148 с.

156. Лихолат І. П. Рациональне та позарациональне в праві (на матеріалах законотворчості) : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / І. П. Лихолат ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2001. – 21 с.

157. Ллойд Д. Идея права / Д. Ллойд ; [пер. с англ. М. А. Юмашевой, Ю. М. Юмашева] ; науч. ред. Ю. М. Юмашев. – М. : ЮГОНА, 2002. – 416 с.

158. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, 1986. – 264 с.

159. Луман Н. Власть как средство коммуникации / Н. Луман // Власть ; [пер. с нем.]. – М. : Праксис, 2001. – С. 11–33.

160. Максимов С. Дуальність права / С. Максимов // Право України. — 2010. – № 4. – С. 36–42.

161. Максимов С. И. Правовая реальность как предмет философского осмысления : дис. на соискание науч. степени доктора юрид. наук : 12.00.12. / Максимов Сергей Иванович. – Х., 2002. – 435 с.

162. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.

163. Максимов С. І. Правова реальність як предмет філософського осмислення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.12 – філософія права / С. І. Максимов. – Х., 2002. – 39 с.

164. Мамут Л.С. Социальное государство с точки зрения права / Л. С. Мамут ; [отв. ред. И. Н. Грязин]. – Тарту, 1989. – С. 5–26.

165. Мартышин О.В. Совместимы ли основные типы понимания права? Государство и право / О. В. Мартышин // Право и политика. – 2000. – № 12. – С. 4–15.

166. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003.

167. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку. Документально-джерелознавчий довідник / [упоряд. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, І. Г. Кириченко]. – К., 2002. – 128 с.

168. Мінаков М. А. Питання про досвід у формулюванні феноменологічної герменевтики: відповідь з позицій трансцендентальної філософії / М. А. Мінаков // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С. 167–174.

169. Мюллер А. П. Организационная коммуникация ; пер. с англ. / А. П. Мюллер, А. Кизер. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2005. – 438 с.

170. Назар Ю.С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень / Ю.С. Назар: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Ю.С. Назар. – Львів, 2007. – 18 с.

171. Наумова М. Ю. Соціальне знання в структурі комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.01 – теорія та історія соціології / М. Ю. Наумова. – К., 1999. – 18 с.

172. Нерсисянц В. С. Философия права : уч. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Изд. группа ИНФРА-М-Норма, 1997. – 625 с.

173. Ніколко М. В. Комунікаційна природа легітимаційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / М. В. Ніколко. – Сімферополь, 2004. – 20 с.

174. Новая философская энциклопедия: в 4 т. // Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; научно-ред. совет: предс. В. С. Степин. – М. : Мысль, 2010.

175. Оборотов Ю. Юридическая антропология – новое измерение права / Ю. Оборотов // Юридичний вісник. – 2000. – № 1. – С. 48–52.

176. Обличчям до людей. Концепція реформування діяльності митної служби України. 29 жовтня 2010 р. – К., 2010. – 17 с.

177. Озадовська Л. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: монографія / Л. Озадовська. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 164 с.

178. Олійник А. Ю. Поняття нормативно-правового регулювання конституційної свободи та недоторканності людини / А. Ю. Олійник // Науковий вісник Юридичної академії міністерства внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 75–82.

179. Онисьєв В. А. Взаємодія правоохоронних органів у розкритті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. А. Онисьєв. [Електронний ресурс]; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2010. – 16 с.

180. Осадчий О. Д. Сучасні стилі взаємодії організації із зовнішнім середовищем / О. Д. Осадчий // Економічний простір. – 2011. – № 48/1. – С. 286–290.

181. Павленко Є. Б. Взаємодія митних органів України із митними адміністраціями країн Європейського Союзу у профілактиці порушень митних правил : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Є. Б. Павленко // Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2011. – 20 с.

182. Павленко П. І. Правовий статус службовця органів внутрішніх справ: проблеми загальної теорії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / П. І. Павленко. – Х., 2003. – 20 с.

183. Парамонова И. М. Социальная ответственность: генезис, сущность, структура и стратегия развития (системный анализ) / И. М. Парамонова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11. – М.: РГБ, 2005. – 110 с. – (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).

184. Пеньков Е. М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Некоторые вопросы методологии и теории / Е. М. Пеньков. – М. : Наука, 1972. – 146 с.

185. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / Л. В. Петрова. – Х., 1998. – 36 с.

186. Петрушенко В. Філософський словник: терміни персоналії, сентенції / В. Петрушенко. – Львів: Магнолія-2006, 2011. – 352 с.

187. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс. – СПб. : Изд-во «Алетейя», 2000. – 186 с.

188. Пітерс Джон Дарем. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Джон Дарем Пітерс ; [пер. з англ. А. Іщенка]. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.

189. Погорецький М. А. Проблеми взаємодії органів дізнання і досудового слідства / М. А. Погорецький // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 85–91.

190. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – 328 с.

191. Поляков А. В. Коммуникативная концепция права (генезис и теоретико-правовое обоснование) : дисс. доктора юрид. наук в виде науч. доклада : 12.00.01 / Анатолий Виталиевич Поляков. – СПб., 2002. – 94 с.

192. Поляков А. В. Коммуникативная концепция права (проблемы генезиса и теоретико-правового обоснования) : диссертация ; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawfac.bip.ru> / А. В. Поляков. – СПб. : ГУ, 2004.

193. Попова Н. В. Герменевтичні практики і проблема їх філософського осмислення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 – філософська антропологія та філософія культури / Н. В. Попова. – Х., 2001. – 20 с.

194. Попович М. Бути людиною / М. Попович. – К. : Вид-во Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.

195. Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (24–25 лют. 1999 р.). – Ужгород, 1999. – 512 с.

196. Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 22.02.2012 р. № 155.

197. Препотенська М. Філософія риторики: екзистенційні та мета-антропологічні аспекти: навч. посібник / М. Препотенська. – К.: Інкос, 2011. – 228 с.

198. Про взаємоінформування при виникненні надзвичайних ситуацій : вказівка МВС України від 09.09.2004 р. № 797. – К. : МВС України, 2004. – 2 с.

199. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

200. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20. Введено в дію Постановою ВР № 583-XII від 25.12.1990 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 21.

201. Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.

202. Проблеми філософії права : міжнар. часопис. – Т. 2. – К. ; Чернівці : Рута, 2004. – 240 с.

203. Прусс В. М. Організація митної справи в Україні: навч. посібник / В. М. Прусс, В. М. Пітерська. – Одеса : Фенікс, 2009. – 254 с.
204. Рассел Б. Мудрость Запада. Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами / Б. Рассел. – М. : Изд-во «Республика», 1998. – 59 с.
205. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер ; [пер. з фр.]. – К. : Дух і літера, 2002. – 216 с.
206. Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / С. О. Сарновська. – К., 2000. – 16 с.
207. Сатохіна Н.І. Розуміння у здійсненні права: герменевтичний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. І. Сатохіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/ru/catalog/view/7779.html>
208. Сергеечева В. Азы общения: стратегия и тактика / В. Сергеечева. – СПб. : Питер, 2002. – 224 с.
209. Сирінський Р. А. Комунікативна методологія як основа розробки неконфронтаційних моделей етнополітики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Р. А. Сирінський. – К., 2002. – 16 с.
210. Сливка С. С. Загальнотеоретичні проблеми професійної культури юриста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.12 – філософія права / С. С. Сливка. – Х., 2001. – 36 с.
211. Соболев Є. Ю. Взаємодія органів внутрішніх справ і кримінально-виконавчих установ при надзвичайних ситуаціях: навч. посібник / за ред. В. П. Петкова. – К.: Дакор, 2011. – 208 с.
212. Субота Н. Конфіденційна інформація, що є власністю держави: вид інформації з обмеженим доступом чи засіб обмеження доступу до відкритої інформації / Н. Субота // Юридичний журнал. – 2003. – № 9 (15). – С. 37–40.

213. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право: монографія / І. С. Тімуш. – К. : Атіка, 2009. – 284 с.
214. Токарська А. С. Комунікація у праві та правоохоронній діяльності: монографія / А. С. Токарська. – Львів, 2005. – 283 с.
215. Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія / Л. Д. Удалова. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 234 с.
216. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія / Л. Г. Удовика. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
217. Файер О. А. Поняття професійної відповідальності та підстави її виникнення / О. А. Файер // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 627–633. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/.../09foariv.pdf
218. Фейербах Л. Сущность христианства / Л. Фейербах // Соч. : в 3-х т. – М. : Наука, 1995. – Т. 2. – С. 86.
219. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Л. О. Фещенко. [Електронний ресурс]; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2007. – 20 с.
220. Філософія права / за ред. докт. філос. наук, проф. О. Г. Данільяна. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 270 с.
221. Філософія права: проблемі та підходи: навч. посіб. / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів: Юрид. ф-т. Львів. націон. ун-ту. ім. І.Франка, 2005. – 332 с.
222. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас ; [пер. с нем]. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с. (Слово о сущем).
223. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.

224. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84–91.
225. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас ; под ред. Д. В. Скляднева ; [пер. с нем]. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
226. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас ; [пер. с нем.]. – СПб. : Наука, 2001. – 379 с. – (Слово о сущем).
227. Хабермас Ю. Производительная сила коммуникации / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 180 с.
228. Хинтиikka Я. К теории поиска информации с помощью социального взаимодействия / Я. Хинтиikka, М. Хинтиikka. – М. : Наука, 1987. – 300 с.
229. Хоек Марк ван. Закон как связь / Марк ван Хоек. – Оксфорд : Публикация Оленя, 2002. – 224 с.
230. Хомитов Н. Философия человека : от метафизики к метаантропологии. – Кн. 1. Философия человека и его пределов : Возможность метаантропологии ; Кн. 2. Пределы мужского и женского. Введение в метаантропологию. – К. : Ника-Центр; М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 2002. – 334 с.
231. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Г. П. Цимбал ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2005. – 19 с.
232. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 288 с.
233. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / Р. Циппеліус; пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
234. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев. – Екатеринбург : Изд. Урал. ун-та, 1993. – 192 с.

235. Чернавский Д. С. Методологические аспекты синергетики / Д. С. Чернавский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/chernmet1.htm>.

236. Честнов И. Л. Диалогическая антропология права как постклассический тип правопонимания: к формированию концепции) / И. Л. Честнов // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 68–83.

237. Честнов И. Л. Диалогическая социальная антропология права / И. Л. Честнов // Актуальные проблемы теории и истории права и государства : сб. В. Посконина. – Ижевск: Удмурт. ун-т, 2008. – С. 143–157.

238. Честнов И. Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания): автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теория государства и права. История правовых учений / И. Л. Честнов ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2002. – 35 с.

239. Чорба О. П. Діалог: соціокомунікативні та дискурсивні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / О. П. Чорба. – Одеса, 2007. – 16 с.

240. Чудовська-Кандиба І. А. Соціокультурні чинники ефективності соціальної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини / І. А. Чудовська-Кандиба. – К., 2001. – 18 с.

241. Яусс Х. Р. К проблеме диалогического понимания; пер. с нем. Е. А. Богатыревой. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bimbad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1228

242. Brian Adler, Ronald. Understanding human communication / Ronald B. Adler, George Rodman. – New York : Oxford University Press, [2002], 2003. – XVII. – 524 p.

243. Giles M. Nutshells Criminal Law in a Nutshell. – London, Sweet & Maxwell, 1993. – 118 p.

244. Hoescke, Mark van. Law as Communication. – Oxford – Portland Oregon, 2002. – 224 p.

245. Horn Dieter. *Rechtssprache und Kommunikation: Grundlegung einer semantischen Kommunikationstheorie.* – Berlin: Duncker & Humblot, б/р.

246. *Human Communication* / Michael Burgoon, Frank Hunsaker, Edwin j. Dawson. – Thousand Oaks, London, New Delhi, 1994. – 376 p.

247. *Law enforcement communication and community* / H. Giles, M. Chernikoff Anderson, T. Knutson, M. Linda Arroyo, E. R. Maguire, W. Wells, K. Tuffin. – S. Barbara, 2002. – 265 p.

248. Nelken D. *Law as communication.* – 1996. – 257 s.

249. Perelman Ch. *Logique juridique.* – 2-nd ed. – 1979.

250. Perelman Ch. *Traite de l'argumentation.* – 4-th ed. – Bruxelles, 1983.

251. Radbruch G. *Der Mensch in Recht* // Проблеми філософії права. – 2004. – № 2. – С. 71–82.

252. Williams Raymond. *Contact: human communication and its history* / Ferruccio Rossi-Landi, Massimo Pesaresi, Arthur D. Shulman, Robyn Penman, Donis A. Dondis, Jask Goody, Henri-Jean Martin, Ithiel de Sola Pool, Garth S. Jowett, Ederyn William. – London: Thames and Hudson, 1981. – 272 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Анкета опитування працівників ОВС і митних органів
та слухачів митної академії (близько 200 осіб)**

1.	Чи потрібна взаємодія ОВС і митних органів?	%
	Так	79,3
	Ні	20,7
2.	Чи полегшує така взаємодія роботу?	
	Так	79
	Ні	21
3.	Якщо ускладнює, то у зв'язку з чим?	
	Заважає через дублювання обов'язків	
	Є неконкретизованою	57,7
	Не чітко визначеною і розмежованою	42,3
4.	Чи потрібний систематичний діалог двох структур – ОВС і митних?	
	Так	95,8
	Ні	4,2
5.	Чи існує на практиці дієвий діалог цих двох сторін співпраці?	
	Так	5
	Ні	95
6.	Чи треба законодавчо вноrmувувати такі стосунки?	
	Так	100
	Ні	
7.	Чи належним є рівень діалогової культури двох відомств (МВС і митних органів)?	
	Так	38,9
	Ні	61,1
8.	Що треба змінити для наведення порядку у кожній із сфер правоохоронної діяльності?	
	Чітко виконувати накази	43,3
	Добре знати законодавство	97,3
	Налагодити співпрацю ОВС – митні органи у формі якісного діалогу	79
9.	Як підняти роль морально-правових цінностей у професійному житті?	
	Змінити ментальні підходи до виконання завдань	87
	Якісно змінити систему підготовки фахівців	49,1
	Покладатися на авторитетних особистостей у ролі керівників	15
10.	Чи достатнім є рівень інформаційно-аналітичного забезпечення під час взаємодії ОВС і митних органів?	
	Так	27,4
	Ні	71,6
11.	Скільки років досвіду керівної особи може сприяти успішній співпраці будь-яких організацій?	
	Від 1 року до 2	
	Від 3 років до 5	
	Від 5 років до 10	93

Недоліки діалогізації у комунікативних взаєминах

Порушення засад рівноваги	
1.	Надмірна компетенція у порівнянні з рівнем відповідальності
2.	Недостатня компетентність для виконання певних обов'язків
3.	Вузькість обов'язків щодо повноважень
4.	Перехрещування обов'язків

З точки зору децентралізаційних процесів можна виділити дві типові патологічні ситуації організаційної централізації:

Питання організації та організаційної структури	
1.	Надмірна централізація повноважень і відповідальності щодо сфери завдань, здійснюваних на нижчих та середніх організаційних щаблях
2.	Надмірна централізація повноважень щодо сфери завдань і відповідальності, наявної на нижчих та середніх організаційних щаблях

Діалогізація професійної взаємодії

Автор	Зміст діалогових відносин
Х. Схерман	визначив наступні ступені делегування повноважень, подаючи їх у формі доручень.
А. Леткевіч	1. Дій – не потрібні жодні контакти зі мною.
А. Леткевіч	2. Дій – повідом мене, що ти зробив.
А. Леткевіч	3. Досліди проблему, повідом мене, що ти маєш намір щось зробити; зроби це, якщо я тобі не забороню.
А. Леткевіч	4. Досліди проблему, повідом мене, що ти маєш намір щось зробити; почекай, поки я висловлю згоду.
А. Леткевіч	5. Досліди проблему, запропонуй мені можливі дії, аргументи за і проти кожної з них, вкажи одну з них, на яку я маю згодитися.
А. Леткевіч	6. Досліди проблему, подай мені всі факти; я прийму рішення, що потрібно зробити.
Р. Вебер	Розширений каталог ступенів передачі права до прийняття рішень і дій.
А. Леткевіч	1. Я прошу розглянути цю проблему. Прошу мені подати всі факти. Я вирішу, що потрібно зробити.
А. Леткевіч	2. Прошу мені подати всі можливі рішення та аргументи за і проти. Я вирішу, що вибрати.
А. Леткевіч	3. Прошу запропонувати якийсь напрям діяльності.
А. Леткевіч	4. Прошу мені сказати, що Ви маєте намір зробити. Прошу зачекати з дією до часу отримання моєї згоди.
А. Леткевіч	5. Прошу мені сказати, що Ви маєте намір зробити. Я прошу це зробити у разі, якщо я не забороню.
А. Леткевіч	6. Прошу діяти. Прошу мене сповістити про результати.
А. Леткевіч	7. Прошу діяти. Прошу зі мною контактувати лише тоді, коли Ваша дія буде малорезультативною.
А. Леткевіч	8. Прошу діяти. Немає потреби у спілкуванні зі мною.

Змістова сутність організаційної взаємодії

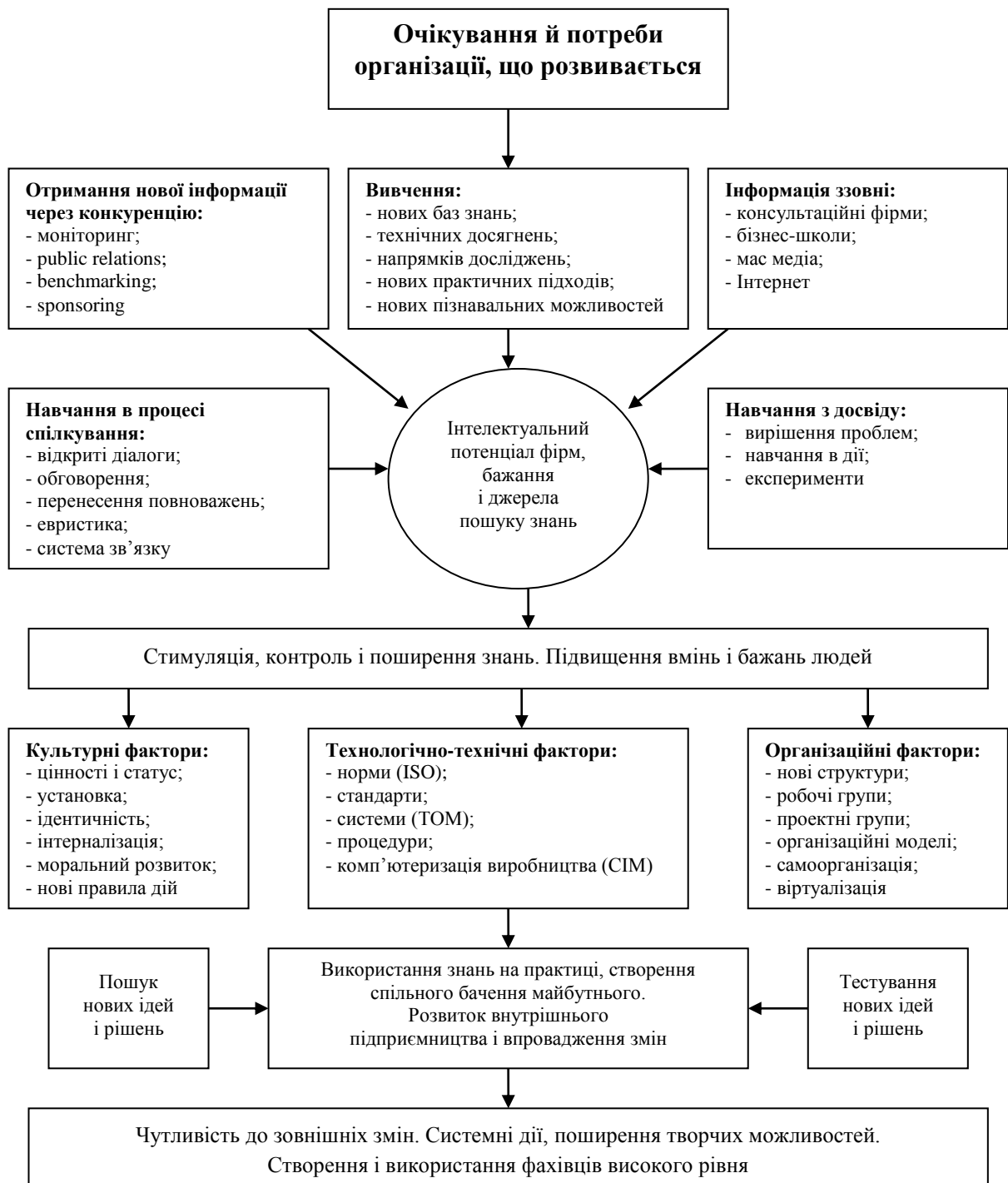
Керівник	Працівники
Керівник майбутнього повинен володіти такими якостями:	При такому підході:
– бути сильною особистістю;	– працівники мають сильну потребу в акцептації іншими членами організації;
– мати здатність до стратегічного мислення і прогнозування;	– задоволення людських потреб і бажань є важливою метою життя організації;
– вірити в певні фундаментальні засади людської поведінки;	– укріплення самосвідомості і розвиток добрих взаємин між людьми являє інтегральну частину життя організації і поліпшення її ефективності;
– мати глибокі власні переконання і вміння їх відстоювати;	– збільшення можливості впливу підлеглих на їх керівників і діяльність всієї організації є не тільки бажаним, але і необхідним для розвитку організації.
– швидко реагувати на зовнішні зміни;	
– використовувати владу з метою зростання ефективності діяльності організації;	
– послідовно прямувати до загальноновизнаного блага;	
– уміти «вникати» в думки своїх співпрацівників та інших осіб, з якими контактує.	

Термінологічні підходи до трактування поняття «організації»

Автор	Поняття
Е. Етізоні	Згідно з теорією Е. Етізоні, організація є соціальною одиницею або групою людей, створеною свідомо з метою досягнення конкретних цілей. Це може бути підприємство, армія, школа, лікарня, церква, в'язниця. Однак організацією не може бути плем'я, клас, етнічна група, група товариська чи родинна.
Е. Бакке	Відповідно до поглядів Е.У. Бакке, організація – це постійно діюча система диференційованих та узгоджених дій, яка використовує, перетворює та об'єднує конкретні види ресурсів: людські, матеріальні і природні, капітал – з метою задоволення конкретних потреб людей, що перебувають у взаємодії з іншими системами людської діяльності і ресурсами, що знаходяться у їхньому віданні.
Ч. Барнард	Ч. Барнард подає своє визначення: «Організація – це система свідомо скоординованих дій або сил двох або більше осіб.
С. Гузіцький	На думку С. Гузіцького, «організація є чітко визначеною системою сил і засобів, підготовлених до дій».
Е. Шейн	За Едгаром Шейном, «організація є раціональною взаємодією між певною кількістю осіб з метою досягнення чітко визначених спільних цілей за рахунок спеціалізації виконуваних функцій і визначення пріоритетів важливості та відповідності».

К. Арджіріс	Свій погляд на окреслене нами питання К. Арджіріс подає так: «Організація завжди є частиною цілого; кожна з них спрямована на досягнення конкретних цілей і завдань, що утримуються за допомогою взаємозв'язку, одночасно адаптуються до зовнішнього середовища і підтримують стан взаємодії».
Г. Хостелет	Г. Хостелет визначає організація як, «ціле, створене з частин, які співпрацюють з однаковою метою».
Т. Костарбінський	Т. Костарбінський вважає, що «організація – це певна цілісність відносно її відповідних елементів, але саме така, в якій всі елементи співспричиняють успіх цілісності».
М. Бельський	В моделі М. Бельського, організація – це цілісність, відокремлена від оточення, а також, як у Х. Лівітта, відкрита система, оскільки вона містить елементи, призначені для обміну інформацією між організацією та оточенням. Тим не менше, вона доповнена підсистемою управління.

Дискурс правової комунікації (через модель організації, що розвивається)

За А. Леткевічем [155, с. 127].

Схема організаційної комунікації (контекстуалізація)

Організаційна комунікація, на думку Д. А. Сіллінс, набуває визначення зв'язності завдяки сприйнятливості співробітниками ситуації. Це дозволяє їм інтерпретувати значення у відповідності з тим, де, чому, коли, ким і що було сказано [169, с. 169].

Контекстуалізація (за Д. А. Сіллінс) набуває такого вигляду:

Комунікативна дія	Приклади лінгвістичних форм метакомунікації	Умови організаційної відповідності
Формування коаліції	Домовленість будувати спільний кордон. Демонстративні посилення	Існування можливості, загальних інтересів і зовнішнього опонента
Приховування інформації / недовомки	Заперечення	Існування меж
Керівництво порядком денним	Визначення контекстів мовлення	Комісія чи інші офіційні збори; наявність обмеження часу чи відсутність консенсусу
Стратегічна дезінформація	Фальсифікація чи пропуск інформації	Незрівнянна розбіжність інтересів
Етикет	Приховані правила того, про що можна говорити: офіційні (формальний досвід і контакти), усні (неформальні відносини), не мовленнєві (невідомі альянси і суперництво) і невиражені (психологічні контракти і ... знання та культура)	Існування багатьох контекстів із різними правилами
Ухиляння, негативна ввічливість	Лінгвістична неточність; імпліцитна аргументація; вибачення; продумані вимоги	Мовець має більше ресурсів влади, легітимності і настійливості, ніж слухач, і бажає зменшити соціальну дистанцію чи підтримати гідність слухача

Комунікативна дія	Приклади лінгвістичних форм метакомунікації	Умови організаційної відповідності
Позитивна ввічливість	Гумор, об'єднувальне мовлення («ми»), неофіційність, визнання	Мовець має більше ресурсів влади, легітимності і настійливості, ніж слухач, і бажає зменшити соціальну дистанцію чи підтримати гідність слухача
Обґрунтування	Доказування (наприклад, тому що, таким чином, оскільки)	Очікуване заперечення
Обман	Спотворення статусу висловлювання (просьба, наказ), чи маскуванню соціальних взаємовідносин (комунікація керівник – підлеглий), у яких відбувається висловлювання	Очікуване протистояння при спробі мовця впливати

За А. Мюллером [169, с. 170–171].

Механізми діалогічної взаємодії (за А. Мюллером, А. Кізером)

Комунікативна дія	Приклади лінгвістичних форм зв'язування	Умови організаційної відповідності
Механізм зв'язності: співвіднести повідомлення з аудиторією і зіслатися на попередній чи наступний крок	Посилання, заміна, еліпсис, союз, лексичний зв'язок	Суб'єкт референції (аудиторія) повинен бути наділений владою, легітимністю і гострою потребою
Зміна теми	Узагальнення (в цілому) чи деталізація (інколи); показники умов (якщо); показники проблемності (але) і винятки (крім); аффермативи; повтори; паузи; посилання	Зв'язування пояснює порушення відповідно до теми, з допомогою звичних правил аргументації (показники належать до інших висловлювань, пояснення внутрішньо належать до структури аргументів, а зовнішньо до організаційної влади легітимності і потреби)
Безперервний зв'язок із минулим або сучасним	Відношення зв'язності; апелювання до минулого	Суб'єкт референції (у минулому, теперішньому) повинен бути наділений легітимністю (у минулому) чи гострою потребою (тепер)
Зв'язок через логічний наголос	Повтор, порівняння, ідентифікація	Зв'язки повинні стосуватися пріоритетів деяких тверджень чи організаційних цінностей

[169, с. 164–165].

Методологічні елементи навчання правової комунікації для ОВС

До навчальних програм варто внести теоретичні аспекти освоєння прогресії, розроблені німецькими фахівцями в галузі організаційної комунікації.

Комунікативні дії	Приклади лінгвістичних форм лінгвістичного розгортання	Умови організаційної відповідності
Диференціація категорій наявних і нових	Суміжні пари (напр. питання – відповідь, причина – наслідок). Відносини риторичної структури (наприклад причина, вирішення, наслідок, доказ, розробка)	Першопочаткові дані (питання, причина і т. д.) є важливими, легітимними чи невідкладними; висновок (відповідь – наслідок і т. д.) є тактичним (відповідь), правдоподібним (наслідок) і т. д.
Послідовні етапи	Специфічні поетапні мовленнєві акти, напр.: а) ініціація (вітання, жартівливі зауваження; б) визначення правила (питання, вимоги); в) підтвердження правил (ствердження, оскарження, відповіді); г) стратегічний розвиток (твердження, оскарження); д) висновок (вдячність, жарти)	Ступінь офіційності відповідає очікуванням; вступ, висновок і підтвердження правил впливовими особами; визначення правил легітимними і невливовими особами; розвиток стратегії особами високої терміновості
Розв'язання конфліктів	Підкреслення спільного (з метою, переконаннях, методах і т. д.)	Дві сторони мають ресурси влади, легітимності чи терміновості
Пояснення суперечностей	Фальшиву непослідовність не підкреслюють	Можна визнати недійсними одну із категорій, яка суперечить правилам
Винятки	Прагматичні показники (напр., до, хоча, якщо не)	Не суперечить правилу, яке санкціонує «буквоїдство»